

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ARAP DİLİNDE HURÛFU'L-MEÂNİ
(NECM SURESİ ÖRNEĞİ)**

Yüksek Lisans Tezi

HÜSEYİN DURSUN

**DANIŞMAN:
YRD. DOÇ. DR. NECLA YASDIMAN DEMİRDÖVEN**

İZMİR-2016

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi / Projesi olarak sunduğum “**ARAP DİLİNDE HURÛFU’L-MEÂNİ (NECM SURESİ ÖRNEĞİ)**” adlı çalışmanın tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15.11.2016

HÜSEYİN DURSUN

İmza

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEZ/PROJE SINAVI TUTANAK FORMU

GÖNDEREN : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanlığı
GÖNDERİLEN : Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalımız Yüksek Lisans / Doktora Programı öğrencisi Hüseyin DURSUN ile ilgili Tez/Proje Sınav Tutanağı aşağıdadır.

Tarih:
Sayı :

Prof. Dr. Saffet KÖSE
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Başkanı a.

İmza

SINAV TUTANAĞI

Tez/Proje Sınav Jürimiz tarafından incelenen Arap Dilinde Hurû'l-Meânî (Necm Suresi Örneği) başlıklı yüksek lisans / doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 21/10/2016 tarihinde toplanmış ve adı geçen öğrenciyi Tez/Proje Sınavına tabi tutmuştur. Sınav sonucunda adayın tezi hakkında OYÇOKLUĞU/OYBİRLİĞİ ile aşağıdaki karar verilmiştir.

KABUL

Kabul Edilen Yüksek Lisans / Doktora tezi:

- i) Bilime yenilik getirmiştir
ii)Yeni bir bilimsel yöntem geliştirmiştir
iii)Bilinen bir yöntemi yeni bir alana uygulamıştır
iv) Uygulama yapmıştır (sadece Yüksek Lisansta geçerlidir)

RED

DÜZELTME *

Tez Sınav Jürisi	Unvanı ve Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd.Doç.Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN	
Üye	Yrd.Doç.Dr. MARANGOZOĞLU İzzet	
Üye	Yrd.Doç.Dr. Seyfullah EFE	
Üye		
Üye		

Eki : Tez Değerlendirme Formu (Her bir jüri için).

* Tez sınavında düzeltme kararı verilmesi halinde jüri tarafından öngörülen düzeltmelere ilişkin bir jüri raporu eklenmelidir. Düzeltmeler için Ek süre her defasında en fazla yüksek lisans öğrencileri için 3 ay, doktora öğrencileri için 6 aydır.

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELER

Arap dilinde Hurûfu'l- mebânî ve Hurûfu'l-meâni konusu hemen hemen İslami ilimlerin hepsini çok yakından ilgilendiren ve âlimler arasındaki ihtilafları gündeme getiren en temel konudur.

Meânî, dile gelen şey ile konuşanın niyeti/kastı arasındaki uygunluğa bakar. Buna bağlı olarak, gramer incelemesinde doğru-yanlış şeklinde kesin bir sonuca varılırken, meânî ilminde birden çok ihtimal söz konusudur.

Fıkıh'tan Akaid'e, Kelam'dan Tefsir'e ve Hadisten diğer konulara harflerin hangi manaya delalet ettiği çok önem arz etmektedir. Bu harflerin manaya olan etkisi oldukça mühimdir. Çünkü bir harfin çok çeşitli manalara gelmesi ve kullanıldıkları cümlelerin anlam konusundan şekillenmesi bu harflere bağlıdır.

Mesajı ulaştırmaya aracılık eden dilin en önemli unsurlarından biri de edatlardır. Asıl etkilerini cümle içerisinde diğer kelimelerle kullanımlarında görebildiğimiz edatların hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi doğru anlamının gerçekleşmesi için son derece önemlidir.

İşte biz de bu çalışmamızda söz konusu harflerin etkilerini kelimâ, itikadî ve fıkhi konulardaki ihtilafları kapsayan ayet-i kerimeleri misal verdik. Bu ayetler içerisinde geçen harflerin hangi manalara geldiğini değişik müfessirlerin yorumlarına başvurarak Necm Suresi bağlamında farklı dil bilimcilerin eserlerinden yola çıkarak ortaya koymaya çalıştık. Ümit ve temennimiz odur ki bu çalışmamız Arap Dili ve Belağatı alanında bizden sonra gelen nesillere faydalı olur.

Anahtar Kelimeler: Anlam, Bağlam, Edat, Karine, Hurûfu'l-Meâni, Hurûfu'l-Mebani, Necm Suresi, Arap Dili, Belağat.

SUMMARY AND KEY WORDS

Hurûfu'l-meâni in Arabic is the basic subject a lot concerns Islamic sciences and raises some conflicts between scholars.

Al-ma'ani looks at the relation between the text and the intention of the speaker. Accordingly while the grammar evaluatives whether the scope is limited to right and wrong, there is a range of possibilities in al-ma'ani.

The effect of the letters to the meaning is quite important in Arabic. Because the letters have different meaning in different subjects so the issue of the letters meaning change in Fikih, Akaid, Kelam, Tefsir and Hadis is the subject of this thesis.

One of the most important elements of language which is a mean to deliver the is message prepositions. We can see their main effects by the usage of them with other words in sentences and the determining of their real meaning is extremely important to understand exactly.

In this study to explain the effect of the letters, We gave some samples from Holy Koran that includes the conflicts in this field.

We tried to Express the meanings of the letters in these verses while analysing the Works of some linguistics and refering some different commentators.

I hope that, this study will be useful for next generations in the field of Arabic Language and Gramar.

Key Words: Al-ma'ânî, Context, Preposition, Participle, Clue, Surat an Najm, Arabic

language, Eloquence.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE	8
HARF VE HURÛFU'L-MEÂNÎ	8
I. Harf Nedir?	8
A. Harflerin Terim Mânâsı	9
II. Kelâm (Söz) Nedir?	10
III. Cümle Nedir?	11
A. Cümlenin Kısımları	11
IV. HURÛFU'L-MEÂNÎ'NİN KISIMLARI	13
A. Hurûfu'l-Meâni'nin Sayıları	13
B. Hurûfu'l-Meâni'nin Vazifesini İçine Alan Mânâlar	14
BİRİNCİ BÖLÜM	15
HURÛFU'L-MEÂNÎ VE MÂNÂLARI	15
(أَمْ)	15
(أَوْ)	18
(إِئِي)	19
(أَيْ)	19
(إِنَّ)	19
(إِن)	19
(أَنَّ)	20
(إِنْ)	20
(إِلَى)	21
(أَلَا)	24
(إِنَّمَا)	24
(إِلَّا)	25
(إِئِي)	26
(أَيْ)	26
(إِذْ)	29
(إِذْمَا)	31
(بَلَى)	33
(مُنْدُ) (مُنْدُ)	34
(مَنْذ)	34
(نَعَمْ)	34
(هَا)	35
(مِنْ)	36
(مِنْ)	36
(مَنْ)	38
(مَتَى)	40
(هَلْ)	42
(هَلُمَّ)	47
(هَات)	48
(وَيَكْأَنَّ)	48
(هَيَا)	48

(يَا).....	48
(ثُمَّ).....	49
(جَبْرًا).....	49
(حَتَّى).....	50
(لَكِنَّ).....	51
(لَيْسَ).....	52
(مَا).....	52
(مَهْمَا).....	57
(رُبَّ).....	58
(سَوْفَ).....	58
(بَيْنَمَا).....	58
(سَوَاءً).....	59
(سِوَى).....	59
(عَلَى).....	59
(عِوَضَ).....	63
(عَنْ).....	63
(عَسَى).....	64
(عِنْدَ).....	65
(غَيْرِ).....	65
(فِي).....	65
(فَذَ).....	68
(فَقَطَّ).....	69
(كِي).....	69
(كَمْ).....	70
(كَيْفَ).....	72
(كَلَّا).....	73
(يَبْدُ).....	74
(بَلَّهَ).....	74
(بَلَّهَ).....	74
(ثُمَّ).....	74
(كَانَ).....	77
(كَانَيْنِ).....	77
(كَأَنَّ).....	77
(لَايَاتٍ).....	78
(لَوْ).....	79
(رُبَّ).....	80
(لَوْلَا).....	81
(لَوْمًا).....	82
(لَمْ).....	82
(لَعَلَّ).....	84
I. HURÛFU'L-MEÂNÎ'NİN ÇOK ANLAMLILIĞA ETKİSİ.....	86
İKİNCİ BÖLÜM.....	97
NECM SURESİ VE HURÛFU'L-MEÂNİLER.....	97
I. ANA HATLARIYLA NECM SURESİ.....	97
SONUÇ.....	123
KAYNAKLAR.....	124

KISALTMALAR

A.g.e	:Adı geçen eser
b.	:Bin
bs.	:Basım
B.y.	:Baskı yeri
c.	:Cilt
c.c.	:Celle Celaluhu
h.	:Hicri
m.	:Miladi
Nşr.	:Neşreden
Ö.	:Ölümü
Tah.	:Tahkik
Ter.	:Tercüme
s.	:Sayfa
s.a.v.	:Sallallahu Aleyhi Vesellem
ss.	:Sayfalar
vb.	:Ve benzerleri
Yay.	:Yayınevi
Y.t.y.	:Yayın tarihi yoktur.

ÖNSÖZ

Şüphesiz her dilin kendine has temel kuralları vardır. O dili şekillendiren bu kurallardır. Bu kurallar, dilde cümleleri birbirine bağlamada ve anlam kazandırmada bir köprü vazifesi görürler.

Büyük bir gayretle geniş bir yelpazede derin araştırmalar yaptığımız bu çalışma Arapça lisanına son derece anlam kazandıran ve bütün İslami ilimleri yakından ilgilendiren önemli bir konudur. Bu hassas ve derin konunun Arap dilinde uzmanlaşmak isteyenlere faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yaptığımız araştırmalarda bu önemli konuda kapsayıcı bir çalışma yapılmadığını üzülerək mülahaza ettiğimiz için bu konuyu farklı yönleriyle ele almaya çalıştık. Öncelikle bu harflerin manalarını ele alıp açıkladıktan sonra Necm suresi örneğinde tatbik ederek bu harflerin mânâya olan etkisini ayetlerden misaller vererek incelemeye çalıştık. Zira giriş bölümünde de bahsettiğimiz gibi bu harfler bütün İslami ilimlerin odak noktası ve merkezini oluşturmaktadır. Tıpkı yolların kesiştiği bir birleşim noktasıdır.

Bize bu çalışmamızda yardımlarını esirgemeyen danışman hocamız Yard. Doç. Dr. Necla YASDIMAN DEMİRDÖVEN'e ve değerli katkılarından dolayı Yard. Doç. Dr. İzzet MARANGOZOĞLU'na özellikle şükran ve minnet duygularımızı iletmeyi bir borç biliriz.

Gayret bizden tevfiğ ve başarı âlemlerin Rabbi Allah'tandır.

Hüseyin DURSUN

GİRİŞ

Arap dili İslam'ın bilimsel düzeyde öğrenilmesi ve anlaşılması için zarurî olduğundan Müslümanlar, öteden beri Arap dilinin öğrenilmesine, özellik ve güzelliklerinin bilinmesine, sahip olduğu karakteristik hususların aydınlanmasına var güçleriyle gayret etmişlerdir. Bunu da hep ibadet aşk ve heyecanı ile yapmışlardır. Çünkü Arapça böyle detaylı bir şekilde bilinmezse ne Kur'an ve sünnetin mesajı anlaşılabilir ne de her ikisinin edebî, ilmî, hukukî ve diğer alanları bilinebilir. Özellikle asırlar boyunca dünya Müslümanları hukukî, siyasî, ahlakî, idarî, iktisadî ve irfanî hayatlarının tüm ilke ve yasalarını ve kanunî normlarını her iki kaynaktan aldıkları için Arap dilinin yönlü ve detaylı bir şekilde bilinmesi onlar açısından hem sosyal, hem hukukî, hem de siyasî bir zarurettir.

Bundan ötürü Müslümanlar Arap dilini sadece sözlük ve dil bilgisi düzeyinde ele almayı; aksine onu çok farklı zaviyelerden irdelemeye gayret etmişlerdir.

Tarihî süreç içerisinde Arap dilinin kelimelerini açıklayan *lügat*, etimolojik yönlerini ele alan *İştikak*, i'rab ve bina yönünü inceleyen *Nahiv*, i'lal ve iştikak yönünü ele alan *Sarf*, dilin retorik yapısını inceleyen *Meanî*, dildeki teşbih, mecaz ve kinayeyi ele alan *Beyan*, edebî sanatlarını inceleyen *Bedi'*, dildeki kelimelerin kuruluşunu inceleyen *Vad'*, yine dildeki özdeşlik ve sesdeşlik gibi konuları inceleyen *Fıkhu'l-Luğa* ve Arap dil yazım kurallarını konu alan *Resmu'l-Hat* gibi birçok Arap dil bilimi kurulmuştur.

Çalışmamızda cümle ile sözü birbirine bağlayan ve cümleye anlam katan Hurûfu'l-meâni de incelenmiştir. İslam tarihinde Hurûfu'l-meâni'ye olan önem ve ihtiyaç oldukça erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Nahivciler, fıkıh usûlü alimleri, tefsirciler ve kalamcılar bunları anlamının Kur'an'a bir hizmet olduğunu görmüşlerdir.

İşte bunun içindir ki hicri II. yy'da bu alanda çok önemli eserler kaleme alınmıştır. Yeri geldiğinde bu eserlerden bahsetmeye çalışacağız. Tezimizde bu konuyu ele almamızın sebebi yukarıda kısmen değindiğimiz gibi bu harflerin Arap dilinde cümlelerin gerçek anlama kavuşmasında çok önemli bir köprü vazifesi görmeleridir.

Özellikle bu harflerin çok çeşitli anlamlarda kullanılmasından dolayı naslardan hüküm çıkarmada içtihad ve tev'il yolunda nahivcilerin, fıkıh usûlü alimlerinin, müfessirlerin, kalamcılarının, bu konuda ihtilafa düştükleri görülür. Bu nedenle de Bu

harfler hakiki, lafzi ve mecâzi manalarda kullanıldıklarından dolayı cümle içerisinde taşıdıkları anlamları açıklamaya çalışmak bir hayli zordur.

Hurûfî'l-meânî, tek başına bir anlam taşımayıp diğer kelimelerle (isim ve fiiller) birlikte kullanıldıklarında anlam bildirmeleri sebebiyle “mâna harfleri” denildiği gibi terkip içerisinde isimleri fiillere bağladıkları veya fiillerle isimler arasında anlam ilişkisi kurulmasında vasıta görevi yaptıkları için “rabt harfleri” (bağlaç) ve “edevât” adı da verilir. Bu harflerin cümle içinde gördükleri fonksiyona göre birçok çeşidi vardır: Cer, atıf, nasb, cezm, istifham, cevap, istisna, nida, şart, teşbih, tevkid, tenbih, masdar, kasr, istikbal, sıla, talep, nefy, nehy, emir, tahzîz-tendîm-arz, ta‘lil, temennî, tereccî, ta‘rif vb. harflerle fiile benzeyen harfler gibi. Sayıları 150’yi aşan hurûf-ı meânî içinde isim soylu olanlar yanında birkaç fiil de vardır. Ancak çoğu harf olduğu için “tağlîb” yoluyla olanlar da bu ad altında toplanmıştır. Hurûfî'l-meânî arasında yapı itibariyle bir, iki, üç, dört ve beş harften oluşanlar bulunduğu gibi birleşik bir yapıya sahip olanlar da vardır:

ك + أن ← كأن؛ لا + ك + أن ← لكن

Harfler fonksiyon itibariyle amel edenler (el-hurûfî'l-âmile) ve etmeyenler (el-hurûfî'l-mühmele), amel etmesi de etmemesi de câiz olanlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Amel edenler cer, cezm, sadece nasb, nasb ve ref' edenler olmak üzere dört grupta toplanır. Kullanım itibariyle sadece isme, sadece fiile ve her ikisine dahil olma özelliği gösterenler de vardır. Meselâ cer harfleri sadece isim ve isim soylu kelimelere, nasb harfleri sadece muzâriye, atıf harfleri ise hem isme hem de fiile dahil olur.

İnce mânalar, belâgat ve beyânî nükteleri, üslûp hususiyetleri büyük ölçüde Hurûfî'l-meânî'ye dayandığı için bunların üzerinde özellikle durulmuş, tefsir ve belâgat âlimleri bu harflerin aslî ve fer'î mânalarını, nahiv âlimleri amel durumlarını incelediği gibi felsefe ve mantık âlimleri de önerme ve hükümlerdeki fonksiyonlarını ele almışlardır. Gerek alfabe harfleri gerekse mâna harflerine dair pek çok eser kaleme alınmış olup bunlar sadece mâna harflerine ve edatlara, sadece alfabe harflerine veya her ikisine, sadece Kur'an'daki mâna harflerine veya bir tek harfe ait olmak üzere farklılık gösterir.

Sözlüklerin özellikle Hurûfî'l-meânî'ye dair tutumunun Arapça sözlük yazıcılığının gelişimi çerçevesinde gittikçe detaycı ve bütüncül bir seyir gösterdiğine şahit olmaktayız. Bu durum gramer konularının sözlüklere yansımada da aynı niteliği göstermiştir.

Örneğin bir atıf harfi olan “ثم”, el-Cevherî'nin *Sihâh*'ında ardıllık (tertib) ve zaman aralığı (terâhî) ifade etmek amacıyla kullanılan bir atıf harfi olarak tanımlanmış, kendisine “tâ” bitişme durumuna dikkat çekilerek bir örnek tespit edilmiş, sonra bu kelimenin “هناك” anlamında da kullanıldığına işaret edilerek madde kapatılmıştır.¹

İbn Manzûr; *Lisânu'l-arab*'da bu kelimenin atıf harfi olma hususunu atıf bahsinin gramatik boyutu içinde çok daha detaylı bir şekilde ve çok sayıda örnek kullanım üzerinde, filologların görüşlerini karşılaştırarak işlemiştir.²

Sözlüklerin detaylayıcı tutumu doğal olarak ilgili sözlüğün toplam hacminden de etkilenmiştir. Hacim itibariyle küçük olmakla beraber maddelerin anlam ve kapsamını tespit için sahip olduğu mükemmel tasnif ile el-Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûs*'u “ثم” maddesini hükümde müşareket, tertib ve mühlet şeklinde üç özellik üzerinden örneklerle özetleyerek tespit etmiştir.³

Bunun şerhi olan; ez-Zebîdî'nin *Tâcu'l-arûs*'unda ise el-Fîrûzâbâdî'nin kısaca işaret ettiği hususlar, kaynakları, örnekleri ve gerektiği yerde farklı görüşler eşliğinde detaylı olarak tespit edilerek ortaya konulmuştur.⁴ Arap dili ve kültürünün temel kaynakları olan klasik sözlükler Hurûfü'l-meânî konusunda da her hâlükârda birinci derecede referans kaynaklarıdır. Konuya dair malumat içeren diğer bir kategori, gramer kaynaklarıdır.

Sîbeveyhî'nin *el-Kitâb* adlı eserinde Hurûfü'l-meânî'den meselâ “حتى” ile ilgili hususi bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde “حتى”nın bütün detaylarıyla ele alındığı görülmektedir.⁵

Hurûfü'l-meânî'nin ilgili oldukları gramer konusu kapsamında gramer kitaplarında yer almış olmasının yanı sıra bazı gramer yazıcıları gramer bahislerinin tamamlanmasından sonra Hurûfü'l-meânî'yi ayrıca eserlerinin sonuna bir bölüm halinde alfabetik olarak tespit etmeyi daha kullanışlı görmüşlerdir. Muhammed el-Antakî, *el-Minhâc*'ında birinci bölümde temel gramer konularını işledikten sonra

¹ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., *Dâru'l-ilm li'l-melâyîn*, Beyrut 1987, c. 5, ثم maddesi, s. 1882.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânu'l-Arab*, 1-15, 3.bs. *Dâru sâdır*, Beyrut 1414, c. 12, “ثم” maddesi, s. 81.

³ el-Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, tah: M.Nuaym el-Araksûsî, *Mektebetu tahkiki't-turâs*, Muessesetu'r-risâle, 8.bs. Beyrut 2005, “ثم” maddesi, s. 1085.

⁴ ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu'l-arûs*, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, *Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâ*, Kuveyt 1965, c. 31, ثم maddesi, ss. 360-362.

⁵ Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân, *el-Kitâb*, 1-5, thk. Abdusselâm Hârûn, 3.bs. *Mektebetu'l-hâncî*, Kahire 1988, c.3, ss. 16-20.

açtığı ikinci bölümde Hurûfu'l-meânî'yi alfabetik düzen ile her birinin bütün gramatik özelliklerini örnekleriyle ve gramatik çözümlenmeleriyle tespit etmiştir.

Bu ise *el-Minhâc*'ın Arapça tedrisatında yer edinmesini sağlayan en önemli özelliği olarak durmaktadır. Son dönem Arap dili mütehasıs ve muallimlerinden Mehmed Zihni Efendi de *el-Muktadab* adlı nahiv kitabının sonuna hurûf-ı ma'ânîyi "Hurûf ve Zurûf (yâhûd) Edevât" başlığı altında alfabetik dizi ile tespit, anlam ve kullanımlarını izah etmiştir.⁶

Hurûfu'l-meânî, Arapça grameri çerçevesinde ayrı bir telif alanı da oluşturmuştur. Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî'nin, *el-Hurûf*'u, er-Rummânî'nin *Menâzilu'l-hurûf*'u, Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin, *Kitâbu hurûfi'l-ma'ânî*'si, İbnu's-Sikkî'tin *el-Hurûf elletî yukellemu bihâ fi gayri mevdi'ihâ*'sı, Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr el-Âmidî'nin *el-Hurûf fi'l-luga*'sı, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ca'fer el-Kazzâz'ın *el-Hurûf fi'n-nahv*'i, Ahmed er-Râzî'nin *el-Hurûf*'u, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. el-Velîd b. el-Arif'in *Ma'ânî'l-hurûf*'u, Abdulcelîl b. Feyrûz el-Gaznevî'nin *Ma'ânî'l-hurûf*'u, el-Mucâşi'î'nin *Şerhu Ma'ânî'l-hurûf*'u, İbnu'l-Kayyım'ın *Ma'ânî'l-edevât ve'l-hurûf*'u, İbn Hişâm'ın *Mugni'l-lebîb*'i, el-Mâlekî'nin *Rasfu'l-mebânî*'si el-Antâkî'nin *el-Minhâc*'ı, Ebu'l-Hasan el-Muzenî'nin, *el-Hurûf*'u, Herevî'nin *el-Udhiyye fi ilmi'l-hurûf*'u, Muhammed b. Ali, b. el-Hatîb el-Muvezzi'î'nin *Mesâbihu'l-ma'ânî fi hurûfi'l-ma'ânî*'si, Suyûtî'nin *Mu'cemu'l-edevâti'n-nahviyye ve i'râbuhâ fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*'i gibi eserler ise hurûfu'l-ma'ânî alanında telif edilmiş müstakil klasik eserlerin başlıcalarını oluşturur.

Modern dönemde de hurûfu'l-me'ânî alanının yazarlar için işlek bir araştırma alanı olmaya devam ettiği görülmektedir. Modern çalışmalar kapsamında Abdulfettâh Şelebî'nin *Me'ânî'l-hurûf*'u, Abdulkâdir Ahmed Abdulkâdir'in *el-İrâbu'l-kâmil li'l-edevâti'n-nahviyye*'si, Abdulkâdir Muhammed Mâyû'nun *el-Mu'temed fi'l-hurûf ve'l-edevât*'ı, Ahmed Cemîl Şâmî'nin *Mu'cemu hurûfi'lme'ânî*'si Anton Kîkânû'nun *el-Muncid fi'l-hurûf ve i'râbihâ*'sı, Emîl Bedî' Yakûb'un *Mevsûatu'l-hurûf fi'l-lugati'l-arabiyye*'si Hâdî Atıyye Matar Hilâlî'nin *el-Hurûfu'l-âmîle fi'l-Kur'ânî'l-kerîm beyne'n-nahviyyîn ve'l-belâgiyyîn*'i İbn Abdullâh Ahmed Şu'ayb'ın *Mu'cemu'l-edevâti'n-nahviyye ve i'râbuhâ*'sı, Muhammed Altunci'nin *Mu'cemu'l-edevâti'n-nahviyye*'si gibi eserler örneklenebilir.

⁶ Mehmed Zihni, *el-Muktadab*, 1304, ss.297-378.

Hurûfu'l-meânî literatürüne Türkçe kültüründe de ilgi gösterilmiştir. Özellikle Tanzimat sonrası dönemlerde Arap dili ve edebiyatı sahasına dair çok sayıda eserin neşredildiği bilinmektedir. Son dönemde ise özellikle hurûfu'l-me'ânî kapsamındaki yapıların modern metinlerdeki kullanımını örnek cümle ve metinler aracılığıyla ortaya koyma eğiliminin ağır bastığı görülmektedir.

Hüseyin Yazıcı'nın *Arapça'da Örnekleriyle Bağlaçlar ve Yapılar* adlı çalışması bunun en güzel örneğidir. Ayrıca Hasan Akdağ'ın *Arap Dilinde Edatlar*, Hüseyin Günday-Şener Şahin'in *Arapça'da Edatlar*, Kâzım Ürün'ün *Örneklerle Arap Dilinde Bağlaçlar ve Terkipler*, Mehmet Çelen'in *Arapça'da Edatlar*, Mehmet Yalar'ın *Arap Dilinde Harf*, Mustafa Kurt'un *Arap Dilinde Cer Harfleri*, Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun *Mezheplerin Oluşumunda Arap Dili ve Edatlarının Yeri ve Rolü*, Selami Bakırcı - Mehmet Sadı Çögenli'nin *Arapça Edatlar Sözlüğü* gibi eserler hurûfu'l-meânî literatürü kapsamına dâhildir.

Geleneksel tabirle “hurûfu'l-me'ânî” veya “hurûf ve zurûf” başlığı ile ifade edilen bu kategori, cerr harfleri, atıf harfleri, istisna harfleri, istifham harfleri, cevap harfleri, nefiy harfleri, nida harfleri, tenbih harfleri, teşvik harfleri, şart harfleri, tefsir harfleri, istikbal harfleri, müfacee harfleri, tevakku' harfleri, red harfleri, masdar harfleri, fiile benzeyen harfler, sıla harfleri, ta'lîl harfleri, ta'rîf harfleri, meftûh lâm'lar, tenvin ve tekid nûn'ları, müenneslik hâ'ları şeklindeki alt kategorileri içerir. Arapçada bunların dışında gramatik etki icra eden bir kelime grubu da zarf kategorisini oluşturur. Zarflar da dahil olmak üzere bu yapısal etki icra eden yani amil olan kelime kadrosu bundan dolayı “hurûf ve zurûf” şeklinde daha üst bir kategoride toplanmıştır. Bazı filologlar delaletindeki belirsizlik nedeniyle tasvip etmese dahi Arapça açısından edat kavramı bu üst kategorideki unsurları karşılamak üzere kullanılmıştır.⁷

Bu anlayış ışığında tezimizde İbn Kâsım el-Murâdî'nin *el-Cene'd-dânî fî hurûfi'l-meânî* ve İbn Hişâm el-Ensârî'nin *Muğni'l-lebîb*'i başta olmak üzere çeşitli nahiv kaynaklarından istifade ettik. Elimizden geldiğince bu alanda bir katkımızın olmasını arzu ettik.

⁷ Tanrıverdi, Eyyüp, “Hasîrizâde Mehmed Elif Efendi'nin Muhtârü'l-Enbâ Adlı Eseri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Akader Yay., yıl: 14, sayı: 27, ss. 226-227.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

HARF VE HURÛFU'L-MEÂNÎ

Malum olduğu üzere Arapça'da kelime; isim, fiil ve harf diye üç kısma ayrılır. Harfler de hurûfu'l mebânî ve hurûfu'l-meânî olmak üzere iki bölümde ele alınıp değerlendirilir.

I. Harf Nedir?

Harf: Başlı başına manası olmayıp bir fiil ve isimle beraber anlaşılan kelimedir. Sözlükte “bir tarafa meyletmek, sâpmak” anlamına gelen harf masdarının isim şekli olup “taraf, uç, yan; zirve, tepe; kelime, kelâm” vb. anlamları ifade eder; çoğulu hurûf ve ahruftur. Kur'an'da “bir şeyin çeşitli yönlerinden biri” (Hac, 22/11), “yedi harf” hadisinde “lehçe” veya “kıraat”⁸ mânalarında kullanılmıştır. Alfabeyi oluşturan seslerin her birine ait yazı, çizgi ve çizgi grupları türünden işaretlere, kelimelerin oluşumunda bir anlamda belirleyici taraf olmaları sebebiyle harf adı verilmiştir.

Harfler, kelimelerin teşekkülünde yapı taşı vazifesi görmeleri bakımından “hurûfü'l-mebânî”, kelimeleri hecelere böldükleri ve onların hecelerini oluşturdukları için “hurûfü'l-hicâ” (hurûfü't-teheccî, hurûfü't-tehciye) diye de anılır. Ayrıca bazılarında nokta konulması suretiyle benzer şekle sahip olanlar arasındaki karışıklığın önlenmesi veya kelimeleri oluşturmakla onlardan meydana gelen kelâmın vuzuha kavuşturulması sebebiyle “hurûfü'l-mu'cem” de denilmiştir.⁹

Dil bilimcilerinden Halil b. Ahmed el-Ferahidi'nin (ö. 175/791) tarifine göre: *Harf, hece harflerinden birisidir.* Sözdeki mânâsını birbirinden ayırt etmek için edatlara inşa edilmiş her kelime harf olarak isimlendirilir. Bu inşa ve oluşum iki veya daha fazla harften meydana gelse dahi durum değişmez.

İki harflere örnek: (بل - حتى) vb.¹⁰

Harf hece harflerindedir. Kur'an'daki harflerin eksik veya fazla olmasından kaynaklanan mânâ değişiklikleri Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğünü de bozar.

Her şeyin bir tarifi ve sınırı vardır. Dağın en zirve yeri de onun sınırındır. Dolayısıyla; her harfin de kendine göre manası ve sınırı vardır.¹¹ Arapçadaki kelime

⁸ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm (ö. 256/ 870), *el-Câmiu's-Sahîh*, “Fedâilü'l-Kurân”, Beyrut, 1415/ 1995, 5, 27.

⁹ İsmail Durmuş, “Harf maddesi”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, c. 16, s. 158.

¹⁰ el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, t.y., c. 2, s. 244.

çeşitlerinden üçüncüsü harftir. Harfe edat da denilmektedir. Arapçada isim ve fiil gibi bir diğer kelime çeşidi olan harfî alfabe harfleri ile karıştırmamak gerekir. Buradaki harf derken tek başına bir anlamı olmayan başka kelimelerle beraber bir anlam ifade eden edatlar kastedilmektedir. Arapçada (... لِي، عَنْ، عَلَى، لِي...) cer harfleri، (أَنْ، إِنَّ، إِذَنْ، أَنْ، كَأَنَّ، ...) nasb edatları، (... فِ، ثُمَّ، وَ...) atıf harfleri (إِنَّ) ve benzerleri (... كَأَنَّ، ...) kelime çeşidi olarak harf kabul edilmektedir. Harf olan kelimeler mebnidir yani sonları asla değişmez. Harflerin isim ve fiillerden ayrıldıkları en önemli nokta tek başlarına bir anlamlarının olmayıp beraber kullanıldıkları kelimelerle birlikte bir anlam ifade etmeleridir. Harflerin şekilsel alametleri olarak da isim ve fiillere has alametlerden hiç birisinin kendilerinde bulunmuyor olmasını ifade edebiliriz. Arapçada harflerden bir kısmı âmildir yani başlarına geldikleri kelimelerin sonuna etki ederek değiştirirler. Diğer bir kısmının ise önlere geldikleri kelimelerin sonuna bir tesirleri yoktur. Örneğin, cer harfleri başlarına geldikleri isimlerin sonunu cer etmektedirler. (إِنَّ) ve benzerleri mübteda ve haberin başına gelmekte ve mübtedanın sonunu nasb ve haberin sonunu da ref etmektedirler. (الْمَعْلَمُ فِي الصَّفِّ) “Öğretmen sınıftadır” cümlesinde (فِي) cer harfî (الصَّفِّ) kelimesine etki ederek sonunun kesra ile harekelenmesine yol açmaktadır. (إِنَّ الْحَافِلَةَ سَرِيعَةٌ) “Şüphesiz otobüs hızlıdır” cümlesinde ise (إِنَّ) harfî (الْحَافِلَةَ) kelimesinin sonunun mansûb olmasının (fetha hareke almasının) ve (سَرِيعَةٌ) kelimesinin sonunun merfu‘ olmasının (ötre hareke almasının) sebebidir. Buna mukabil (هَلْ رَأَيْتَ الْأَسْتَاذَ؟) “Hocayı gördün mü?” cümlesinin başındaki (هَلْ) istifham (soru) harfinin herhangi bir kelimenin sonuna etkisi yoktur.

A. Harflerin Terim Mânâsı

İki kısımda incelenen harflerin terim manası aşağıda verilmiştir.

a) Huruf-u Mebânî: Kelimeleri oluşturan hece harflerdir. “ا، ب، ت” gibi..

b) Huruf-u Meânî: Anlamları cümle içerisinde açığa çıkan harflerdir. Örnek olarak Cer, cezm, nasb ve atıf harfleri gibidir. Bu harfler Türkçede edat kavramı ile karşılanmaktadır. Harflerin terim manalarında sonra Hurufu'l Mebânî ve Hurufu'l Meânî arasındaki farklara kısaca bakalım;

1- Hurufu'l Mebânîler; yukarıda zikrettiğimiz gibi hece harflerinden meydana gelerek kelimeler bu harflerden oluşur. Hurufu'l Meânîler ise; kelime çeşitleridir.

¹¹ Ebu'l-Kasım es-Sahib İsmail b. Abbad, *el-Muhit fil-luğa*, Nşr. Matbaatu'l-Mearif, Bağdat 1395/1975, c.1 s. 1221.

2- Mebânîler; Tek bir harfden oluşur ve bir harfi geçmez. Meânîler ise; Sayı bakımından Bir harfden başlayarak beş harf'e kadar ulaşır: (إلى-ء-أم) v.b

3- Mebânîler; Her hangi bir anlam ifade etmezler. Meânîler ise; her birisi ayrı ayrı anlamlar ifade ederler.

4-Mebânî harflerin toplam adedi yirmi sekiz iken Meânîlerin toplam sayısı elliden fazladır.¹² Dilbilimcilerden bazılarına göre harf bir mânâ için gelen, isim ve fiil olmayan kelimedir.¹³ Bir diğer tanıma göre harf bilinen hece harflerindedir. Aynı zamanda, ismi isme, fiili de fiile bağlayan edatlardandır. Örnek; (عن) gibi.¹⁴ Bazı dil bilimcileri ise harfi şu şekilde tarif etmektedirler. *Harf: İsmi ve fiili kapsayan bir cinstir.* "Elif, hemze, yâ" bunlar hece harflerindedir. Yani Hurûfu'l-meâni'den sayılmazlar. Bunlara harf demek yanlış olur. Birden fazla olan harflere meâni harfleri denir. Örnek: (لَعَلَّ)¹⁵

Şayet bir harf tek ise bunun kelime olması uygun olmadığı gibi aynı zamanda Hurufu'l-meani de olamaz.

II. Kelâm (Söz) Nedir?

Kelâmın mânâsını İbn-i Hişâm harfi "Bir şeye delalet eden ve fayda edinilen söz" şeklinde tarif etmiştir. Faydalıdan maksat bir mânâyâ delalet eden ve üzerinde sükût olunandır.¹⁶

İnsan, duygu ve düşüncelerim çoğunlukla "söz"lerle anlatır. Yani söz (lafız) konuşanın dinleyicilere duygu ve düşüncelerini anlatmada ilk önce başvurduğu bir vasıta. Ancak insan sözün dışında bazen yazı, işaret ve fiilleriyle de duygu ve düşüncelerini başkalarına anlatabilir. Ancak bu konuda yani anlatmada en müessir vasıta, söz (lafız)dır.

Söz manalı ve manasız (mühmel) olmak üzere iki kısma ayrılır. Hiç şüphesiz, mutekellim meramını muhatabına manalı bir söz ile ifade edebilir. Çünkü "söz" mananın kisvesidir. "Lafız mananın kalıbıdır" denir. Yani söz bir mana ve hüküm

¹² Murâdî, Hasan b. Kâsım (ö. 749/1348), el-Cene'd-Dânî fi hurûfi'l-meânî, thk. Muhammed Nedim Fâzıl, Fahrüddîn Kabâve, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992, s. 25.

¹³ Sibeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber, ö. 180 h., *el-Kitab*, (Tah. Abdusselam Harun), Mektebetü'l-Hancı Kahire, 3. Bs, 1408 h., 1998, c. 1, s. 12.

¹⁴ İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zâm*, (1-12), 1. bs., Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1421/2000, c. 2, s. 22.

¹⁵ el-Murâdî, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁶ İbn Hişâm Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, (ö. 761 h. 1360 m.), *Muğni'l-Lebîb an Kütübî'l-Eârîb*, , (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Neş. el-Mektebetü'l Asriye, Beyrut, 1411 h., 1991 m. c.2, s. 431.

ifade etmek üzere konulmuştur, insan zihni onu işitir işitmez onun delâlet ettiği manaya intikal eder. Biraz Önce ifade ettiğimiz gibi söz yanında hal ve işaretlerimizin de manaya delâletleri vardır¹⁷

III. Cümle Nedir?

Meânî ilminde cümle, hüküm ifade edip etmeme açısından haberî (ihbârî) ve inşâî cümle şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Haberî cümle, cümlede meydana gelen olay için doğru ya da yanlış demenin mümkün olmasıdır. İnşâî cümle ise, cümlede meydana gelen olay için doğru ya da yanlış demenin mümkün olmadığı cümlelerdir.¹⁸

“Fiil ve failin bulunduğu söz dizisine cümle denir”. Örnek: (قام زيد) bu misalde de görüldüğü gibi bu cümlenin içerisinde fiil, fail, bulunur. Örnek: (زيد قائم)¹⁹

Cümle, birbirini takip eden kelime gurupları veya birbiriyle iç içe geçmiş birkaç cümleden de meydana gelebilir. Örnek: (الطالبُ ذاهبٌ إلى المدرّسة) Öğrenci okula gidiyor.²⁰

İsim, fiil ve harf çeşitlerinden oluşan ve içerisinde anlamlı kelimeler bulunan topluluğa cümle denir. Örnek: (ذهب خالدٌ إلى المدرّسة) Halid okula gitti.²¹

A. Cümlenin Kısımları

Cümle üç kısma ayrılır: 1- İsim cümlesi. 2- Fiil cümlesi. 3- Zarf cümlesi.

1-İsim cümlesi: İsimle başlayan cümleye denir. Örnek: (زيدٌ قائمٌ).

2-Fiil cümlesi: Fiil ile başlayan cümleye fiil cümlesi denir. Örnek: (قام زيدٌ)

3-Zarf cümlesi: Cer ve mecrurla başlayan cümleye denir. Örnek: (عندك زيدٌ)²²

Cümleler hüküm bakımından ikiye ayrılır. Ya haber, (bildirme) ya da inşâ (dilek) şeklindedir. Haber cümlesi; sözü söyleyene o bu sözünde doğrudur veya yalancıdır diyebileceğimiz her kelama haber cümlesi denir. *İlim faydalıdır* “gibi.²³

İnşâ cümlesi; doğru ve yalan olma ihtimali olmayan sözdür. İnşâ (dilek) kipi talebi (bir isteğe delalet eden) ve gayr-ı talebi (bir isteğe delalet etmeyen) olmak üzere

¹⁷ Atar, Fahreddin, *Fıkıh usulü*, (4. Bölüm: Delalet Yönünden Lafızlar), MÜİFAV Yay., İstanbul 2013, s.53.

¹⁸ Özdoğan, M. Akif, “Haberî Cümlede Tekid Edatlarının Rolü” *KMSİÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 17, Kahramanmaraş 2011, ss. 28-29.

¹⁹ İbni Hişam, *a.g.e.*, c.2, s. 432-434

²⁰ Çörtü, Mustafa Meral, *Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Bs., İstanbul 2014, s.13.

²¹ el-Murâdî, *a.g.e.*, c.1, s.25.

²² Abdullatif, Muhammed Hamâse, *Binâü 'l-Cümleti 'l-Arabiyye*, Kahire 2003, s.33.

²³ el-Carim, Ali – Emin, Mustafa, *el-Belağatü 'l-Vadiha*, Mektebetü'd-Dar, Şam 1999, s. 156.

iki kısma ayrılır. Talebi inşa, İstek anında bulunmayan bir şeyin yapılmasını gerektiren inşadır. Bu ise *emir, nehiy, soru, temenni ve nida ile* yapılır. Talebi olmayan inşa ise bir isteğe delalet etmeyen inşadır. Bunun birçok üslubu vardır. *Taaccüb, övme, yerme, yemin, raca filleriyle, akitlerde kullanılan ifadeler* bu üslupların bazılarıdır.²⁴

Buradan da anlaşıldığı üzere istifham meani ilminin talebi inşa kısmında değerlendirilmektedir. Cümlenin sorulu biçimde olması, her zaman olumlu ya da olumsuz cevap beklendiği, bir şeyin öğrenilmek istendiği anlamına gelmez. Soru yoluyla cümleye birçok anlamlar kazandırılır. Bu yolla anlatım ve söyleyiş daha renkli daha canlı daha etkin bir nitelik kazanır. Bu durum anlatımı tek düzelikten kurtarır, maksadımızı özgün biçimde bildirmemizi sağlar.²⁵

²⁴ Bolelli, Nusrettin, *Belağat*, İ.F.A.V Yay. İstanbul 2001, s.193.

²⁵ Dizdaroğlu, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, T.D.K. Yay., Ankara 1976, ss. 295–305.

IV. HURÛFU'L-MEÂNÎ'NİN KISIMLARI

Bazı nahivciler bu harflerin elliye yakın mânâsı olduğunu zikretmişlerdir. Bazıları ise ellinin üstünde bir mânâ vermişlerdir. Bunları şu başlıklarda toplayabiliriz.

- 1- Cümledeki mânâsı Nefîy veya Te'kiddir. (عُمُرُ لَا يَذْهَبُ) Ömer gitmiyor.
- 2- İki tekili birbirine bağlar. Atıf harfi gibi; (جَاءَ زَيْدٌ وَ عُمَرُ): Zeyd ve Ömer geldi.
- 3- İki cümleyi birbirine bağlar. Atıf harfi gibi; (جَاءَ زَيْدٌ وَ ذَهَبَ عُمَرُ) Zeyd geldi ve Ömer gitti.²⁶

A. Hurûfu'l-Meâni'nin Sayıları

Hurûfu'l-meâni'yi sayıları bakımından beş ana başlık altında inceleyebiliriz:

1- Tekli olanlar, yani bir harften meydana gelenler. Bu kısımdaki harflerin sayısı 14'tür. (ء - ب - ت - ث - س - ش - ف - ك - ل - م - ن - ه - و - ا - ي)

2- İki harften meydana gelenler: Bu harfleri yeri geldiğinde teker teker mana yönünden inceleyeceğiz. Ancak burada birkaç örnek verelim; (او) (اي) (من) (من) (ها) (أم)

3- Dil bilimcilerine göre üç harften meydana gelen harfler de vardır.

(رُبَّ) (خَلَا) (لَيْسَ) (لَكِنَّ) (غَيْرَ) (تَمَّ)

4- Dört harften meydana gelenler de vardır. (لَعَلَّ) (إِنَّمَا) (سَوَاء) (سَيِّمًا) (حَتَّى)

5- Beş harften meydana gelenlerin sayısı ise 3'tür. Sadece birisinde ittifak vardır. O da (لَكِنَّ)'dir. İkisinde de ihtilaf olanlar (انْتُنَّ)' dir.²⁷

1- (بَجَلٌ) harfi müşterek (ortak) bir lafız olarak geçer. İsim ve harf olarak nitelendirilir.²⁸

2- (بجل) ; harf ve isim mânâsındadır. ²⁹

3- Hurûfu'l-meâni'nin sayılarını Ebu Huseyin Ahmed b. Faris ise 87 olarak belirtmiştir.³⁰ Ahmed Abdurrahim, Kurân'ı-Kerim'deki Hurûfu'l-meâninin ve harflerin toplamının 112 olduğunu söyler ve bunları 5 kısma ayırır.

²⁶ İbn Hişam. a.g.e., c. 2, s. 436.

²⁷ el-Murâdî, a.g. e.c.1s.420

²⁸ el-Murâdî a.g.e.,c.1 s. 30.

²⁹ İbni Hişam , a.g.e. c.1 s. 112.

³⁰ İbn Fâris, Ebu Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya, *es-Sâhibî fî Fıkhı'l-Luğati'l-Arabiye ve Meseiluha ve Süneni'l-Arabi fî Kelamiha*. (Tah: Ömer Faruk), Dâru'l-Mektebetü'l-Mearif, Beyrut, 1434/2013, c.1, ss.129-182.

1- Hurûfu'l-meâni; Örnek: (فى - على - نعم) ve hemzetü'l-istifham, bunların adedi yaklaşık 60'tır.

2- İsimler; (اذن- غير -كيف) mâi'l-mevsûle ve mâi'l-istifhâmiyye. Bunların sayısı ise yaklaşık 17'dir.

3- Nahve delalet eden harfler; Örnek: (ا و ي) Esmâü'l-hamse, müsennâ, cem'i müzekker sâlim.

5- Tesniye elifi. Örnek:(فعلان) bu son üç maddenin toplamı yaklaşık 30'dur.³¹

B. Hurûfu'l-Meâni'nin Vazifesini İçine Alan Mânâlar

Şüphesiz her harfin kendine göre nahiv, sarf ve gramer yönünden vazifeleri vardır. Bunları ana başlıklar halinde şöyle ifade edebiliriz:

1- Hurûfu'l-müşebbehe bi'l-ef'al (Fiillere benzeyen harfler)

2- Hurûfu'l-Atıf

3- Hurûfu'l-Cer

4- Hurûfu'l-İstisnâ'

5- Hurûfu'l-Cezm

6- Hurûfu'ş-Şart

7- Hurûfu'n-Nasb

8- Hurûfu'n-Nidâ'

9- Hurûfu'l-İstifhâm

10- Hurûfu'l-Cevâb

11- Hurûfu'n-Nehy ve'n-Nefy.

12- Hurûfu't-Ta'rîf.³²

³¹ Abdurrahim, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mesâil en-Nahviye ve's-Sarfiye el-Vâride fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafî'ş-Şerîf, Medine-i Münevvere, t.y c.1, s.12.

³² Şerif, Muhammed Hasan, *Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ân-ı Kerim*, (Tah. Abdurrahman en – Necdî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996, c.1 (mukaddime bölümü).

BİRİNCİ BÖLÜM

HURÛFU'L-MEÂNÎ VE MÂNÂLARI

Bu bölümde hurufu'l-meâniyi kısaca tarif edip daha sonra ise bu harflerin taşıdıkları anlamları ele alıp örnekler vererek açıklayacağız.

Hurufu'l-meâni; İsim veya fiillerle birlikte gelir ve bir manaya delalet ederler,³³

Curcani ise şöyle tarif eder; Kelimelerden oluşarak isim ve fiilleri birbirine bağlar.³⁴

el-Mutarrızî ise; Tek başına kullanıldığında bir mana ifade eden ve cümlede kullanıldığında ise kast edilen manası anlaşılmalıdır.³⁵

Hurûfu'l-Meânî, Nahiv ilminin konuları arasında bulunur. Biz burada hurûfu'l-Meânî'nin, hukukî hükümlere nasıl tesir ettiğini bir misalle anlatmaya çalışalım: "Şayet namaz kılmayı murad ederseniz, yüzünüzü, ellerinizi dirseklere kadar yıkayınız, başınızı meshediniz, ayaklarınızı topuklara kadar yıkayınız" (Maide, 5/5). İslam hukukçuları, bu âyette bulunan ilâ ve bâ harfi cerleri ile vav ve fâ atf harflerini değişik şekillerde değerlendirmişlerdir.

Züfer, ellerin dirseklere kadar yıkanacağı, dirseklerin yıkamaya dahil olmadığını ifade etmiştir. Ebû Hanife, Ebû Yusuf, İmam Muhammed ise ilâ harfi cerri'nin me'a (beraber) manasına geldiğini ileri sürerek, dirseklerin yıkamaya dahil olduğunu ifade etmişlerdir. İmam Şafî, "fâ'ın tâkib manasını ifade ettiğini İleri sürerek, abdestte sıra tertibinin farz olduğu kanaatine varmıştır. Hanefiler ise "vâv"ın mutlak cem ifade ettiğini ileri sürerek abdeste sıra tertibinin farz olmadığını ifade etmişlerdir.³⁶

(م)

Belağat ilmini konu edinen çoğu eserlerde م istifham edatlarından birisi sayılmamaktadır. Belki bir atf harfi olarak görülmektedir.³⁷ Fakat Sekkaki (Ö:626/1229) istifham edatlarına م i de dâhil etmektedir.³⁸ Bazıları da bu edatı

³³ Abdullah, Abdullah Hasan, *Hurûfu'l-Meâni beyne'l- edâi'l-luğavi ve'l-vazîfeti'n-Nahviyye*, Yayınlanmamış doktora tezi, Güney Afrika Üniversitesi, 2010, s.14

³⁴ el-Curcânî, Abdülkahir, *Kitabü't-ta'rifat*, Daru'l-Kitabul Arabi Beyrut,1403/1983, c.1, s.60

³⁵ el-Mutarrızî, Burhaneddin, *el-Misbah fi İlmi'n-Nahv*, tah. Abdulhamid es-Seyyid, Mektebetüşşebab, Kahire B.t.y., s.11

³⁶ Fahrettin Attar, *a.g.e.*, s.13.

³⁷ es-Suyuti, Celaledin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulumi'l- Kurân*, Daru İbn Kesir, Beyrut.1420 h., c., 1, s 484.

³⁸ es-Sekkâkî, Ebu Yakub, *Miftâhu'l-ulûm*, Daru'l- Kütübil-İlmiyye, Beyrut, s.133.

cümlenin ortasında gelen bir istifham edatı olarak görmektedirler.³⁹ Sibeveyh (ö. 180/796) ise istifham manasının ondan hiç ayrılmadığını söylemektedir.⁴⁰ Kendisinden önceki cümleyle bağlantısı olup olmayışına göre iki kullanım tarzı vardır. Kendisinden önceki cümleyle bağlantısı olana muttasıla; olmayana da munkatıa denir.⁴¹

Muttasıla olarak kullanılması: Bu tesviye ve soru hemzelerinden sonra iki müfred veya iki cümle arasında gelen bir atıf edatıdır. Örneğin: سواء عليهم انذرتهم ام لم ان الذين كفروا تنذرهم لا يؤمنون

“Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar”⁴²

Munkatıa olarak kullanılması

1: Haber cümlesinden sonra gelir.

(تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

(أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ لِنُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَنَا لَهُمْ مِنْ نَذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ)

“ Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu kitabın indirilişi, alemlerin Rabbi tarafından.” Yoksa “Onu Muhammed uydurdu” mu diyorlar? Hayır o, kendilerine senden önce hiçbir uyarıcı gelmemiş olan bir kavmi uyarman için, doğru yolu bulsunlar diye Rabbin tarafından indirilmiş gerçektir.(Secde 32/2-3)

2: Asli manasından ayrılmış istifham hemzesinden sonra gelir.

(أَلَمْ لَهُمْ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْتَاطُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلِ) (A'raf 7 /195) Onların yürüyecek ayakları mı var? Yahut tutacak elleri mi var? Veya görecek gözleri mi var, ya da işitecek kulakları mı var? De ki: “Haydi, çağırın ortaklarınızı, sonra bana tuzak kurun da bana göz açtırmayın bakalım!” Bu ayetteki hemze inkâr manası vermektedir. Dolayısıyla başında bulunduğu cümle olumsuz bir cümledir. Olumsuz cümleden sonrada muttasıla(ام)’ i gelmez.

3: Hemzenin dışındaki bir istifham edatından sonra gelebilir

(قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ) (Rad 13/16.)

³⁹ ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kuran*, Daru'l -Fikr, Beyrut 2001, c, IV, s, 437.

⁴⁰ Sibeveyh, Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitap*, thk.ve şrh: Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l- Hancı, 3. Baskı, Kahire 1988, IV, 554

⁴¹ Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitapevi, Konya, 1987, s. 73.

⁴² Bakara 2/ 6.

“De ki “kör ile gören bir olur mu? **Ya da** karanlıklarla aydınlıklar bir olur mu?”

Bazı ayetler vardır ki onlardaki (ام)hem muttasıla hem de munkatıa olabilir.

(أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) (Bakara2/ 80.) “ **Yoksa** siz Allah’a karşı bilemeyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”

İki harften meydana gelmiştir. İki ayrı şeyin tayini belirlenmek istendiğinde kullanılan bir atıf harfidir. Yine istifhama uzanan atıf edatı olarak iki cümle ve iki müfred arasında kullanılır.

Örnek: (أَقَامَ زَيْدٌ أَمْ عَمْرُو) O ikisinden hangisi kalktı? Kalkan Zeyd midir yoksa Amr mıdır?

İbn-i Fâris’e göre atıf harfidir. İsmi ya da fiilin tekrarı için kullanılır.

(أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرُو) Yanında kim var Zeyd mi yoksa Amr mı?

(ام) harfi (بل) anlamında da kullanılır.⁴³

(أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ أَصْحَابَ الْكُهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا) (Kehf 18/9)

Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm’i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın?

Hasan Şerif ise bu harfi iki ayrı başlık altında inceler. Cümlede bulunduğu konuma göre ya munkatı ya da muttasıl olarak gelir.

1- Munkatı: Eğer cümlenin öncesi ile sonrası arasında kopukluk var ise buna munkatı denir. Örnek (أَعِنْدَهُ عِلْمُ الْعَيْبِ فَهُوَ يَرَى)

(أَمْ لَمْ يُبَيِّنْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى) (Necm, 53/35-36).

Gaybın ilmi onun yanındadır ki, o (amelinin neticesini)görüyor(da göze alabiliyor) yoksa Musa’nın suhufunda olanlar bildirilmedi mi?

2- Muttasıl: Cümlenin öncesi ile sonrası arasında kopukluk yoksa buna da muttasıl denir.

(أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ) (أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ) (Vakıa, 56/63-64).

*Peki, söyleyin bana, ekmekte olduğunuz şeyleri? Onu siz mi bitiriyorsunuz yoksa bitiren biz miyiz?*⁴⁴

Soru edatı (أ) paralelinde kullanılan أم atıf edatının asıl işlevinin ifadeye tayin anlamı yüklemek olduğundan, cevap cümlesinin bu hedefe hizmet etmesi,

⁴³ el-Mâlekî, Ahmed b. Abdinnûr, *Rasfu’l-Mebâni fî Şerhi Hurûfu’l-Meâni*, (Tah: Ahmed Muhammed el-Harrât), Mecmeu’l-Luğati’l-Arabiyye, s. 402.

⁴⁴ Muhammed Hasan Şerif, *Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fî’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 353.

dolayısıyla bu edatın öncesi ve sonrasında zikredilen birini açık bir şekilde içermesi gerekmektedir. بالسيارة أم بالقطار تُسافِران ;

Sorusuna بالسيارة أم أبوك مسفر أم أبوك بالسيارة Sadece: عَمِّي veya أب كelimeleriyle yetinilerek cevap verilmesi gerekir.

Bu sebeple, tayin ve tahdit içermeyeceği için cevabın نعم veya لا edatlarıyla başlayarak verilmesi uygun değildir.⁴⁵

(أو)

Türkçe’de ‘veya, yahut, yada, yoksa’ kelimeleriyle karşılayabileceğimiz bu edat iki unsur arasında tahyîr, yani tercih (iki şeyden birini seçme) söz konusu olması durumlarında kullanılır. كيف تُفَضِّل السَّعْرَ: بالسَّيَّارَة أو بالقطار؟ /Yolculuğu nasıl tercih edersiniz: Arabayla mı yahut trenle mi? cümlesinde yolculuğa ilişkin iki seçenek söz konusu olduğu, muhatabın araba yada trenden birini tercih etmesi gerektiği söze yansıtılmıştır.

İki harftir, atıf harfidir. İstifhamdan sonra şek yani tereddüt için gelir.

Örnek: (أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَوْ بَكْرٌ) burada öğrenilmek istenen durum şudur. “Yanıdaki Zeyd mi veya Bekir mi?” (أَحَدُهُمَا عِنْدَكَ) Yanında ikisinden birisi var. Ya Zeyd ya da Bekir. Cevap olarak (لا) veya (نعم) ile karşılık verilir.

(أو) tahyîr için de kullanılır.

(كُلٌّ سَمَكًا أَوْ أَشْرَبٌ لَبَنًا) “ya balık ye, ya da süt iç”. İki unsurdan her hangi birisini tercih etmek gibi.⁴⁶

(أو)’in iki temel mânâsı vardır;

1- Atıf harfi olarak müfredi bir başka müfrede bağlar. Cümleyi de başka bir cümleye bağlar. Bu mana da beş ayrı şıkta incelenir:

a- İki şeyden birisini tercih etmek için. (كُلٌّ سَمَكًا أَوْ أَشْرَبٌ لَبَنًا) örneğinde olduğu gibi.

b- İbâha için olup ancak talepten sonra gelir. Örnek: (خُذْ ثَوْبًا أَوْ فَرَسًا) “elbise ya da at al.”

c- Şüphe içindir. Örnek: (مَا أَدْرِي أَرَيْدُ قَامَ أَوْ عَمْرُو) “Zeyd mi yoksa Amr mı kalktı bilmiyorum.”

d- İbhâm için kullanılır. Haber veren kişi manayı bildiği halde muhataba aktarırken onu mübhem bırakır. (قَامَ رَيْدٌ أَوْ عَمْرُو): Zeyd mi kalktı yoksa Amr mı?

⁴⁵ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, c. I, s.41.

⁴⁶ *İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa*, s. 131.

e- Tafsîl için kullanılır .⁴⁷

(وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا) (Bakara 2/135)

“(Yahudiler) “Yahudi olun” ve (Hıristiyanlar da) “Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” dediler.”

(إِي)

Elif kesralı, yâ cezimlidir. Dil bilimcileri bu haliyle harfin “evet” mânâsına geldiğini söylemişlerdir.

Örnek; (وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلُّ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ)

(Yunus 10/53) “O (azap) gerçek midir?” diye senden haber soruyorlar. De ki: “**Evet**, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah’ı) âciz kılacak değilsiniz.” Evet mânâsındadır.⁴⁸

(أِي)

Elif fethalı yâ cezimli şekliyle nida ve tefsir edatı olur.

1- Tefsiriyye olarak gelir. Örnek: (لَا رَيْبَ فِيهِ) ayetindeki “رَيْبٌ” kelimesinin (أِي) edatı kullanılarak (لَا شَكَّ فِيهِ) ‘Onda şüphe yoktur’ şeklinde tefsir edilmesi gibi. Nidaiyye olarak kullanılır. “أَيُّ سَمِيرٍ أَدْرَسَ حَيِّدًا.” “Ey Semir, dersine iyi çalış!”⁴⁹

(إِنَّ)

Muhakkak, doğrusu, gerçekten, hakikaten, şüphe yok ki, şüphesiz manalarına gelen tahkik (pekiştirme) edatıdır.

a- (إِنَّ) tekid için olup isim cümlesinin başında kullanılır.

Örnek (إِنَّ النَّظَافَةَ وَاجِبَةٌ): Şüphesiz temizlik vaciptir/gereklidir.

b- Evet mânâsına cevap olur. Talepten ve haberden sonra meydana gelir.

(إِنَّهُ) Zeyd kalktı mı? Sorusunun cevabı (نعم) “Evet” anlamına gelen (إِنَّهُ) ile verilebilir.⁵⁰

(إِنَّ) Kesra olduğu yerler:

1- Cümle başında bulunduğu;

(قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ) (الْعَفُورُ الرَّحِيمُ) (Zümer 39/53)

⁴⁷ Rasfu’l-Mebâni fî Şerhi Hurûfu’l-Meâni, s. 46.

⁴⁸ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa, s. 133..

⁴⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa, s. 133-134

⁵⁰ El-Mâlekî, Rasfu’l-Mebâni fî Şerhi Hurûfu’l-Meâni, s. 72.

De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”

2- (قَالَ) ve türemişlerinden sonra gelince; (قُلْ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ) de ki: Allah birdir.”

3- Sıla cümlesinin başında bulunduğu (زَارِنِي الَّذِي إِنَّهُ كَرِيمٌ) “Cömert bir kimse beni ziyaret etti.”

4- (إِنَّ) ‘den önce talep (emir ve nehiy) ifade eden fiil bulunduğu;

(وَاطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ) (Enfal, 8/46). Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider. Sabırlı olun. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.

5- (إِنَّ) ‘den önce nida (ünlem bulunduğu);

(يَا بُنَيَّ إِنَّ الصَّلَاةَ تُوْرٌ) ”Yavrucuğum! Gerçekten namaz nurdur.”

6- Yeminden sonra geldiğinde. (وَاللَّهِ إِنَّكَ مُجْتَهِدٌ) Allah’a yemin olsun ki sen gerçekten çalışkansın.⁵¹

(أَنَّ)

Anlam bakımından إِنَّ gibi tahkik (pekiştirme) harfidir. ..ki, ..dığını, ...eceğini, ...olduğu gibi manalarına gelir. Masdar manasını da ifade eder. إِنَّ başta, أَنَّ cümle ortasında gelir. (أَنَّ) cümle başında kullanılmaz. Fiil cümlelerinde mef’ûl durumundaki yan cümleciklerin başında bağlaç olarak kullanılır:

(إنَّ) gibi pekiştirme edatıdır. İsim cümlesinin mânâsını mastara çevirir. (لعل) mânâsına gelir.⁵²

(وَأَفْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ) (En’am 6/ 109) (لَا يُؤْمِنُونَ)

Eğer kendilerine (başka) bir mucize gelirse, mutlaka ona inanacaklarına dair en güçlü yeminleriyle Allah’a yemin ettiler. De ki: “Mucizeler ancak Allah katındadır. O mucizeler geldiği vakit de inanmayacaklarını siz ne bileceksiniz?”

Yine bu harf konusunda şu görüşü söyleyenler de vardır.

Tekid için bulunur.⁵³

(وَاعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ) Artık bil ki şüphesiz Allah, Azîz ve Hâkimdir. (Bakara, 2/260).

(إِنَّ)

⁵¹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, Dokuzuncu Baskı, İst., 2014. Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, s. 13.

⁵² İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa*, s.134.

⁵³ *Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fî’l-Kur’ani’l-Kerim* s. 396,

Harf olan şart edatlarındandır. Daima fiilden önce gelir. Başına geldiği cümledeki her iki muzari fiili de cezm eder. Bu edatla sağlanan şartın gerçekleşmesine bağlı olarak cevap da gerçekleşebilir. Şart cümlesine “eğer, şayet, ise” gibi anlamlar katar.

1- Şart edatı olur. (إِنْ خَرَجْتَ خَرَجْتُ) Eğer çıkarsan çıkarım.

2- Nefiy olur. (أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدُكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنَ الدُّنْيَا الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ فِي عَذَابٍ مُّهِينٍ) (Mülk 67/20) *Yahut Rahmân'dan başka size yardım edecek şu ordunuz (tarafhtarlarınız) kimlerdir? İnkârcılar ancak bir aldaniş içindedirler.*

3- Zarfiyet ifade eden (إِذْ) mânâsına gelir.

(وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ) (Al-i İmran 3/139)

“Gevşemeyin, hüznlenmeyin daha yükselecekken sizler, gerçek mü'minlersiniz”

Çünkü Allah (c.c) onların yüceliğini ancak iman ettikten sonra olacağını haber veriyor. Eğer inanırlarsa en üstün onların olacağını söyler.

4- (إِلَى) mânâsında olur.

(وَإِن طَلَّقَ الْمَلَائِكَةُ مِنْهُمْ أَنْ أَمْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَى آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ) (S'ad 72/6) *Onlardan önde gelen bir grup: "Yürüyün, ilahlarınıza karşı (bağlılıkta) kararlı olun; çünkü asıl istenen budur" diye çekip gitti.*

Yani; (إِلَى) yürüyünüz mânâsındadır.⁵⁴

(إِلَى)

Mahsus, yanında anlamlarında kullanılır. Çevirirken kelimeye –e, -a, -ye, -ya, -e doğru, -e kadar, ile, beraber, göre, nezdinde anlamlarını ifade eder:

(Bu gece şafak söküne kadar uyudum). نِمْتُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ.

(Seni akşama kadar bekledim). اِنْتَظَرْتُكَ إِلَى الْمَسَاءِ.

(Ahmet çarşıya doğru yürüdü). سَارَ أَحْمَدُ إِلَى السُّوقِ.

İbn-i Hişâm'a göre (إِلَى)'nın 6 mânâsı vardır:

1- Zaman için gayenin sonudur. (ثُمَّ أَيْمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) (Bakara, 2/187).

Ve fecrin beyaz ipliği siyah iplikten size belli oluncaya kadar yiyin için. (İmsak vaktine kadar).

2- Beraberlik bildirir. (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) (Saff, 37/14).

Allah yolunda benim yardımcılarım kimlerdir.

⁵⁴ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 136.

3- Açıklama içindir. (قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ) (Yusuf, 12/33).
(وَأَكُن مِّنَ الْجَاهِلِينَ)

(Yusuf) Dedi ki: "Rabbim, zindan, bunların beni kendisine çağırdıkları şeyden bana daha sevimlidir. Kurdukları düzeni benden uzaklaştırmazsan, onlara (korkarım) eğilim gösterir, (böylece) cahillerden olurum."

4- الله لا إله إلا هو ليجمعنكم إلى يوم القيامة لا ريب فيه) anlamında zarfiyye içindir; (وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا) (Nisa 4/87).

Allah, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayandır. Andolsun, sizi kıyamet gününde mutlaka bir araya toplayacaktır. Bunda asla şüphe yoktur. Kimdir sözü Allah'ın sözünden daha doğru olan?

5- Yönelme ifade eder.

(قَرَرْتُ أَنْ أَذْهَبَ إِلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ) Deniz kıyısına gitmeye karar verdim.

6- (عند) mânâsındadır.

(كَلَامُهُ أَشْهَى إِلَيَّ مِنَ الْعَسَلِ) sözü bana göre (عندي - benim yanımda) baldan daha tatlıdır.

Ayrıca buna ilave olarak bu harf bir unsuru kısımlara ayırmada da kullanılır. (فَسَمَّتُ كِتَابِي إِلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ) Kitabımı üç kısma ayırdım.⁵⁵

Zaman ve mekân olarak gayenin bittiği yerdir ve beş ayrı durumda gelir.

1- Zarf mânâsında gayenin sonu olur.

(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاللَّهُ تَرْجَعُ الْأُمُورُ) (Bakara, 2/210).

Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür.

2- (مع) mânâsındadır.

(مُدَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هُوَاءٍ وَلَا إِلَى هُوَاءٍ وَمَنْ يَضِلَّ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا) (Nisâ, 4/143).

Onlar küfür ile iman arasında bocalayıp dururlar. Ne bunlara (mü'minlere) ne de şunlara (kâfirlere) bağlanırlar. Allah, kimi saptırırsa ona asla bir çıkar yol bulamazsın

3- Tahsîs mânâsındadır.

(وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعِظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَدِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعذِرَةٌ إلی رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ) (A'raf, 7/164). Hani onlardan bir topluluk demişti ki: "Siz, Allah'ın helâk

⁵⁵ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 88-89.

edeceği veya şiddetli bir azaba uğratacağı bir kavme ne diye (boş yere) öğüt veriyorsunuz?” Onlar da, “Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz)” demişlerdi.

4- Tebyin (açıklama) mânâsındadır.

(إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِمَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) (Yusuf, 12/8).

Kardeşleri dediler ki: “Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılığ içindedir.”

5- Zarf mânâsında işaret harfi olarak (في) mânâsındadır.

قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ (الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) (En’am 6/12)

De ki: “Şu göklerdeki ve yerdeki kimindir?” “Allah’ındır” de. O, merhamet etmeyi kendine gerekli kıldı. Andolsun sizi mutlaka kıyamet gününe toplayacak. Bunda hiç şüphe yok. Kendilerini ziyana uğratanlar var ya, işte onlar inanmazlar.⁵⁶

İbn-i Fâris şöyle açıklar:

1- İntihâ-i gâye (bir işin sonunu) ifade eder.

(خَرَجْتُ مِنْ بَغْدَادَ إِلَى الْكُوفَةِ) Bağdat’tan Kufeye yola çıktım. Bir yerden yolculuğa çıkıldığında o yolculuğun varıldığı son yerdir.

2- Beraberlik bildirir.⁵⁷

(مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) (Saff, 61/14).

Allah’a (O’nun dinine olan hizmette) benim yardımcılarım kimlerdir?

Bu harfi üç ayrı şekilde açıklayan da vardır.

1- İsimlerde gaye için kullanılır ve gayenin de sonu olur.

(ثُمَّ أْتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ) (Bakara, 2/187).

Sonra da geceye (iftar vaktine) kadar orucu tamamlayın.

2- (في) mânâsında olur.

(جَلَسْتُ إِلَى الْقَوْمِ) Topluluğun içinde oturdum.

3- (مع) mânâsındadır.⁵⁸

⁵⁶ Muhammed Hasan Şerif, *Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fi’l-Kur’ani’l-Kerim*, s. 321.

⁵⁷ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhî’l-Luğa*, s. 136.

⁵⁸ El-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî fi şerhi hurufi’l meânî*, s. 80-83.

(وَأَثُوا إِلَيَّامَى أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا)
(Nisa, 4/2). *Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değişmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.*

(أَلَا)

Elif ve lam fethadır. Cümlede sözü açıklayıcı durumdadır..

(ع) Tenbih içindir.

(لَا) ise olumsuzluk içindir.

(وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ)

(أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن لَّا يَشْعُرُونَ) (Bakara, 2/11-12).

Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslah edicileriz!” derler.

İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir.

(ع) muhatap için tenbihtir. (لَا) ise onları ıslah etmek için nefiydir.⁵⁹

(إِنَّمَا)

(إِنَّمَا) hasr için kullanılır. Eğer birisi şöyle derse; (إِنَّمَا قَمْتُ) “Sadece kalktım” kıyamın dışında kendini her türlü işten men ettiğini belirtir.

Şöyle dediğinde ise: (إِنَّمَا قَامَ أَنَا) “Ayağa kalkan sadece benim” ayağa kalkma eylemini herkesten men ederek sadece o eylemi kendisinin yaptığını isbat etmiş olur. Bazıları bunun tahkir mânâsına geldiğini iddia ederler.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا
كُلُوا أَمْوَالَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبُرًا بِذُنُوبِهِمْ وَأَنَّهُمْ قَوْمٌ عَادُونَ (Kehf 18/110) *De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”*

(إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهُ وَاحِدٌ) (Nisa4 /171) “Allah ancak tek bir ilahtır” ayetinde tahkir değil hasr söz konusudur.⁶⁰

Bu harfi başka bir zaviyeden ele alıp inceleyenlerde vardır.

Genelde bu harf hasr, kasr ve tevkid olarak kullanılır. (إِنَّ) işi yapan (مَا) ise zaid olur. Kendinden sonraki cümle ise mübteda ve habere döner.

Veya (إِنَّمَا) ‘nın aslı (إِنَّ) dir, yani işi yapan ve (مَا) mevsuleden oluşur.

Ayette; (إِنَّ) ile oluşan işi yapan (amile) müşebbehe (مَا) ise mevsule ya da masdariyye olur.

⁵⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 137.

⁶⁰ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 138-139.

(Nahl, 16/95). (وَلَا تَسْتَرْوُا بِعَهْدِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا إِنَّمَا عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ)

Allah'a verdiğiniz sözü az bir karşılığa değişmeyin. Eğer bilerseniz, şüphesiz Allah katında olan sizin için daha hayırlıdır.

Kur'an'daki pek çok ayette Hasr olarak geldiğini görürüz.⁶¹

قَالَتْ رَبِّ أُنَّى يُكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ (كُنْ) فَيَكُونُ (Ali İmran, 3/47).

(Meryem), “Ey Rabbim! Bana bir beşer dokunmamışken benim nasıl çocuğum olur?” dedi. Allah, “Öyle ama Allah dilediğini yaratır. O, bir şeyin olmasını dilediğinde ona sadece “ol” der, o da hemen oluverir” dedi.

(إِلَّا)

Cümlede istisna vazifesini görür. Genel bir ifadeden tek bir unsuru çıkarıp ve onu istisna kılar. Örnek: (مَا خَرَجَ النَّاسُ إِلَّا زَيْدًا) Zeyd hariç hiçbir kimse çıkmadı. Zeyd bir grup insanla birlikte. Ancak orada bulunan bu grup insan çıkma eyleminde bulunmamıştır. Çıkma eylemini sadece Zeyd yapmıştır. İstisna kılınmıştır. (إِلَّا) harfi ayrıca çoktan az için istisna da olabilir. Yukarıdaki misalde olduğu gibi (بَل) mânâsında da olur. (إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَن يَخْشَى) (Taha, 20/3). Ancak bir öğüt içindir. Mânâsı (بَل تَذَكُّرَةً) Bilakis öğüt için. Yine lakin (لَكِن) mânâsına gelir bu da istisna munkati olarak isimlendirilir. Örnek; (أَلَسْتُمْ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ إِلَّا مَنْ تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ) Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve inkâr ederse (Ğaşıye, 88/22-23).⁶²

İbn-i Hişâm bu harfin mânâsını üç ayrı kısma ayırır:

1- İstisna için gelir.

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي (إِلَّا مَن غُرِفَتْ عُرْفَتُهُ بِإِذْنِ اللَّهِ) فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (Bakara, 2/249).

Tâlût, ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah, sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” dedi. İçlerinden pek azı **hariç**, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) “Bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.” dediler. Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler:

⁶¹ Muhammed Hasan Şerif, Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fi’l-Kur’ani’l-Kerim, s. 429.

⁶² İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa, s. 138.

“Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir.”

2- (غیر) Konumundadır.

(Enbiya, 21/22) (لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ)

Eğer yerde ve gökte Allah’tan **başka** ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş’in Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır, yücedir.

3- (و) Konumunda atıf olur.⁶³

(وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (Bakara 2/150)

(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram’a doğru çevir. (Ey mü’minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram’a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız.

(إي)

Harf ve cevaptır. Yani (evet) mânâsındadır. (Elif) kesra (ya) ise sakindir.⁶⁴

(وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ) (Yunus 10/53)

“O (azap) gerçek midir?” diye senden haber soruyorlar. De ki: “**Evet**, Rabbime andolsun ki o elbette gerçektir. Siz (bu konuda Allah’ı) âciz kılacak değilsiniz.”

(أَي)

Hemze fethalı ya ise şeddelidir.

“Ne” “Hangi” ve “hangisi” gibi anlamlarda kullanılan bir soru ismidir. Beş farklı anlamda kullanılan bir soru ismidir.⁶⁵

1: Şart edatı olarak kullanılması.

(قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلِينَ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ) “*Mûsâ, şöyle dedi: “Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden **hangisini** tamamlarsam bana bir husûmet yok. Allah, söylediklerimize vekildir.” (Kasas28/ 28.)*

⁶³ İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, c.1, s. 83.

⁶⁴ İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, c.1, ss. 88-89.

⁶⁵ Suyuti, *a.g.e.*, c. I, s. 500.

2: Soru edatı olarak kullanılması. Edatın bu türü iki veya daha fazla şeyden birinin tayini için kullanılır. Bu durumda devamlı muzaftır.

وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً فَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) “Bu hanginizin imanını artırdı?” diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdeliler. (Tevbe 9/124.)

Ayrıca bu edat bir işte ortak olan varlıkların birisinin diğerlerinden ayrıcalığını ifade etmesi için de kullanılır.⁶⁶

Örneğin? أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا “(kendilerine ayetlerimiz ayan beyan okunduğunda inkâr eden iman edenlere)” iki topluluktan hangisinin (dünyadaki) mevkii ve makamı daha hayırlıdır?⁶⁷

3: İsmi mevsul olarak kullanılması. Bu durumda sıla cümlesine ihtiyaç duyar. (اقرأ أي الكتابين سنت) İki kitaptan istediğini oku .

(ثُمَّ لَنَنْزِعَنَّ مِنْ كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَنِ عَيْنًا) Sonra her milletten daha çok asileri hangileri ise çekip ayıracağız. (Meryem 19/69).

4: Nida edatı ile münada arasında aracı olarak kullanılması.⁶⁸

Nida edatından sonra gelen münada da (el) takısı varsa doğrudan çağrılmayıp nida edatı ile arasına, müzekkerlerde (ايها) müenneslerde (ايئها) getirilir. Edatın sonundaki (ها) ya tembih (ها) sı denir. (يا ايها الذين امنو - يا ايها الناس - يا ايها النفس - يا ايئها النساء)

5: Cümlelerde üstünlük, hayret, beğenme anlamında kullanılması.

Edatın bu tür kullanılışında, kendisinden önceki ismin durumuna göre irabı vardır.⁶⁹

Bunun üç çeşit kullanımı vardır.

A: Kendisinden önceki isim belirsiz ise edat sıfat olur.

(رايت رجل اي رجل) Adamı gördüm ama ne adam !

(رايت امرأة اية امرأة) Bir kadın gördüm ama ne kadın!

B: Kendisinden önceki isim Marife ise edat “hal” olur.

C: daha önce geçen bir fiilin mastarına muzaf olması halinde mefulü mutlak olarak kullanılması.

⁶⁶ Suyuti, age.,c, I, s, 500.

⁶⁷ Suyuti, age., c, I, s, 500.

⁶⁸ Suyuti, age., I, 501; Akdağ, age., 125.

⁶⁹ Akdağ, age., 125.

Soğuk bir su içtim ama ne içiş!⁷⁰ (شربت ماء باردا اي شرب !)

Kur-an'ı Kerimde (اي) nun tevbih, inkâr ve takrir ifadesi olarak kullanımı dikkat çekmektedir. ⁷¹

1- İstifham olur. (اي رجلين عندك) İki adamdan hangisi senin yanındadır?

2- İki iş arasında tercih içindir. (أَيُّهُم تَخْتَارُ أَخْتَارُ) hangisini tercih edersen bende ederim.⁷²

İbn-i Hişâm yukardaki görüşlere şunları da ekler:

1- Şart edatıdır ve genellikle arz bildirir.

(قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا) (İsra 17/110) (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا)

De ki: “(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O'nundur.” Namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma. İkisi ortası bir yol tut.

2- Sıfat olur. (مررتُ برجلٍ أي رجلٍ أيما رجلٍ) Bir adama uğradım ki ne adam.⁷³

Hasan Şerif ise şu açıklamaları yapar:

1- Nida olarak kullanılır.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) (Ali İmran, 3/200).

Ey iman edenler! Sabredin! Sabırda (düşmanlarınıza) üstün gelin! (Her an cihada) hazırlıklı olun ve Allah'dan sakının! Tâ ki kurtuluşa eresiniz.

2- İstifham olur. (أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ) (يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ) (A'raf, 7/185).

Onlar göklerdeki ve yerdeki sınırsız hükümler ve nizama, Allah'ın yarattığı her şeye, ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakmadılar mı? Peki, bundan sonra artık hangi söze inanacaklar?

3- Şart olur.

(قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ) (Kasas, 28/28).

Mûsâ, şöyle dedi: “Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok. Allah, söylediklerimize vekildir.”

4- Mevsul olur.⁷⁴

(الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ) (Mülk, 67/2).

⁷⁰ Akdağ, age., 126.

⁷¹ Dağdeviren, age., 68.

⁷² İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı 'l-Luğa, s. 145.

⁷³ Muğni 'l-Lebîb, c. 1, s. 91-92.

⁷⁴ Mu'cemu 'l-Hurûfi 'l-Meâni fî 'l-Kur'ani 'l-Kerim, s. 443.

O, hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır. O, mutlak güç sahibidir, çok bağışlayandır.

(إد) Elif kesra, zel sakin:

1- Geçmiş zaman için isim olup üç ayrı kullanımı ve mânâsı vardır.

a- Zarf olur.

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيًا إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ
إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ
عَزِيزٌ حَكِيمٌ (Tevbe, 9/40).

Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. O arkadaşına, “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.

b- Mefulun bih olur.

وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن آمَنَ بِهِ وَتَبْغُوتَهَا عَوَجًا وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ
(A'raf 7/86). (قليلًا فكثركم وانظروا كيف كان عاقبة المفسدين

“Bir de, tehdit ederek Allah'ın yolundan O'na iman edenleri çevirmek, Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermek üzere her yol üstüne oturmayın. Hatırlayın ki, siz az (ve güçsüz) idiniz de O sizi çoğalttı. Bakın, bozguncuların sonu nasıl oldu!?”

c- Mef'ule karşılık bedel olur.

(Meryem, 19/16). (وادكر في الكتاب مريم إذ انتبذت من أهلها مكانا شرقيا)

Kitap'ta Meryem'i de zikret. Hani o, ailesinden kopup doğu tarafında bir yere çekilmişti.

d- İsmi zamana muzafun ileyh olur.

(Al-i İmran 3/8)(رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ)

(Onlar şöyle yakarırlar): “Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize katından bir rahmet bahşet. Şüphesiz sen çok bahşedensin.”

2- Gelecek zaman için isim olur.

(Zilzâl, 99/4). (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا)

İşte o gün, yer, kendi haberlerini anlatır.

3- Ta‘lil (sebeb, nedenlik) olur.⁷⁵

(وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ) (Zuhruf 43/39)

Onlara, “(Bu temenniniz) bugün size asla fayda vermez. Çünkü zulmettiniz. Hepiniz azapta ortakısınız” denir.

Bu harf aynı zamanda mazi mânâsında olur. (اذْذَكَرُ إِذْ فَعَلْتَ كَذَا)

Şöyle yaptığını hatırlıyor musun? Devamla bunun (حين) mânâsında geldiği olur.⁷⁶

(وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ)
(وَمَا يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ)
Senin içinde olduğun herhangi bir durum, onun hakkında Kur'an'dan okuduğun herhangi bir şey ve sizin işlediğiniz herhangi bir iş yoktur ki, ona (iyice) daldığınızda, biz sizin üzerinizde şahidler durmuş olmayalım. Yerde ve gökte zerre ağırlığına hiç bir şey Rabbinden uzakta (saklı) kalmaz. Bunun daha küçüğü de, daha büyüğü de yoktur ki, apaçık bir kitapta (kayıtlı) olmasın. (Yunus 10/61)

Hasan Şerif şunları der:

(اذْ) isim olarak sükun üzere mebnidir. Genelde zarf olarak geçmiş zamana delalet eder. Az da olsa gelecek sîgasında da kullanılır. Yine çok az da olsa şimdiki zaman sîgasında da olur. Ama belirttiğimiz gibi genelde geçmiş zamanda kullanılır. Şerif (اذْ) edatını beş bölümde incelemektedir:

1- Geçmiş zaman sîgasında.

(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ)
Hani, Rabbin meleklerle, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.” demişler. Allah da, “Ben sizin bilmediğinizi bilirim” demişti. (Bakara, 2/30).

2- Gelecek zamana delalet eden geçmiş zaman sigasında kullanılır.

(وَلَنْ يَنْفَعَكُمْ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنْتُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ) *Halbu ki (böyle demeniz) bugün size asla fayda vermez; çünkü zulmettiniz; doğrusu siz, azabda ortak olan kimselersiniz. (Zuhruf, 43/39).*

3- Geçmiş zaman siyakında talil (sebeb) ifade eder.

⁷⁵ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 94-100.

⁷⁶ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 144.

(وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْيِ) Hem o zaman ki iznimle çamurdan kuş şekli gibi (bir şey) yapıyordun. (Maide 5/110).

4- Mazi sigasında (أَنْ) mastariyye olur.

(رَبَّنَا لَا تُرِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا)

(Hem onlar derler ki) Rabbimiz! Bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi (haktan) eğriltme!

5- Şart ve zarf olarak muzari fiili cezmeden harfe bitişir.⁷⁷

(لَوْلَا جَاؤُوا عَلَيْهِ بَأْسَ بَعَّةٍ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ)

(Onların) buna karşı dört şahid getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahidleri getiremediler; öyleyse onlar Allah katında yalancıların ta kendileridir.

(إِذَا)

Bu harf şart edatı olur. Aynı zamanda fiili cezmed eden harf de olur.⁷⁸

(إِذَا تَتُبُّ تُقْبَلُ تَوْبَتُكَ) "Ne zaman tövbe edersen, senin tövben kabul olunur."

1) (إِذَا) şart ismidir, sükun üzere mebnidir. Şart fiilinin mefulün fihi olmak üzere mahallen mensubtur. "ma" zaid harftir. (تَتُبُّ) muzari fiil (إِذَا) ile lafzen meczumdur. Fâili müstetir/gizli özne (أَنْتَ) zamiridir. Fiil, fâili ile birlikte cümledir ve şart fiili olduğu için irabdan mahalli yoktur.

2) (تُقْبَلُ) meçhul muzari fiil olup, "izmâ" ile lafzen meczumdur. Naibu Fâili, (تَوْبَتُ) lafzıdır. Fiil, fâili ile birlikte bir cümledir. Cezayı Şart fiili olduğu için irabdan mahalli yoktur

(إِذَا)

..dığı zaman, -dığı vakit, -ınca, -dığında, -ken, ise, -se, -sa manalarına gelir.

Cümleye muzâf olan zaman zarfıdır. إِذَا dan sonraki cümle إِذَا nın zaman zarfı olmasından dolayı mahallen mecrûr muzâfun ileyih olur. إِذَا nın şart fiil-i mâzî, cevap fiili çoğunlukla muzâri gelir. Mâzî de olsa muzâri anlamı verilir. إِذَا cezmetmeme dışında (إِنْ) 'e benzer.

إِذَا جَاءَ الرَّبِيعُ نَذَّهَبُ إِلَى الْحَدِيقَةِ Bahar gelince bahçeye gideriz.

(إِذَا) fiil cümlesinden önce gelirse şart edatı olur ancak isim cümlesinden önce gelirse manası değişir ve (إِذَا فُجَائِيَّةً) dediğimiz sürpriz harfi olur. "Bir de ne göreyim, bir de baktım ki" manası verilir:

عَرَجْتُ مِنَ الْبَيْتِ فَإِذَا وَالدُّ فِي الطَّرِيقِ بِنُكْيٍ Evden çıktım bir de ne göreyim yolda bir çocuk ağlıyor.

⁷⁷ Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 167-168.

⁷⁸ Muğni'l-Lebîb, s. 102.

(إِذَا) nın cevap cümlesi de iki fiil-i muzâriyi cezmedenlerin cevap cümleleri gibi mâzî, muzâri, emir, istikbal, isim cümlesi şeklinde gelir:

إِذَا صَادَقْتَ صَدِيقَكَ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ Arkadaşına rastlarsan ona selam ver.

(إِذَا) nın şart manası ifade etmeksizin sadece zaman zarfı olarak kullanıldığı da olur.

وَإِلَّيْهِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى And olsun büründüğü zaman geceye! Açılıp aydınlandığı zaman gündüze! (Leyl, 92/1-2).

Elif kesra İbn-i Fâris'e göre bu harf şart edatı olur.⁷⁹

Örnek: (إِذَا خَرَجْتَ خَرَجْتُ) Sen çıkarsan bende çıkarım.

Bu harf şöyle bir konumda da bulunur.

1- Müfacee olur ve cevaba gerek duyulmaz. Yine başlangıç olmaz mânâsı hal olur,

(خَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ خَارِجٌ) Tam dışarı çıktım bir de baktım aslan dışarıda!⁸⁰

Hasan Şerif ise:

Cevap harfi olarak sükûn üzere mebnidir. Ara sıra fiili muzariyi nasb eder.

Kur'an-ı Kerim de hal olarak da gelir der.⁸¹

(إِنِّي إِذَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ) (Yasin, 36/24).

Şüphesiz ki o zaman ben, elbette apaçık bir delalet içinde olurum.

(بِجَلٍّ)

1- Muzari isim fiil olarak (يَكْفِي) “Yeter” mânâsına gelir.

(رُدُّوا عَلَيْنَا شَيْخَنَا ثُمَّ بَجَلٌ) Bize şeyhimizi verin sonra o bize yeter (yeter) mânâsı vardır.

2- Cevap harfi olarak (نَعَمْ) “Evet” mânâsına gelir. (- بجل.) “- Beni duyuyor musun? – Evet.”⁸²

(بَلِّ)

Türkçe’de ‘Yok, hayır, aksine, tam tersine, bilakis’ gibi ifadelerle karşılanabilecek olan bu edat kendisinden önceki anlamdan farklı, hatta tam tersi (إِضْرَابُ/ idrâb)⁸³ bir anlamın ifade edileceği yerlerde kullanılır. لا أَشْرَبُ الْقَهْوَةَ فِي الْفَطُورِ، /kahvaltıda kahve değil, aksine çay içerim” cümlesinde بل edatından önceki

⁷⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhî 'l-Luğa*, s. 143.

⁸⁰ *Rasfû 'l-Mebâni fî Hurûfî 'l-Meâni* s. 61-62

⁸¹ *Mu'cemu 'l-Hurûfî 'l-Meâni fî 'l-Kur'ani 'l-Kerim*, s. 169.

⁸² İbn Hişâm, *Muğni 'l-Lebîb*, s. 101.

⁸³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, I, 112.

hükümün aksine bir şey söylenmekte, kahvaltıda kahvenin değil çayın içildiği ifade edilmektedir.

(بَلَّ) Harfi (إِنَّ) manasında olur:

(ص وَالْفُرَّانِ ذِي الذُّكْرِ بَلَّ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) (Sad 38/1-2)

Sâd. O şanlı, şerefli Kur'an'a andolsun (ki o, Allah sözüdür). O inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedirler.

Bu harfin hangi manaya geldiği konusunda dil bilimcileri ihtilaf içindedir. Bir kısmı şöyle denmesi caizdir derler.

(مَرَرْتُ بِرَجُلٍ بَلَّ حِمَارًا) Eşegin değil insanın yanından geçtim

Bir kısım dil bilimcileri ise şu şekilde de denilebilir derler.

(بَلَّ هُوَ حِمَارًا) o insan değil bilakis eşektir. Kufeliler ise (بَلَّ) ancak nefiyden sonra getirirler.⁸⁴

İbn-i Hişâm ise bu görüşe karşı çıkararak bu asla kabul edilemez der ve şu misali verir: (ضَرَبْتُ أَخَاكَ بَلَّ أَبَاكَ) Babana değil bilakis kardeşine vurdum. Dövme vurma işi birincide vuku bulmuştur. Basralıların görüşü ise şöyledir; (بَلَّ) Geldiğinde vazgeçme işi vuku bulur.

(بَلَّ) harfi (لَا) gibidir.⁸⁵

(بَلَّ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ) (Sad, 38/2).

Fakat inkâr edenler bir büyükleme ve ayrılık içindedirler.

(بَلَّى)

Olumsuz sorulara olumlu cevap vermek için kullanılır. Bilakis öyle anlamındadır.

أَمَا ذَهَبْتَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أُمْسَ؟ : Sen dün okula gitmedin mi? Evet, gitmedim.

(Olumsuz soruya ‘Evet’ ile cevap verilirse olumsuz cevabı belirtir.)

أَمَا ذَهَبْتَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ أُمْسَ؟ : Sen dün okula gitmedin mi? Hayır, bilakis gittim.

(Olumsuz soruya ‘Belâ’ ile cevap verilirse olumlu cevabı belirtir.)

Kendinden önceki olumsuz bir durumun cevabı ve ispatı olup şöyle denilir;

“Değil mi?” gibi olumsuz bir soruya karşı “evet” mânâsında kullanılır.

(أَمَا خَرَجَ زَيْدٌ) Bizde deriz ki; (بَلَّى) onun mânâsı (بَلَّ) konumundadır.

Sözün delili olması açısından ona elif birleştirilmiştir. Şayet her hangi bir şahıs şöyle bir söz sarf ederse:

(أَمَا خَرَجَ زَيْدٌ) (Zeyd dışarı çıktı mı?) Sen de şöyle diyebilirsin;

⁸⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 149.

⁸⁵ Muğni'l-Lebîb, s. 364.

(بلى)'yani (بلى) manasındadır.

Sanki sen şöyle dedin (بلى خراج زيد) (Bilakis Zeyd dışarı çıktı)

Şu ayete bakabiliriz.⁸⁶

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ (A'raf 7/ 172) (تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir.

(مُنذُ) (مُنذُ)

Bu iki harf-i cer –den beri, -den bu yana, itibaren anlamlarında kullanılırlar:

(Cuma gününden beri onu görmedim) . مَا رَأَيْتُهُ مُنذُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ .

(Onunla üç günden beri konuşmadım) . لَمْ أَكَلِمَهُ مُنذُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ .

er-Rummanî'ye göre isim olur.

(مَا رَأَيْتُهُ مُنذُ عَامِنَا) Onu bu yıl görmedim. Buradaki (مُنذُ)harfî (في)'manasındadır.

(مُنذُ) İsim ve harf olur.

(مَا رَأَيْتُهُ مُنذُ يَوْمَيْنِ) Onu iki günden beri görmedim⁸⁷

Geçmiş zamanda olursa (في) mânâsında olur. Şayet şimdiki zamanda olursa (من) ve (الي) mânâlarında olur. (مَا رَأَيْتُهُ مُنذُ يَوْمِ الْخَمِيسِ) Onu Perşembe gününden beri görmedim. Veya (مُنذُ يَوْمِنَا) bugüne kadar çoğunluk şimdiki zamanda cer olur derler. Tercih edilense bu görüştür.

Merfu isim olarak gelir. (مُنذُ يَوْمِ الْخَمِيسِ وَ مُنذُ يَوْمِنَا) ⁸⁸

Perşembeden bu günümüze kadar.

İbn-i Fâris ise:

Bu ikisi de zamanda gayenin başlangıcıdır der.⁸⁹

(نَعَمْ)

Mânâsı tasdik (onay) manasındadır. Kendinden önceki harfin de cevabıdır.

(أَنْضَرِبُ زَيْدًا) (Zeyd'e vuruyor musun?) Buna benzer soru çeşitlerinden sonra cevap (نعم)'dır. ⁹⁰

Vaad durumunda tasdik ifade eden bir harftir⁹¹

⁸⁶ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî 'l-Luğa s.148

⁸⁷ Kitabu'l meani, s.364

⁸⁸ Rasfu 'l- Mebânî fi şerhi hurufi 'l meânî, s.364

⁸⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî 'l-Luğa, s. 175.

⁹⁰ Rasfu 'l- Mebânî fi şerhi hurufi 'l meânî, s. 364-365.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا (A'raf 7/44) (قَالُوا نَعَمْ فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ)

Cennetlikler cehennemliklere, “Rabbimizin bize va’dettiğini biz gerçek bulduk. Siz de Rabbinizin va’dettiğini gerçek buldunuz mu?” diye seslenirler. Onlar, “Evet” derler. O zaman aralarında bir duyurucu, “Allah’ın lâneti zalimlere!” diye seslenir.

Kendinden önceki duruma cevap olur. Bu durumu aşağıdaki maddelerde daha iyi anlarız.

1- Haberi tasdik mahiyetindedir.

(جَاءَ زَيْدٌ) Birisi Zeyd geldi dediği zaman şöyle denilir;

(نَعَمْ حَضَرَ) Evet, geldi. Görüldüğü gibi burada tasdikleme onay vardır.

2- Talepten sonra vaaddir. Şöyle denildiğin de : (افعل) (yap) veya (لَا تَفْعَلْ) (yapma) olumlu veya olumsuz bir talep emirden sonra cevap (نعم)’dir. Ancak burada evetin yerine geçecek en uygun harf (أَجَلٌ) ‘dir.

3- İstifhamdan sonra cevaben gelir. Kur’an da istifhamdan sonra cevap olarak üç ayrı surede gelmiştir.

a- A’raf 44, b- A’raf 114, c- Şuara, 42

(قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ إِذَا لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ) (Şuara 26/42)

"Evet" dedi. "Üstelik şüphesiz siz en yakın(larım) kılınanlardan olacaksınız."

(ها)

İsim ve zamir olur. Emir fiilinin ismi (حُدُّ) mânâsındadır. Kast edilen tenbih için harftir.⁹²

(حُدُّ) emir fiilde (هَا يَا رَجُلُ) Ey! adam al Onunla emir edilir nefiy olmaz.⁹³

(فَأَمَّا مَنْ أَوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَاؤُمُ اقْرَؤُوا كِتَابِيَةَ) (Hakka 69/19)

Artık kitabı sağ eline verilen kişi, der ki: "Alın, kitabımı okuyun!"

a- Müennes için zamir olur .

(فَأَلَّهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا) (Şems91/8)

Sonra ona fücürünü (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan sakınmayı ilham edene (andolsun).

e- Tenbih olarak kullanılır.⁹⁴

(هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ)

(Muhammed 47 / 38) (وَأَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ)

⁹¹ Muğni'l-Lebîb, s. 400-401.

⁹² Rasfu'l- Mebâni fi şerhi hurufi'l meâni, s. 404.

⁹³ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 180.

⁹⁴ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 401.

İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağrılıyorsunuz. Ama içinizden cimrilik yapanlar var. Kim cimrilik yaparsa ancak kendi zararına cimrilik yapmış olur. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, siz ise fakirsiniz. Eğer O'ndan yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir toplum getirir de onlar sizin gibi olmazlar.

(من)

Bu harfi cer zaman ve mekân yönünden fiilin başlaması; bir bütünden bir miktar bildirme; sebep bildirme; tür bildirmede kullanılır. Mecrûr isme –den, -dan, -in, -un, -nin, -nun, -nın bazısı, -den bazısı, -e mahsus, -e ile ilgili, -den itibaren, -den dolayı, -ın yüzünden anlamlarını kazandırır:

مَشَى الطَّالِبُ مِنَ الْكَلْبَةِ إِلَى بَيْتِهِ. (Öğrenci fakülteden eve kadar yürüdü).

مَرَضَ أَحْمَدُ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ. (Ahmet Cuma günü hasta oldu).

ادَّخَرَ مِنْ غِنَاكَ لِفَقْرِكَ. (Zenginliğin bir miktarını fakirliğe sakla).

(من) harfi, on iki ayrı manada kullanılır.

1- Gayenin başlangıcıdır. Zaman dışında bir mânâya işaret eder.

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا (إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) (İsra, 17/1)

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

2- Bir kısım ve parça ifade etmek için kullanılır.

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ (الْبَيِّنَات) (Bakara, 2/253).

İşte peygamberler! Biz, onların **bir kısmını** bir kısmına üstün kaldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya ise açık deliller verdik.

3- Cinsi açıklamak içindir.

(مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) (Fâtır, 35/2).

Allah insanlara **rahmetinden** her neyi açarsa onu tutacak, kısacak yoktur. Her neyide tutar kısarsa, onuda ondan sonra salacak yoktur. Aziz, hâkim O'dur.

4- Sebep içindir:

(مِمَّا خَطَبَاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأَدْخَلُوا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْصَارًا)

(Nuh, 71/25). (Onlar)**günahları yüzünden** (tufanda) boğuldular da ateşe sokuldular; kendilerine Allah'dan başka yardımcıları da bulamadılar.

5- Bedel, karşılık içindir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَتَأْتَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ أَنْ رَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنْ (الأخْزَرَةَ فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ) (Tevbe, 9/38).

Ey iman edenler! Ne oldunuz ki, size “Allah yolunda sefere çıkın” denilince, yere çakılıp kaldınız. Yoksa ahiretten vazgeçip dünya hayatını mı seçtiniz? Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.

6- (عن) yerinde kullanılır. Bu durum geçme, geçiş ve feragat etme olarak adlandırılır.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (Zümer, 39/22).

Allah’ın, göğsünü İslâm’a açtığı, böylece Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, kalbi imana kapalı kimse gibi midir? Allah’ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay hâline! İşte onlar açık bir sapıklık içindedirler.

7- (ب)’nin konumundadır.

وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْآخْسِرِينَ (الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُّقِيمٍ) (Şura, 26/45).

“Ve göreceksin onları o ateşe arz olunurlarken, zilletten boyunları bükerek gözaltından bakarlarken! İman etmiş olanlarda şöyle demekte” Gerçek hüsrana düşenler kıyamet günü kendilerine ve ailelerine yazık edenlermiş!” Bakın, zalimler hakikaten sürekli bir azap içindedirler.

8- (في) de-da zarfiye mânâsındadır;

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي (السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا) (Fatır 35/40).

De ki: “Allah’ı bırakıp da taptığınız ortaklarınızı gördünüz mü? Gösterin bana, onlar yerden ne yaratmışlardır?” Yoksa onların göklerde bir ortaklıkları mı var? Yoksa kendilerine bir kitap verdik de, o kitaptan, açık bir delile mi sahip bulunuyorlar? Hayır, zalimler birbirlerine aldatmadan başka hiçbir şey vaad etmezler.

9- (عند) mânâsındadır;

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ) (Ali İmran, 3/10).

O küfredenler var ya, onlara ne malları, ne evlatları Allah’tan (gelecek bir zararı) engelleyemez. İşte onlar, o ateşin yakıtıdır.

10- (على) mânâsındadır:

(Enbiya, 21/77). (وَنَصَرْنَاهُ مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ)

Âyetlerimizi yalanlayanlara **karşı** ona yardım etmiştik. Şüphesiz onlar kötü bir toplumdur. Bu yüzden biz de onları topyekûn suda boğduk.

11- İki şeyi birbirinden ayırmak için kullanılır.

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ (Bakara, 2/220). (مَنْ الْمَصْلِحُ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَغْتَكُمُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)

Hem dünya (konusun)da, hem ahiret (konusunda). Ve sana yetimleri sorarlar. De ki: "Onları ıslah etmek (yararlı kılmak) hayırlıdır. Eğer onları aranızda katarsanız, artık onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah bozgun (fesad) çıkarana ıslah **ediciden** bilir (ayırır). Eğer Allah dileseydi size güçlük çıkarırdı. Şüphesiz Allah güçlü ve üstün olandır, hüküm ve hikmet sahibidir."

12- Sıla olarak kullanılır. (مَا جَاءَنِي مِنْ رَجُلٍ) Hiçbir adam bana gelmedi.⁹⁵

(مَنْ)

Akıl taşıyan varlıklar için kullanılır. "Kim...ise ,kim...ki" anlamına gelen şart edatıdır. Başına geldiği cümledeki birinci fiili şart edatı olarak, ikinci fiili ise cevap fiili olarak cezm eder.

(مَنْ يَجْتَهِدْ يَنْجَحْ) "Kim çalışırsa başarılı olur."

1- Bu harf istifham için kullanılır.

(قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ) (Yasin, 36/52).

Şöyle derler: "Vay başımıza gelene! **Kim** bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler."

2- Şarttır iki muzariyi cezm eder.

(لَيْسَ بِأَمَانَتِكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا)

(Nisa 4/ 123) İş, ne sizin kuruntunuza, ne de kitap ehlinin kuruntusuna göredir. Kim kötü bir iş yaparsa, onunla cezalandırılır. O, kendisine Allah'tan başka ne bir dost, ne de bir yardımcı bulabilir.

3- İsmi mevsul olur. (فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا افْتَنَّاكُمْ لَمَنِ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ)

(Bakara 2/ 253)

Onlardan inananlar da vardı, inkâr edenler de. Yine Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar.

4- Sıfat olarak gelir. (مَرَرْتُ بِمَنْ رَجُلٌ كَرِيمٌ) kerem sahibi olan bir adama uğradım.⁹⁶

⁹⁵ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 318-322.

İbn-i Fâris ise şöyle der: İnsanlar için isim olur.

Örnek (لَقَيْتُ مَنْ لَقَيْتُ) “seninle karşılaşanla bende karşılaştım.”⁹⁷

1- Akıllılar için isim ve şart olur. Bu durumda iki fiile ihtiyaç vardır. Şayet şart fiili mazi olursa cevap da mazi olur.

(فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ) (Müddessir, 74/55).

Artık kim dilerse ondan öğüt alır.

2-İstifham hakiki olur.

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَانْتَهَدُ (بِأَنَّا مُسْلِمُونَ) (Al-i İmran, 3/52).

İsa, onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcılarım kim?” dedi. Havariler, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız” dediler.

2- Şart olur.

(فَلَمَّا اهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَأَمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ) (Bakara, 2/38).

“İnin oradan (cennetten) hepiniz. Tarafımdan size bir yol gösterici (peygamber) gelir de kim ona uyarsa, onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir” dedik.

3- Mevsul olur.

(إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ) (Bakara, 2/62).

Şüphesiz, inananlar (Müslümanlar) ile Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiülerden (her bir grubun kendi şeriatında) “Allah’a ve ahiret gününe inanan ve salih ameller işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır; onlar korkuya uğramayacaklar, mahzun da olmayacaklardır” (diye hükmedilmiştir).

5- İstifham mecazi olur. (أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا) (هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمْ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) (Bakara, 2/140).

Yoksa siz, “İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da yahudi, ya da hristiyan idiler” mi diyorsunuz? De ki: “Sizler mi daha iyi bilirsiniz,

⁹⁶ Muğni'l-Lebîb, s. 351-352.

⁹⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 177.

yoksa Allah mı?” Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim **kimdir?** Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.

6- Nekra olarak kendinden sonra bir sıfat gelir.

(وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَأْتِيهِمُ الْآخِرُ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ) (Bakara, 2/8)

İnsanlardan öyleleri de vardır ki, kendileri inanan kimseler olmadıkları halde: Allah'a iman ettik derler.

7-Mevsul ve şart olur.

(قَالَ وَمَن كَفَرَ فَأُمْتِعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ) (Bakara, 2/126).

Allah da, “İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!” demişti.

8-İstifham ve mevsul olur.⁹⁸

(فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ) (Hud, 11/39).

Artık, geldiği kimseyi rezil eden azabın kime geleceğini, kimin üzerine sürekli bir azabın ineceğini ileride anlayacaksınız.

Ayrıca bu harf: **Yüceltme, ululama, büyütmeye** anlamına gelir. İstifham edatları bazen sorulana birtakım övücü vasıflarla niteleyerek yüceltmek üzere kullanılır.

(مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ) “İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?” (Bakara, 2/255). Âyetin bu kısmını Beyzâvî şöyle izah eder: “Bu âyet Allah'ın azamet ve yüceliğini, şanının büyüklüğünü, görünen ve görünmeyen âlemde Ona benzeyen yahut yakın olan hiç kimsenin bulunmadığını, O izin vermedikçe katında hiçbir kimsenin şefaate ve arabuluculuk hakkı olmadığını bildirir⁹⁹

Âyetteki istifham edatının (مَنْ), lafzen soru anlamı içermekle birlikte, “(مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ)

Kim imiş o şefaate edecek?”, şeklindeki anlamıyla, Allah'ın izni olmadıkça hiç kimsenin bir başkasına şefaate edemeyeceğine vurgu yapılarak Allah'a ta'zim ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim müfessirimizin açıklamaları da bunu desteklemektedir.

(مَنْ)

⁹⁸ Hasan Şerif, *Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim* s.1020-1022.

⁹⁹ Beyzâvî, c.1 s., 554.

“Ne zaman...ise , her ne zaman...ise” gibi anlamlara gelir. Belirli bir zamana bağlı şart edatıdır. İki fiili cezm eder.

Şart cümlesinde bulunan şart ve cevap fiili muzari olabilir. Bu durumda “متى” her iki fiili de cezm eder.(هذه الأمور أكثر.) “ Büyüdüğün zaman, bu işleri daha fazla anlarsın.”

Ayrıca bu harfi şöylede açıklayabiliriz. İstibtâ’ mânası olur;

İstibtâ’, sözlükte yavaşlık, bekleme ve gecikme anlamına gelir. Belâgat literatüründe gerçekleşmesi beklenen bir şeyin geciktiğini ifade etmede kullanılır.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّنَّهُمْ الْبَاسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَرَأَوْا حَتَّى (يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ)

Sizden önce gelenlerin durumu sizin başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz? Peygamber ve onunla beraber müminler: '**Allah'ın yardımı ne zaman?**' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı; iyi bilin ki Allah'ın yardımı şüphesiz yakındır. (Bakara, 2/214).¹⁰⁰

1- Vakti öğrenmek için sualdir (yani eylemin vaktini öğrenmek için sorulan sorudur) (مَتَى يَخْرُجُ زَيْدٌ) Zeyd ne zaman çıkar?

2- Tekrar içerikli şart olur. (مَتَى كَلَّمْتُ زَيْدًا فَعَلَ كَذَا) Zeyd ile ne zaman konuştuysam bunu yaptı.¹⁰¹

Ancak Arap lisanında asıl olarak bu harfin kullanılma alanı istifhamdır. Kur'an-ı Kerimde ise bütün zamanları içine alır ve kapsamlı bir durumda kullanılır. Mazi, muzari ve emri hazır olarak kullanılır. Bu harfin irabta mahalli yoktur.

Şart ve cezm durumunda da olur. Bu durumda şart ve cevaba ihtiyaç vardır.

Örnek: (مَتَى تَذْهَبُ أَذْهَبُ) Ne zaman gidersen bende giderim.

(مَتَى مَا تَذْهَبُ أَذْهَبُ) ile birlikte de kullanılır.

Şu bilgiyi de burada zikretmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu harfin Kur'an-ı Kerim'de şart olarak geldiğini göremeyiz. İstifham ve müstakbel (gelecek) zaman şeklinde gelir. Çoğunlukla da mecazi veya inkari olarak gelir.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّنَّهُمْ الْبَاسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَرَأَوْا حَتَّى (يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ) (Bakara, 2/214).

Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber mü'minler, “Allah'ın

¹⁰⁰ el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1416/1996, c. I, s. 498.

¹⁰¹ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fikhi'l-Luğa*, s.179

yardımı **ne zaman?**” diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah’ın yardımı pek yakındır.

Bu harf istifham hakiki de olarak gelir¹⁰²:

(وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ) (Mülk, 67/25).

Hâlbuki (onlar) Eğer (iddianız da) doğru kimseler iseniz bu v’ad (edilen kıyamet)ne zaman? Diyorlar.

(هَلْ)

Soru edatlarının harf grubunda yer alanlarının ikincisi (هل) dir.¹⁰³

Türkçede mi ve mı anlamında kullanılan bir soru edatıdır. Harf olduğundan dolayı irabda mahalli yoktur. Tek başına bir anlam ifade etmediği için mutlaka başka bir kelimeyle gelmesi gerekir.

Hel’in iki tür kullanımı vardır.

1: Basit (هل) : Bu çeşit (هل) ile kurulan cümlede bir şeyin var olup olmadığı sorulur. Sadece var olup olmama sorulup varlığın başka yönlerine değinilmediği için bu tür (هل) lere basit (هل) denir.

(هل القلم موجود؟) (Kalem var mıdır?)

(هل المعلم الكامل موجود؟) (Kâmil muallim var mıdır?)

Bu örneklerde de görüldüğü gibi (هل) ile sadece bir nesnenin varlığı sorulmaktadır, ayrıca onun başka özelliklerinden bilgi istenmemektedir.

2: Bileşik (هل): Bu çeşit(هل) ile de bir şeyin başka bir şey için var olup olmadığı sorulur. Sorulan varlığın özellikleri söz konusu edilip birden fazla kavramdan bahsedildiği için bu tür cümlelerde kullanılan (هل) bileşik (هل) dir.

(هل الرجل قاعم؟)

(هل الطالب نائم؟)

Görüldüğü gibi yukarıdaki örneklerde (هل) ile iki varlıktan sorulmuştur. Birinci örnekte adamın ayakta olup olmadığı ve bunun zımında da adamın varlığından sorulmuştur. Dolayısıyla buradaki (هل) bileşik (هل) dir.

Bu edat Arapçada tasdiki istenen cümle için istifham edatı olarak kullanılır. Yani bununla bir haberin meydana gelip gelmediği sorulur.

Öncelikle cevabı (نعم) dir. ¹⁰⁴

¹⁰² Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fi’l-Kur’ani’l-Kerim c.3 s1016

¹⁰³ İbn Hişam el-Ensârî, Ebu Muhammed Abdullah, *Muğni’l-Lebîb an Kütübi’l-E’ârîb*, Daru’l-Fikr,1992, c. 2, s. 403.

¹⁰⁴ İbn Hişam, age., c. 2, s. 349.

Özellikleri:

1: (هل) Tasdik anlamında ve sadece olumlu cümlelerde kullanılır. (هل) ile sorulan bu tür sorularda soruyu soran kişi, öğrenmek istediği konu hakkında önceden bir bilgiye sahip değildir

2: (هل) Bir tasdik sorusu olduğundan muttasıla olan ام den sonra gelen bir muadil ile zikredilmez.¹⁰⁵ Çünkü muttasıla olan ام tasavvur sorularında kullanılır. ام den sonra istifham alanı içinde yer alan bir kelimenin varlığı ام in muttasıla olduğunu gösterir. Muttasıla olan ام'in kullanıldığı soru cümlelerinde esas hüküm önceden bilindiğinden amaç soruda zikredilen iki varlıktan birinin belirlenmesidir. Ayrıca bu tür sorularda sıfat değil zat sorulmaktadır.¹⁰⁶ Kısaca ام ile zat sorulmaz dolayısıyla ام ile kullanılmaya uygun değildir. Örneğin:

هل ذهب علي ام احمد؟ Ali mi gitti Ahmet mi?

Bu örnekte olduğu gibi zatla değil de sıfatla ilgili soru sorulabilmesi için (أ) istifham edatı değil de (هل) kullanılmalıdır. Burada ise (أ) kullanılmalıdır. Çünkü bu örnekte zatla ilgili soru sorulmaktadır.

3: (هل) Munkatıa olan (ام) ile birlikte kullanılabilir.¹⁰⁷

Bu durumda ام'den sonraki kısım, istifham alanı dışına çıkmış olur. Munkatıa olan ام kendisinden önceki kısım ile kendisinden sonraki kısmı birbirinden ayırır. Bundan dolayı da (هل) ile kullanılmasından her hangi bir çelişki ortaya çıkmaz.

Arkadaşın geldi mi yok yok düşmanın geldi mi?

4: (هل) in hükmün bilindiğini zannettirecek bir terkipte kullanılması da uygun değildir. Mansup veya mecrur olan mamulün fiile takdim edildiği cümleler bu türdendir. Çünkü mamul olan ismin fiil üzerine takdimi genellikle konuşanın hükmü bildiğini, ancak isim üzerinde tereddüt ettiğini gösterir.¹⁰⁸

5: (هل) Muzari fiilin başına getirildiğinde (س) ve (سوف) gibi fiilin anlamını istikbale çevirir.¹⁰⁹ Bu sebeple hal ifade eden fiili muzarinin başına gelmez çünkü

¹⁰⁵ Sibeveyh, age., c, III, s, 176.

¹⁰⁶ el-Merâğî, Ahmet Mustafa, *Ulumu'l- Belağa*, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1993, s. . 107

¹⁰⁷ Sibeveyh, age.c. 3, s.176.

¹⁰⁸ es-Sekkâkî, age., 133; el-Kazvîni, el-Hafîb, *Telhisü'l-Miftâh*, terc. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çöğenli, Huzur Yay. İstanbul tsz., s. 25.

¹⁰⁹ Sekkâkî, age., 133; Sibeveyh, age., III, 176.

¹⁰⁹ el-Merâğî, age., s, 107.

¹⁰⁹ Sibeveyh, age., c, III, s,176.

¹⁰⁹ Sekkâkî, age.,s,133.

HEL fiilin vukuunda tereddüt olduğunu gösterir. Hal ifadesinde ise olaya şahit olduğundan tereddüt söz konusu değildir.¹¹⁰

هل تضرب زيداً وهو اخوك؟ (وهو اخوك) ifadesi hale delalet etmekte ve inkâr edilen fiilin şimdi gerçekleştiğini göstermektedir.

Bu sebeple muzari fiilin anlamını istikbale çeviren (هل) Bu ve bu tür cümlelerde kullanılmaz. Doğru olanı hemzenin kullanılmasıdır.

(أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ) (A'raf 7/ 28) Allah'a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz? Ayetinde karinelere o andaki durumdan bahsedildiğini, geleceğe ait bir durumun söz konusu olmadığını göstermektedir.¹¹¹

Buradaki istifham kınama anlamı taşımaktadır. Kınama şu anda veya geçmişte meydana gelmiş bir fiil için yapılır. Gelecekte meydana gelecek bir fiil için kınama söz konusu olamaz. Bu sebeple (هل)in bu gibi yerlerde kullanılması uygun değildir.

6: (هل) Bazı nahivcilere göre aslında tahkik ifade eder (قد) anlamındadır. Onlara göre (هل), önceleri soru edatı olarak kullanılmak istendiğinde başına hemze getirilerek kullanılırdı. Ancak sonradan istifhamda çokça kullanıldığından başındaki hemze terk edildi. Böylece (هل) de hemze gibi tek başına kullanılır hale geldi.¹¹²

7: (هل) Sadece tasdik türü sorularda geldiğinden ve muzari fiile gelecek anlamı kattığından dolayı zaman yönü ağır basmaktadır. Dolayısıyla fiil ile olan ilgisi diğer edatlara göre daha fazladır.¹¹³

Tasdik bir olumluluk veya olumsuzluk hükmüdür. Bu hükümlerde daha çok fiillerle ilgili olay ve anlamlara yönelik olduğundan isimlerle ilgileri yoktur. Başka bir deyişle fiil bir sıfattır. Tasdik ise bir var olma veya olmama hükmüdür. Bu hükümler de zatlara değil sıfatlara yöneliktir.¹¹⁴

¹¹⁰ el-Merâgî, age., s, 108.

¹¹¹ Sekkâkî, age.,c, II, s, 260.

¹¹² Sibeveyh, age, I, 100; ez-Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kuran*, Daru'l-Fikr, Beyrut 2001. H.1421. IV, 457.

¹¹³ Sekkâkî, age.,s, 133.

¹¹⁴ el-Kazvînî, Sa'deddin, *Telhîsü'l-Miftâh*, terc. Nevzat H Yanık, Mustafa Kılıçlı, M Sadi Çöğenli, Huzur Yay. İstanbul tsz. 233.

8: (هل) Fiile daha yakın olduğundan normal şartlarda onu isim cümlesinin başına getirerek kullanmak uygun değildir. هل زيد منطلق؟ “Zeyd gitmekte midir?” gibi.¹¹⁵

9: (هل) olumsuz cümlelerin başına gelmez.

هل لم يقم زيد؟

هل لا يفهم عمرو؟ gibi cümleler kullanılmaz.

10: (هل) şart edatlarının başına gelmez.

هل اذا قمت فصل صلاة؟

هل اذا زرتك تكرمني؟ gibi cümlelerde kullanılmaz.

11: هل ان الامير مسافر؟ (هل) (ان) başına gelmez. denilmez.

12: Atıf harflerinden sonra gelir.

13: (هل) olumsuzluk ifade edebilir.

Yine bu harfi açıklamaya devam edelim;

1-Atıf harfinden sonra gelir.

فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُوا الْعَرْصِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَتْهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا (أهكاف 46/ 35) (سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ

(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. Onlar için acele etme. Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, sanki dünyada gündüzün bir anından başka kalmadıklarını sanırlar. Bu bir duyurudur. Ancak yoldan çıkmış olan topluluk helâk edilir.

2- Soru olarak gelir. (هل عندك شك؟) şüpheni mi var?

3-Olumsuzluk edatı olarak kullanılır.¹¹⁶

(هل جزاء الإحسان إلا الإحسان) (Rahman, 55/60). İyiliğin karşılığı, iyilikten başka bir şey olabilir mi?

İbn Abdinnur el-Maleki'ye göre ise:

1- İstifham (soru) olarak kullanılır. (هل قام زيد؟) Zeyd kalktı mı?

2- (هل قمت؟) (Kalkmışsın) manasında (هل قمت؟) (kalktın mı?) denilir.¹¹⁷

(هل قمت؟) (kalktın mı?) denilir.¹¹⁷

(هل أتى على الإنسان حيناً من الدهر لم يكن شيئاً مذكوراً) (insan 76/1)

Gerçekten insan üzerinden öyle uzun bir süre gelip geçti ki o anılmaya değer bir şey bile değildi?! (görüldüğü gibi bu ayeti kerimede (هل) harfi (قد) manasındadır.

¹¹⁵ Kazvîni, age., 229.

¹¹⁶ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 403-406.

¹¹⁷ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi'l-Meâni, s. 406-407.

1- İstifhami takriri olur.

(يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ) (Kaf, 50/30).

O gün Cehenneme: Doldun mu? Deriz: (o da) daha var mı? Der!

2- İstifhami inkari olur.

(قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ) (Rad, 13/16).

De ki: Kör olan ile gören bir olur mu?

3- İstifhami arzi olur.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ) (Saff, 61/10).

Ey iman edenler! Sizi (pek) elemli bir azabdan kurtaracak bir ticareti, size göstereyim mi? ¹¹⁸

(هَلْ) Edatı İle Temenni;

(فَهَلْ لَنَا مِنْ شَفَعَاءَ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ) “Keşke bizim şefaathilerimiz olsa da bize şefaathiler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!” (A’raf, 7/53). Âyette geçen (هَلْ) edatı aslında bir istifham edatıdır. Ancak bu edat, kimi zaman bazı hal karineleri vasıtasıyla kendi aslî mânasından çıkarak temennî anlamı kazanmaktadır. Nitekim kıyamet gününde kâfirlerin sözlerinden bir kesitin aktarıldığı bu örnekte de bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

(هَلْ) edatının bu anlamına Beyzâvî şu açıklamalarla vurgu yapar: Kâfirler şu iki husustan mümkün olan herhangi birisiyle kurtulmayı temenni etmeye koyuldular: Ya şefaathiler edeceklerin şefaathileri ile ahiret azabından kurtulmak; ya da Allah’ı razı edecek salih ameller işlemek üzere dünyaya geri dönmek. Fakat Allah Teâlâ “Onlar gerçekten kendilerini hüsrana uğratmışlardır.” (A’raf, 7/53) buyurmak suretiyle aleyhlerine hüküm vermiş ve onların bu temennilerinin imkânsız olduğunu beyân etmiştir.

Eğer onların bu temennilerinin gerçekleşme ihtimali olsaydı haklarında bu şekilde kesin hüküm verilmezdi. Bu izahlardan da anlaşılacağı üzere inkârcıların şefaathiler ve azaptan kurtulmaya yönelik isteklerinin gerçekleşme ihtimali yoktur. Onları sadece bir temennidir. Dolayısıyla istifham edatı (هَلْ) burada soru anlamında değil temenni anlamındadır ¹¹⁹

¹¹⁸ Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fi’l-Kur’ani’l-Kerim, s. 1141-1142.

¹¹⁹ Beyzâvî, Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vil. c.3, s.25 Dâru’l-Fikr, Beyrût 1416/1996, c. I, s. 498.

İstifham edatları birtakım karineler sebebiyle asli mânalarının (soru) dışına çıkarak *tesviye, nefiy, inkâr, emir, nehiy, istihza, tazim, isihane, taaccub, takri', takrir, tehvîl* gibi pek çok farklı anlamda kullanılır.¹²⁰

Edatlar bu şekilde kullanıldığında, istifham ile anlama isteği kast edilmez. Bilinen bir şey bilindiği halde başka maksatlarla sorulur.¹²¹

(هَلْ) Nefiy mânası;

(هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ)

“Onlar, ille de Allah'ın (hükmünün yahut azabının) bulutların gölgeleri arasından gelmesini mi beklerler?” (Bakara, 2/210). Beyzâvi;

(هَلْ يَنْظُرُونَ) cümlesinde geçen (هَلْ) istifham edatının burada cümleyi olumsuz kılan nefiy edatı (ما) anlamında olduğunu ifade ederek, istifhamın asli mânasından çıkıp “*nefiy/ olumsuzluk*” ifade ettiğini belirtir. İstifham edatı (هَلْ), nefiy edatı “ما” anlamında kullanıldığı ve istisna edatı “إِلَّا” ile birlikte bulunduğu cümlede cümledeki olumsuz anlamı olumluya dönüştürür. Bu durumda (هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ): Onlar, ille de Allah'ın gelmesini mi beklerler? âyetinin takdiri “(ما) onlar ancak Allah'ın gelmesini beklerler” şeklindedir. Bulut genellikle rahmet kaynağı olarak kabul edilirken Allah'ın hükmünün veya azabının, “bulutların gölgeleri arasından” gelmesi, günahkârlar için beklenmedik bir durumu ifade eder.

Bu hususa dikkatleri çeken Beyzâvî, âyette geçen “الْغَمَامِ” kelimesinin beyaz bulut/kuru sis anlamına geldiğini, ondan rahmet ümit ettikleri için azabın onlara bunun içinden geldiğini, zira rahmet beklenen yerden azabın gelmesinin daha dehşet verici olduğunu, hatta kötülüğün, beklenmeyen bir yerden geldiği takdirde daha sarsıcı olacağını, hele bir de iyilik beklenen yerden geldiğinde şaşkınlığı büsbütün artıracağını ifade ederek güzel bir yorum getirir.¹²²

(هَلُمَّ)

Mânâsı [تعال]'dir (هَلُمَّ إِلَيَّ) bana gel! mânâsındadır.¹²³

(أَذِّنْ لِلَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ آلِهَةً مِمَّا دَخَلُوا بِهِمْ سَبْعِينَ مِائَةً أَلْفًا مِائَةً قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَذِّبِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ النَّاسَ إِلَّا قَلِيلًا) (Ahzab 33 /18)

Doğrusu Allah içinizden sizi alıkoyanları ve kardeşlerine: “Bize gelin!” diyenleri kesinlikle bilir. Onlardan pek azı (o da gösteriş olarak) savaşa gelir. (Çoğunluğu ise savaşa gelmezler).

¹²⁰ Kazvîni, *Îzâh*, s. 112-115;

¹²¹ Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tetavvuriha*, Matbuatu'l-İraki 1407/1987, I,328

¹²² Beyzâvî, I, 493.

¹²³ *İbn Fâris, es- Sâhibî*, s. 179.

(هَات)

Manası [اعط] ver, getir'dir. ¹²⁴

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Bakara 2/ 111). Bir de; "Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek" dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi **getirin.**"

(وَيَكُنَّ)

Bu kelime Kur'anda sadece bir ayette iki defa zikredilmiştir. Ve bunun manasında da ihtilaf meydana gelmiştir. Ayeti kerime ise şudur.

وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَفِّرُ اللَّهُ بِيُسْطُ الرِّزْقِ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ (Kasas 28 /82) Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler: Demek ki Allah; kullarından dilediğinin rızkını genişletip daraltmaktadır. Eğer Allah, bize lutfetmemiş olsaydı; bizi de yerin dibine geçirirdi. **Vay**, demek ki kafirler, asla felah bulmazlar, demeye başladılar. ¹²⁵

Kisai (Ö:189–804) ve diğer bazı tefsirciler ayeti (الم تر) "görmedin mi?" diye tefsir etmişlerdir. Yani (ويكان) yerine (الم تر) fiilini koymuşlardır. Buradan maksatları kelimenin manasını açıklamaksa bu doğrudur. Fakat kelimenin irabını kastediyorlarsa, mesela söz konusu kelimenin bir istifham edatı olduğunu söylüyorlarsa bu Arap dilinde sabit olan ve bilinen bir şey değildir. ¹²⁶

(هَيَا)

Tenbih harfi olarak nida için kullanılır. Şöyle dersin: (هَيَا زَيْد) Bu, ya uzak mesafe veya uykuda olan birisini kaldırmak içindir. Aynen (أيا) gibi. ¹²⁷

(يا)

Arap lisanında en çok kullanılan harflerden birisidir. Bu konuyu da elimizden geldiği kadar biraz geniş şekilde açıklayalım.

(يا) Edatı İle Çağırda Bulunma;

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ)

Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız. (Bakara, 2/21).

¹²⁴ İbn Fâris, es- Sâhibî, s. 179.

¹²⁵ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 180.

¹²⁶ Zerkeşi, age.,c, IV, s, 467.

¹²⁷ Rasfu'l-Mebâni, s. 408-409

“Âyetteki nida harfi (يا) aslında uzağa seslenmek için konulmuştur. Ancak bazen, karşımızdaki muhatabı uzak menzilesinde mütala ederek bu edatla ona seslenilir. Bu da ya kendisine hitap edilenin azametinden dolayı şanını yüceltmek için olur; insana şah damarından daha yakın olan Allah’a münacat esnasında kulun (يا) nida harfini kullanarak (يا ربي) ve (يا) demesi bu kullanıma güzel örnektir. Ya da çağrılan kişinin gafletine işaret etmek, kötü anlayış sahibi kimseleri uyarmak için olur.¹²⁸

1- Dua için. (يا الله) Ey Allah’ım.

2- Taaccub için. (يا له فارسا) Gerçekten onun atı mı var!

3- Keder ve üzüntü için.¹²⁹

(يا حسرة على العباد ما يأتيهم من رسول إلا كانوا به يستهزؤون) (Yasin, 36/30)

Yazık o kullara! Kendilerine bir peygamber gelmezdi ki, onunla alay ediyor olmasınlar.

(ثم)

1- (هنالك) “orada” manasındadır.

(وَإِذَا رَأَيْتَ ثَمَّ رَأَيْتَ نَعِيمًا وَمُلْكًا كَبِيرًا) (İnsan, 76/20).

Orada, görünce (sonsuz) nimetler ve büyük bir mülk (hükümranlık) görürsün.

2- Bu harf isim olduğu gibi zarf da olur ve uzak mekânı işaret eder.

(مطاع ثم أمين) (Tekvir 81/21) *Orada kendisine itaat edilendir, güvenilendir.*

Anlaşıldığı gibi bu harf genel de mekâna işaret için kullanılır.¹³⁰

(جيز)

(ج) fetha (ي) sakın (ر) fetha babı”

Mânâsı hem gerçek, hemde evet mânâsındadır. Bu harfin genelde sonunu cer olarak görürüz.¹³¹

(حاشا)

1- Tenzih olur. (حاشا لله) Allah münezzehtir. 2- İstisna olur ve daima [لا] menzilindedir. (حرجوا حاشا زيد) Zeyd hariç herkes dışarı çıktı.

“Şunun bilinmesi gerekir ki (حاشا) fiili mazidir. Muzarisi ise (أحاشي)dir.

¹²⁸ Beyzâvî, I, 215-216;

¹²⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 182.

¹³⁰ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 152

¹³¹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s.152.

(اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِكُلِّ مَنْ سَمِعَ خَا شَا الشَّيْطَانَ) Şeytan hariç Allah'ım beni ve her işitene bağışla.¹³²

Yürekteki sevgiyi bildirerek o sevginin yerine başkasının konulamayacağını ve onun diğerlerinden ayrı tutulması gerektiğini bildirir. (لَا أُحَاشِي بِكَ أَحَدًا) “Senin yerine kimseyi koyamam” gibi.¹³³

(حَتَّى)

Zaman ve mekânda bitişi, sona varışı bildirir. Genellikle –e, -a de, -da, -e kadar, -incaya kadar, -ene dek gibi anlamlar kazandırır:

شَاهَدْنَا الْمُبَارَاةَ حَتَّى الصُّبْحِ . (Sabaha kadar maçı izledik)

سَأَمْشِي حَتَّى الرَّبْوَةِ . (Tepeye kadar yürüyeceğim)

Türkçe’de ‘bile’ kelimesiyle karşılanabilecek olan bu edatın atıf işlevi görebilmesi için ma‘tûf’unun zâhir bir isim olmasının yanı sıra matufun aleyh’in bir parçası yada ayrılmaz bir unsuru olması gerekir. /İnsanlar ölür, Peygamberler bile (ölür) cümlesinde ma‘tûf olan الأنبياء zâhir bir isim ve ma‘tûfun aleyh olan الناس kelimesinin bir parçası olduğundan حَتَّى atıf edatı işlevi görmüş, ölüm olgusunun Peygamberleri bile kapsayan ve oraya kadar uzanan (gâye) bir gerçek olduğunu ifadeye yansıtmıştır.

1- Gayenin ve amacın sonudur. Çoğunlukla bu kullanılır.

(سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ) (Kadir 97/5) *O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir esenliktir.*

2- Sebep bildirir.

(رُزْنِي حَتَّى أَكْرَمَكَ) Sana ikram etmem için beni ziyaret et!¹³⁴

Bu harfin şu manalara geldiğini de görürüz.

a- (الي) mânâsındadır.

(حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ) Bakara, 2/235).

(Farz olan) iddet sona erinceye kadar.

b- [حتي] harfi (كي) harfi mânâsındadır. Sebep bildirir.

(أَكَلِمُهُ حَتَّى يَرْضَى)

Onunla hoşnut olması için konuşuyorum.¹³⁵

1- Bu edatın mânâsı sözlerin hepsinde intihâ-i gayedir. Ancak bazen isimler için harfi cer olur, bazen de fiili muzariyi nasp eder.

¹³² Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 141.

¹³³ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 155.

¹³⁴ Muğni'l-Lebîb, s. 142-152.

¹³⁵ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 154

Atıf harfi olarak iki cümle arasına lafzen ve manen gelir. İsim veya fiil cümlesinde başlangıç harfi olur.

(وَرُزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ) (Bakara, 2/214).

Peygamber ve onunla beraber mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır.

2- İki cümle arasında iştirak ifade eder.¹³⁶

(قَامَ قَوْمٌ حَتَّى قَامَ زَيْدٌ)

Zeyd kalkıncaya kadar topluluk kalktı.

(حَيْثُ)

1- Mekân zarfıdır ve damme üzere mebnidir. Cümlede muzaf olarak bulunur.

(فَمَ حَيْثُ يَقُومُ زَيْدٌ) Zeyd'in durduğu yerde dur.

2- Cer harflerinden (من, الي, ب) ile beraber kullanılır.

3- Sebep ifade eder.

(أَشْكُو إِلَيْكَ صَدِيقِي حَيْثُ أَخَذَ دَفْتَرِي) “Defterimi aldığı için arkadaşımı sana şikâyet ediyorum.”¹³⁷

(لَكِن)

Başlangıç harfi olarak istidrak için olur. Ancak atıf harfi değildir.

(و) ile birlikte de kullanılabilir.¹³⁸

(وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِن كَانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ) (Zuhruf 43/76) *Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar, kendileri zâlim idiler.*

İstidrak harfi olarak şu mânâlara gelir.

[لا] harfi manasında bir nefiy edatıdır.

[ك] harfi gibi muhataptır. [ن]’ dan sonra [ك]’den sonra ise (ان) konumundadır. [لا] harfi gibi kendinden önceki bir cümleyi olumsuzlaştırır. Bir cahd ve nefiyden sonra gelir.

(فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ) (Enfal, 8/17).

¹³⁶ Rasfu 'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi 'l-Meâni, s. 180-181.

¹³⁷ Muğni 'l-Lebîb, c. 1, s. 150-151.

¹³⁸ Muğni 'l-Lebîb, c. 1, s. 150-151.

(Savaşta) onları siz öldürmediniz, **fakat** Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.

(ولكن) deki nun ister şeddeli isterse şeddesiz olsun (ان) konumundadır.¹³⁹

İbn Abdinnûr el Malekî'ye göre ise iki kısma ayrılır:

1- İki isme ve iki fiile iştirak eder. İsimde isim, fiilde fiildir.

(وَمَا رَأَيْتُ زَيْدًا لَكِنُ عَمْرًا) Zeydi görmedim ancak Amr'ı gördüm.

2- Kendinden sonra mübteda olursa başlangıç harfi olur.

(جَاءَ زَيْدٌ وَلَكِنُ عَبْدُ اللَّهِ مُنْطَلِقًا) Zeyd geldi ancak Abdullah gitti.¹⁴⁰

(ليس)

Olumsuzluk üzerine delalet eden bir harftir.

(لَيْسَ الْوَزِيرُ مَدْعُوًّا إِلَى الْحَقْلَةِ) Bakan törene davetli **değil**.

Nasb eden bir harf olarak istisna harfi olan (الا)'nın yerindedir.

(أَتُونِي لَيْسَ زَيْدًا) Bana ancak Zeyd geldi.

(ليس اطيّب إلا المسك.) Misk den daha iyi kokan bir koku yoktur. Yine fiil cümlesine dâhil olur ya müpteda ya da haber olur.¹⁴¹

Bu harf fiili muzariyi nefyeder. (لَيْسَ يَفُومُ) Kalkmıyor.

Atıf harfi olarak da gelir.

(مَرَرْتُمْ بِعَبْدِ اللَّهِ لَيْسَ بِزَيْدٍ) burada (ب) harfini hafz etmek doğru değildir. Çünkü [ب]' ye uğramayı gizleyemezsin. Şayet şöyle dersen;

(ظَنَنْتُ زَيْدًا لَيْسَ عَمْرًا قَائِمًا) Zannettim ki, Zeyd kalktı Amr kalkmadı. Bu şüphe doğrudur.¹⁴²

(مَا)

Çeşitli görevleri olan bu edat, yerine göre isim, yerine göre harf, yerine göre de zaid olarak cümlelerde kullanılır.¹⁴³ Esasen akılsızları ve cinslerini, akıllıların cinslerini ve sıfatlarını sormak için vaz edilmiş olan bu edat ile bir ismin açıklanması istenir.¹⁴⁴

¹³⁹ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 174-175.

¹⁴⁰ *Rasfu'l-Mebâni*, s. 374-376.

¹⁴¹ *Muğni'l-Lebib*, c. 1, s. 323-324.

¹⁴² İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 173.

¹⁴³ Akdağ, age., 387.

¹⁴⁴ Zerkeşi, age., IV, 422.

(ما) edatının 12 kullanım şekli vardır. Bunlardan altısı isim altısı harftir.¹⁴⁵ İsim olduğu yerlerde marife ve nekra olmak üzere ikiye ayrılır. Eğer (الذي) manasında olursa marife (شيء) manasında olursa nekra olur.

(إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا)

Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur. (Nisa 4/48)

Nekra olan ما iki çeşittir:

1- İsim Olarak Kullanıldığı Yerler:

a) ما edatının isim olarak kullanıldığı yerlerin ilki الذي manasında ismi mevsuldür. Bu kullanımında müzekkerlik, müenneslik, müfretlik, tesniyelik ve cemilik eşittir.

” (مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِّ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır. Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz (Nahl 16/96.)

(فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) “ Kadınlardan hoşunuza gidenleri nikahlayın (Nisa 4/3.)

b) Şart manasında kullanılması. Bu kullanımında ما kelamın başında gelir. Ve kendisinden sonra fiil gelir.

” (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ نَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)” Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz. Allah’ın gücünün her şeye hakkıyla yettiğini bilmez misin?” “ (Bakara 2/ 106.)

(وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ) “Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir”.(Bakara 2/197.)

c) ما İstifhamiye manasında kullanılır.

Bu kullanımda(ما)’nın manası (اي شيء) dir. Şartta olduğu gibi sözün ortasında kullanılır. Akıllıları ve akılsızları cinslerinden ve sıfatlarından ve çeşitlerinden soru sormakta kullanılır.

¹⁴⁵ Zerkeşi, age., IV, 422.

(قَالَوْا اذْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ لَمُهْتَدُوْنَ) “Bizim için Rabbine dua et de **onun nasıl** bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz” dediler. (Bakara 2/70.)

d) Taaccüb manasında kullanılması.

(اُولَئِكَ الَّذِيْنَ اسْتَرْوْا الصَّلَاةَ بِالْهَدْيِ وَالْعَذَابَ بِالْمَعْفُورَةِ فَمَا اَصْبَرُ هُمْ عَلٰى النَّارِ) İşte bunlar hidayeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar(!) (Bakara 2/175.)

e) **شيء** manasında nekra olarak kullanılır. Bu takdirde ona sıfat gerekir.

(اِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِيْ اَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا) “Gerçekten Allah bir sivrisineği de onun üstünde herhangi bir şeyi de örnek göstermekten çekinmez”(Bakara 2/26)

f) Sıla ve sıfat olmaksızın nekre olarak kullanılması.

(اِنْ تُبْدُوْا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَاِنْ تُخْفُوْهَا وَتُؤْتُوْهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِّنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ) (Bakara 2/ 271) Sadakaları açıktan verirseniz **ne güzel!** Fakat onları gizleyerek fakirlere verirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına da keffaret olur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

2- Harf Olarak Kullanıldığı Yerler

Harf olarak kullanıldığı yerlerde beş tanedir.

a) **nafiye olarak kullanılması.** Cümle başında kullanılır isimlere ve fiillere dahil olur. İsimlere dâhil olduğunda ليس gibi olur.

(وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هَذَا بَشَرًا اِنْ هَذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيْمٌ) “Hâşâ! Allah için, **bu bir insan değil, ancak şerefli bir melektir**” dediler.” (Yusuf 12/ 31.)

b) **nın masdariyye olarak kullanılması:** Bu durumda ما vaktiyye ve gayrı vaktiyye olur.

(خَالِدِيْنَ فِيْهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْاَرْضُ اِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ اِنَّ رَبَّكَ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيْدُ) ” Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” (Hud 12/107.)

c) **nın kâffe olarak kullanılıp amilin amel etmesini engellemesi**

(وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْاَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ كَذٰلِكَ اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيْزٌ) (غَفُوْرٌ) “İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da renkleri böyle değişik olanlar vardır. Kulları içinde ise Allah'tan **ancak** alim olanlar 'içleri titreyerek korkar'. Şüphesiz Allah, üstün ve güçlü olandır, bağışlayandır. (Fatır 35/28.)

d) nekre isimleri daha da belirsiz yapmak için kullanılır.

(اعطني كتابا ما) bana herhangi bir kitabı ver.

f) Övgü ve yergi fiillerinden sonra gelen ما

(إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعْمًا هِيَ) Sadakaları açıktan verirseniz ne güzel! (Bakara, 2/271).

Ayrıca bu harfi şu şekilde de açıklamaya devam edebiliriz;

a-Mastar olur. Genellikle fiil cümlesinde bulunur. (أَعْجَبْتَنِي مَا صَنَعْتَ) Yaptığın işe hayret ettim.

b- Zaid olur. (قَلَمًا) Az kere.¹⁴⁶

1- İnsanlar dışında da kullanılır. Şöyle dersin;

(مَا وَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ؟) (Yere ne düştü?)

2- Sıla olur;

(أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ إِلَهُ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ)

(Neml 27/ 62)

Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren ve başa gelen kötülüğü kaldıran, sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile birlikte başka ilâh mı var!? Ne kadar az düşünüyorsunuz!

3- Vurgulama, korkutmak, ürkütme, abartmak, büyütme, korkunç göstermek gibi mânalara gelir. Anlamca yakını olan tahvif'ten daha şiddetlidir.

(مَا الْحَاقَّةُ) (Hakka, 69/1-2).

Gerçekleşecek olan kıyamet! Nedir o gerçekleşecek olan kıyamet?

Yüce Allah bu süreyi kıyamet olayının azametine, durumun büyüklüğüne ve gerçekleşeceği günün şiddetine işaret edecek ifadeler ile başlatarak şöyle buyuruyor.

“O gerçekleşecek olay (kıyamet)! Nedir o büyük olay? O gerçekleşmesi muhakkak olayın ne olduğunu sana ne bildirdi?” (Hakka, 69/1-3).

Nedir o büyük olay? (مَا الْحَاقَّةُ) cümlesindeki istifhamın tehvil (تهويل) ve tazim (تعظيم) anlamında olduğunu ifade eden Beyzâvî, âyeti şöyle izah eder: İstifham edatı “ما” burada kıyamet olayını büyütme ve ondan korkutmak için gelmiştir. Muktezâ-i zâhire göre sorunun (مَا الْحَاقَّةُ) şeklinde açık isim değil de (ما هي) tarzında zamirli gelmesi gerekirdi.

Fakat Yüce Allah, olayı daha da korkunç göstermek için zamir (هي) yerine açık isim (مَا الْحَاقَّةُ) getirerek (مَا الْحَاقَّةُ) buyurdu. İstifham edatı “ما” burada cümleye

¹⁴⁶ Rasfu'l-Mebâni, s. 310.317

tehvîl ve *tazîm* anlamı kattığı halde zamir yerine zâhir ismin konulması bu anlamları daha da güçlü hâle getirmek içindir.¹⁴⁷

4- İstifham olur.

(مَا عِنْدَكَ) Yanında ne var?¹⁴⁸

İbn-i Hişâm'a göre bu harf şu manalara gelir.

a- Mevsul harfi olarak marife olur.

(مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنْ نُجْزِيَ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

(Nahl 16/ 96)

Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır. Elbette sabredenlere, yapmakta olduklarının en güzeliyle mükâfatlarını vereceğiz.

b- Harf mânâsında nekra olur. Bu durum da ise, nakıs olur:

(مَرَرْتُ بِمَا مُعْجَبٌ لَكَ)

c- Taaccub, (مَا أَحْسَنَ زَيْدًا). Zeyd ne hoştur.¹⁴⁹

Hasan Şerif ise bu harfi şöyle açıklar:

1- Şart olur.

(وَمَا آفَاءَ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رَسُولَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ)

(Haşr, 59/6). (وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

Onların mallarından Allah'ın, savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar için siz, at ya da deve koşturmuş değilsiniz. Fakat Allah, peygamberlerini, dilediği kimselerin üzerine salıp onlara üstün kılar. Allah'ın her şeye hakkıyla gücü yeter.

2- İstifham olur.

(قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ) (Zariyat, 51/31).

İbrahim, onlara: "O hâlde asıl işiniz nedir ey elçiler?" dedi.

3- Yüceltme olur.

(فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ) (Vakıa, 56/8).

Artık (bir kısmınız) Ashabı meymene(sağ)(kurtulduğuna bir bir alamet olarak amel defterleri sağ eline verilenler) ki, ne (mutlu o) Ashabı meymene (ye) !

4- Tahkir olur.

(وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ) (Vakıa, 56/9).

Ne bedbaht insanlardır ashabı meşeme (amel defterleri sol eline verilenler).

¹⁴⁷ Beyzâvî, c.5, 378;

¹⁴⁸ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 175.

¹⁴⁹ Muğni'l-Lebîb, s. 326-327.

5- İnkari ve tevbih olur.

(A'raf, 7/12) (قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ)
Allah, “Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?” dedi. (O da)
“Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın”
dedi

6- Mevsul olarak (الذي) mânâsında olur.

(فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ) (Nisa, 4/3). O halde size helal olanı nikâhlayın.

7- Mastar olur.

وَأَتَيْنَاهُم بَيِّنَاتٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ
(الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ) (Casiye, 45/17).

Onlara din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir.

8- Zarf olur.

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْنُورًا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ
(وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) (Bakara, 2/20).

Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

9- Soru olarak (mecaz) olur.

(قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

Dediler ki: Neden biz Allah yolunda savaşmayalım? ¹⁵⁰

(مَهُمَا)

[ما] konumunda şart olur. ¹⁵¹

Mana ve lafız olarak zamirin kendisine döndüğü bir isimdir. ¹⁵²

(وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِّتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ)

Dediler ki: “Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”

(خَلَا)

¹⁵⁰ Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 964-965.

¹⁵¹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 178.

¹⁵² Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 361-362.

İstisna için harfi cer olur: (تَسَلَّمَ الْمُوظَّفُونَ رَوَاتِبَهُمْ خَلَا مُوظَّفٍ) Bir memur **hariç**, diğer memurların hepsi maaşlarını aldılar.¹⁵³

Bu harf “boş” mânâsındadır: (خَالَا الْبَيْتُ) Ev boştur (kimse yoktur) ve (خَالَا الْإِنَاءُ) Kabin içinde bir şey yoktur (boştur). Şöyle dediğimiz zaman; (خَرَجَ النَّاسُ خَلَا زَيْدٍ) Zeyd hariç insanlar çıktılar. Buradaki kasdımız Zeyd’in çıkma eyleminin dışında olmasıdır.¹⁵⁴

İbn Abdünnûr el Malekî’ye göre ise, Bu harfin önüne (مَا) harfi geldiği zaman (قَامَ الْقَوْمُ مَاخَلَا زَيْدًا) (مَا) harfi masdar olur.¹⁵⁵

(رُبَّ)

Çokluk veya azlık bildirir. Belki, nice, birçok, pek az, nadiren gibi anlamları kazandırır:

(رُبَّ رَجُلٍ فَاضِلٍ لَقَيْتُهُ . (Çok az faziletli adamla karşılaştım.) .

(رُبَّ عِلْمٍ لَمْ يَنْفَعِ صَاحِبَهُ . (Nice ilim sahibine fayda vermemiştir.) .

Bu harf, cer harfi olarak azlık mânâsına geldiği gibi çokluk manasına da gelebilir.¹⁵⁶

(رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ) (Hicr, 15/2).

İnkâr edenler keşke müslüman olsaydık diye çok arzu edeceklerdir.

İbn-i Fârisî’ye göre bu harf, çokluk ifade eden [كَم]’in zıddıdır.

(رُبَّ رَجُلٍ لَقَيْتُهُ) O adam pek az karşılaştığım adamdır.

Yine bu harfin sonuna (مَا) harfi birleşik yazılarak kendinden sonraki fiillerin önüne de gelebilir.

(رُبَّمَا يَذْهَبُ) Belki gider.¹⁵⁷

(سَوْفَ)

Harf olarak ara verme, geciktirme mânâlarına da gelir.¹⁵⁸

(وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى) (Duha, 93/5).

Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.

Fiili muzarinin başına gelerek gelecek zamanı bildirir.¹⁵⁹

(سَوْفَ يَنْفَعُكَ مَا أَنْتَ مُجْتَهِدٌ) Çalışman, sana fayda sağlayacaktır.

(سَيِّمًا)

¹⁵³ Muğni’l-Lebîb, c. 1 s. 153.

¹⁵⁴ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa, s. 145.

¹⁵⁵ Rasfu’l-Mebâni, s. 175.

¹⁵⁶ Muğni’l-Lebîb, c.1, s. 154.

¹⁵⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı’l-Luğa, s. 156.

¹⁵⁸ Muğni’l-Lebîb, s. 154.

¹⁵⁹ Mu’cemu’l-Hurûfi’l-Meâni fi’l-Kur’ani’l-Kerim, s. 632.

Aslı (السِّي) dır. Denklik mânâsına gelir. Şöyle dersin; (لا سيما كذا) Özellikle böyle.¹⁶⁰

(سَوَاء)

a- Vasat mânâsındadır, yani tam ortasında.

(فَاطَلَعَ فَرَأَهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ) (Saffat 37 / 55)

Kendisi de bakar ve onu cehennemde ortasında görür.

c- Kast mânâsındadır. ¹⁶¹

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ) (Bakara 2/6)

Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar.

(سَوَى)

a- (غير) (dışında) mânâsındadır.

b- (بدل) karşılık mânâsındadır.

c-Ortasında mânâsındadır. ¹⁶²

(فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِّثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سَوَى) (Ta-ha 20 / 58)

"Madem böyle, biz de sana buna benzer bir sihirle geleceğiz; şimdi sen, bir 'buluşma zamanı ve yeri' tesbit et, bizim de, senin de karşı olamayacağımız açık, geniş bir yer olsun" dedi.

(عَلَى)

Üstünde, üzerinde; uzaklık; sebep bildirir. Mecnûra üzerinde, üstünde, içinde, -e, -a, -de, -da durumunda, sebebiyle anlamlarını katar:

(Baba kanepenin üstünde oturuyor). يجلس الأب على الأريكة.

a- (في) konumundadır.

(فُتِحَتِ الْقُسْطُنُطِينِيَّةُ عَلَى عَهْدِ مُحَمَّدٍ الْفَاتِحِ)

İstanbul, Fatih Mehmet döneminde feth edildi.

b- (عند) konumundadır.

(كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا) (Al-i İmran 3/37)

Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu.

c- (من) konumundadır. (الَّذِينَ إِذَا أَكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ) (Mutaffifin 83/2) *Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler.*

d- (ب) konumunda olur. ¹⁶³

¹⁶⁰ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı 'l-Luğa, s. 158.

¹⁶¹ Muğni 'l-Lebîb, c. 1, s. 161-162.

¹⁶² İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı 'l-Luğa, s. 158.

(ارْكَبْ عَلَى اسْمِ اللَّهِ) Allah'ın ismi ile bin.

Yine bu önemli harfin cümle içerisinde geldiği değişik manaları incelemeye devam edelim. Çünkü bu harf Arapçada en çok kullanılan harflerden birisidir. Ayrıca çok anlamlılıkta cümleye olan etkisi son derece fazladır. Bu manaları şu maddeler halinde inceleyelim.

1- Yücelik bildirir ve genellikle mecur olur.

(وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ) (Mü'minun, 23/22).

Hem onların üzerinde, hem de gemilerde taşınırsınız.

2- Dostluk için:

(وَأَتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ)

(وَأَتَى الزَّكَاةَ وَالْمُؤْفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا
(وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ) (Bakara 2 / 177)

Mala olan sevgisine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, isteyip dilenene ve kölelere (özgürlükleri için) veren; namazı dosdoğru kılan, zekatı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa gösterenler ile zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenler(in tutum ve davranışlarıdır). İşte bunlar, doğru olanlardır ve müttaki olanlar da bunlardır.

3-Sebep (illet) için:

(وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (Bakara 2/185) Bütün bunlar,

sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allah'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir..

4- Zarf olur. [في] harfi gibi.

(وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ) (Kasas, 28/15).

Derken(her şeyden) habersiz olduğu bir sırada şehre girdi.

5- (الباء) ile muvafık olarak kullanılır.

(حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ)

(A'raf 7/105)

Bana, Allah'a karşı sadece gerçeği söylemem yaraşır. Ben size Rabbinizden açık bir delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle gönder.

6- İstidrak ve idrab ifade eder.

(فُلَانٌ عَاصٍ عَلَى أَنَّهُ لَا يَبْأَسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ)

¹⁶³ el-Ezhittetü lil Herevi, s. 278-279.

Falanca şahıs isyankârdır. Ama Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.¹⁶⁴

Başka bir müellif bu harf konusunda şu açıklamaları yapar:

a- Yücelik bildirir.

(هُوَ عَلَى السَّطْحِ) O çatının (terasın) üzerindedir.

b- Kararlılık bildirir.

(انا علي الحج العام) Bu yılda hacca niyetliyim.

c- İstikrar yani değişmezlik için gelir.

(أنا على ما عرَفْتِي بِهِ) Ben hâlâ bildiğin gibiyim.

d- Aykırılık bildirir.

(زيد علي عمرو) Zeyd Amr'ın muhalifidir.¹⁶⁵

Hasan Şerif bu harfî şöyle açıklar:

1- Yücelik bildirir. Bu durum iki şekilde olur.

a- Hakiki: (وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بَيَّاتٍ رَبَّنَا وَنُحْمَرُ مِنْ) (المؤمنين) (En'am, 6/27). *Ateşin karşısında durdurulup da, "Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak" dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!*

b- Mecazi: (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ)

2- (الي) Mânâsında gaye olur.

(وَمَا أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكِينَ بَيِّنَاتٍ هَارُوتَ وَمَارُوتَ) (Bakara, 2/102).

Ve Babildeki iki meleğe, Harut ve Marut'a indirilen.

3- (ب) Manasında olur:

(يَمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَحْشَوْا النَّاسَ وَاحْشَوْا) (Maide, 5/44).

Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrat'ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun.

4- (عن) ile eş manalı olarak kullanılır:

(إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ) (Nisa, 4/17). *غَلِيماً حَكِيماً*

Allah katında (makbul) tövbe, ancak bilmeyerek günah işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir. İşte Allah, bunların tövbelerini kabul buyurur. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

5- (عند) Mânâsındadır.

¹⁶⁴ Muğni'l-Lebîb, c.1, s. 162.

¹⁶⁵ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 159-160.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى (Hud, 11/18). (رَبِّهِمْ أَلَّا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ)

Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şahitler de, "Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır" diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir.

6- (في) Manasındadır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِّنَ الرَّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِن بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ قَدْ (Maide, 5/19). (جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, "Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı" demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet,) size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.

7- (مع) Mânâsında beraberlik olur.

(وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِّلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ) (Ra'd 13/6).

Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.

8- (من) Başlangıç mânâsında olur.

(إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ) Meâric, 70/30

Ancak kendi eşleri veya sahib oldukları cariyelerine karşı (olan münasebetleri)müstesna; çünkü şübhesiz ki onlar (bundan dolayı) kınanacak kimseler değildirler.

9- Hal mânâsındadır.

(الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ) Al-i İmran, 3/191

Onlar ki, ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine (yatar) iken Allahu zikrederler.

10- Şart manasındadır.¹⁶⁶

(فَإِنْ غَيْرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يُقُومَانُ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلِيَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ) (Maide, 5/107) (لَشَهَادَتُنَا أَحَقُّ مِن شَهَادَتَيْهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ)

(Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu öncelikli şahitlerin zarar verdiği kimselerden olan başka iki adam, onların yerine geçer ve "Allah'a yemin ederiz ki, bizim şahitliğimiz onların

¹⁶⁶ Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim, s. 623.

şahitliğinden elbette daha gerçektir. Biz hakkı da çiğneyip geçmedik. Çünkü o takdirde, biz elbette zalimlerden oluruz” diye yemin ederler.

(عَوْضَ)

Zaman zarfıdır. Aslı belli olmayan ve sınırları çizilmemiş bir zamanı ifade eder. Şöyle dediğimiz gibi (الْحَيْنَ) ve (الدَّهْرَ) gibi.

Bu harf aynı zamanda olumsuz cümlelerde (أَبَدًا) “asla” mânâsında da kullanılır. (لَا أَذْهَبُ عَوْضَ) Asla (kesinlikle) gitmeyeceğim.¹⁶⁷

(عَنْ)

Uzaklaşma, ayrılma; bir şeyin kaynağı, çıkışı; sebep, neden anlamlarına kullanılır. Mecrûra –den, -dan, tarafından, -e dair, -e nazaran yoluyla, -nin nakliyle, sonra, -den dolayı anlamlarını kazandırır:

(Öğrenciler okuldan uzaklaştılar). ابْتَعَدَ الطُّلَابُ عَنِ الْمَدْرَسَةِ

(Haberi öğrencilerden duydum). سَمِعْتُ الْخَبَرَ عَنِ الطُّلَابِ

(Sana beni istediğin için geldim). حَضَرْتُ إِلَيْكَ عَنْ طَلْبِ مِنْكَ

1- Bu harf mana olarak inişe ve düşüğe delalet eder.

(نَزَلَ عَنِ الْجَبَلِ) Dağdan aşağı indi.

(نَزَلَ عَنِ ظَهْرِ الدَّابَّةِ) Binik hayvanın sırtından indi.

(أَخَذَ الْعِلْمَ عَنْ زَيْدٍ) İlmi Zeyd'den aldı. Çünkü kendisinden ilim alınan kişi rütbe bakımından daha yüksektir.

2- (بَعْدَ) Mânâsındadır.

(لَمْ تَنْتَظِقْ عَنْ تَفْضُلٍ) Buyur edildikten sonra konuşmadı.¹⁶⁸

Başka bir müellif bu harfin 9 ayrı manaya geldiğini söylemiştir.

1- Uzaklaşma ve ayrılma manasında olur. Bu durum cümle içinde çok kullanılır aşağıdaki ok, yay ve diğer misal de olduğu gibi.

(سَافَرْتُ عَنِ الْبَلَدِ) Ülkeden ayrıldım. (yolculuk yaptım)

(رَمَيْتُ السَّهْمَ عَنِ الْقَوْسِ) Ok'u yay yardımıyla attım. (fırlattım)

2- Bedel olur. (وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ) (Bakara, 2/48).

Öyle bir günden sakının ki, o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaath kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım da edilmez.

3- Yücelik bildirir ve [على] manasında kullanılır.

¹⁶⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 159-160.

¹⁶⁸ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 160.

(Muhammed, 47/38). (فَمِنْكُمْ مَّنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلُ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْعَزِيزُ وَأَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ)

Kim cimrilik ederse, artık o, ancak kendi nefesine cimrilik eder. Allah ise, Ğaniy (hiçbir şeye ihtiyacı olmayan) dır fakir olan sizlersiniz.

4- Sebeb(illet) bildirir.

(وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنِ مَوْعِدَةٍ وَعَدَّهَا إِتَاءَ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ (لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ) (Tevbe, 9/114).

İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli, yumuşak huylu bir kişiydi.

5- (بَعْدَ) mânâsında da kullanılır:

(قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِّيُصْبِحَنَّ نَادِمِينَ) (Mü'minun, 23/40).

(Allah) Dedi ki: "Az bir süre (bekle), onlar gerçekten pişman olacaklar."

6- Zarf olur: (رَفَعَ الْإِسْلَامَ الظُّلْمَ عَنِ الْمَرْأَةِ). İslam kadından zulmü kaldırdı.

7- (مِنْ) cer harfine eş anlamlıdır.

(وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ) (Şura 42/25)

O, kullarından tövbeyi kabul eden, kötülükleri bağışlayan ve yaptıklarınızı bilendir.

8- (ب) harfiyle eş anlamlıdır.

(وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى) (Necm, 53/3).

O, nefis arzusu ile konuşmaz.

9- Yardım isteme ifade eder.

(رَمَيْتُ السَّهْمَ عَنِ الْقَوْسِ) oku, yayla (yay yardımı ile) attım.¹⁶⁹

(عَسَى)

Ümit bildiren (recâ) fiillerdendir, en çok kullanılanı (عَسَى) dır. "Belki, umulur ki, ola ki, herhalde, ..abilir" manalarını taşırlar. Muzâri çekimleri yoktur. Yâni câmid fiiller grubundandır. عَسَى fiili genellikle (أَنْ) ile kullanılır. Daha ziyade (عَسَى) fiili sâbit kalır, devamındaki cümle çekimli getirilerek kullanılır : (عَسَى السَّلَامُ يَغْمُ الْعَالَمَ) Umulur ki barış alemi kapsar.

Bu harf'in sadece mazisi kullanılır.¹⁷⁰

(عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدتُّمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ حَصِيرًا)

(İsra 17 / 8)

¹⁶⁹ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 147.

¹⁷⁰ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 160.

Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır.

Bu harf yakınlık ifade eder.

(فُلٌ عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ) (Neml, 27/72).

De ki: “Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşmıştır.”

(عِنْدَ)

1- Zaman ve mekân bakımından yakınlık bildiren bir zarftır.

(عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى) (Necm, 53/14).

Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında.

2-Eğer bu harf (عِنْدَ) ile birleşirse cezmetmeyen şart edatı olur.

(عِنْدَمَا يَجِيءُ الرَّبِيعُ تَتَفَتَّحُ الْأَزْهَارُ) Bahar gelince çiçekler açar.¹⁷¹

(غَيْرِ)

a- (إِلَّا) Makamında istisna olur.

(خَرَجَ النَّاسُ غَيْرَ زَيْدٍ) Zeyd hâriç insanlar çıktı.

b- (لَا) Makamında hal olur.

(فَعَلْتُ ذَلِكَ غَيْرَ خَائِفٍ مِنْكَ) Ben senden korkmadan bu işi yaptım.¹⁷²

Zaman bildirmede de önemlidir.

(فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ بِمَا لَمْ نَحْطُ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ)

(Neml 27/22) Derken Hüdhüd çok beklemedi, çıkageldi ve (Süleyman'a) şöyle dedi: “Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim.”

(فِي)

Mekan ve zaman zarfı; sebep; beraber ve birlikte anlamlarında kullanılır.

İçinde, -de, -da, -e dair, ile ilgili, için, uğruna, birlikte anlamlarını kazandırır:

(Hoca odasında oturuyor). (يَجْلِسُ الْأَسْتَاذُ فِي عُزْفَتِهِ)

(Sabahleyin bürosuna gitti). (ذَهَبَ إِلَى مَكْتَبِهِ فِي الصَّبَاحِ)

(Adam hapse hırsızlık yüzünden girdi). (دَخَلَ الرَّجُلُ السِّجْنَ فِي السَّرْقَةِ)

Bu harfin on ayrı mânâsı vardır.

1- Zarf olur:

(فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يُفْرِحُ الْمُؤْمِنُونَ) (Rum, 30/4).

¹⁷¹ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s.177-178.

¹⁷² İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa s.161

Birkaç yıl içinde. Bundan önce de, sonra da emir Allah'ındır. Ve o gün mü'minler sevineceklerdir.

2- Beraberlik, bildirir:

(قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَّمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ) (A'raf, 7/38).

Allah, şöyle der: “Sizden önce gelip geçmiş cin ve insan toplulukları ile birlikte ateşe girin.”

3- Sebep gaye içindir:

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِينَ لَمْتُنَنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاودتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا (قَالَ يَصَاحِبُونَ) (Yusuf, 12/32).

Bunun üzerine kadın onlara dedi ki: “İşte bu, beni hakkında kınadığınız kimsedir. Andolsun, ben ondan murad almak istedim. Fakat o, iffetinden dolayı bundan kaçındı. Andolsun, eğer emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacak.”

4- (على) “üzerinde” mânâsında kullanılır. İsti‘lâ’ ifade eder.

قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأَقْطِعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خَلْفٍ (وَأَصْلَابَكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمَنَّ أَنِنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى) (Ta-ha, 20/71).

Firavun, “Demek, ben size izin vermeden önce ona (Mûsâ’ya) inandınız ha! Şüphe yok, o size sihiri öğreten büyüğünüzdür. Şimdi andolsun, sizin ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve mutlaka sizi **hurma dallarına** asacağım. Hangimizin azabı daha şiddetli ve daha kalıcıymış, mutlaka göreceksiniz.”

5- (الباء) Harfî gibi birleştirme ulaştırma mânâlarında kullanılır.

(أَنْتَ مَعْرُوفٌ فِي عَمَلِكَ) Sen işinle tanınıyorsun.

6- (إلى) Mânâsında kullanılır.

(فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِي شَكِّ مِمَّا تَدْعُونَنَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ) (İbrahim, 14/9). (öfkeden parmaklarını ısırarak için) ellerini ağızlarına götürüp, “Biz sizinle gönderileni inkâr ediyoruz. Bizi çağırdığınız şeyden de derin bir şüphe içindeyiz” dediler.

7- (من) Mânâsında kullanılır.

(سُجِنَ فِي سَرْقَةٍ) Hırsızlıktan dolayı hapsedildi.

8- Mukayese (karşılaştırma) ifade eder.

(فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ) (Tevbe, 9/38).

Oysa ahirete göre dünya hayatının yararı, pek az bir şeydir.

9- Bedel olarak kullanılır.

(ضربت فيمن رغبت) Sevdiğin bir kişiyi dövdüm.

10- Te'kid için zaid olarak gelir.¹⁷³

(وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ) (Hud, 11/41)

(Nûh), "Binin ona. Onun yüzüp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır.

Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." dedi.

Yine bu harfin geldiği manaları şöyle de açıklayabiliriz.

1- Mekân için hakiki zarf olur.

(وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ) (Bakara, 2/11).

Onlara: Yeryüzünde fesad çıkarmayın! Denildiği zaman ise: Biz ancak ıslah edici kimseleriz derler.

2- Zaman zarfı olarak kullanılır.

(وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ)

(Bakara, 2/102)

Andolsun onlar, bunu satın alanın, ahiretten hiç bir payı olmadığını bildiler; kendi nefislerini karşılığında sattıkları şey ne kötü; bir bilselerdi.

3- Mekan zarfı olur.

(فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ)

(Bakara, 2/10). Kalplerinde bir hastalık (nifak) vardır, Allah da hastalıklarını artırmıştır.

4- Lam-ı ta'liliye gibi sebep ve gaye ifade eder.

(لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ قَالَ اللَّهُ يَقُومُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ)

Bilmeyenler (bilgisizler) de, onların söylediklerinin benzerini söylemişlerdi. Artık Allah, kıyamet günü anlaşmazlığa düştükleri şeyde aralarında hüküm verecektir.

5-Mukayese ifade eder.

(فَمَا مَتَاعِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ) (Tevbe, 9/38).

Fakat (iyi bilin ki) dünya hayatının menfaati, ahretin yanında pek azdır.

6-Hâl mânâsındadır.

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ) (Beled, 90/4).

(Ki) insanı, gerçekten bir meşakkat içinde (olmak üzere) yarattık.

7- (الی) Mânâsında gaye olur.

(لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنْفُسِهِمْ)

And olsun ki: Allah mü'minlere lütufta bulunmuştur. Çünkü onlara içlerinden bir peygamber gönderdi.

¹⁷³ Muğni'l-Lebîb, c.1, s. 190-191.

8- (ب) Harfi gibi birleştirme, ulaştırma mânâsında olur.

(بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ)

(Neml, 27/66). *Ahiret (gününiün gerçekleşeceği) hakkında bilgi (peygamberler aracılığı ile) onlara peş peşe gelmiştir. Fakat onlar bu konuda şüphe içindedirler. Daha doğrusu onlar ahiretten yana kördürler.*

9- (بين) Manasındadır.

أَوْ مَنْ كَانَ مَيِّتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا (En'am, 6/122). (كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine, insanlar arasında yürüyeceği bir nur verdiğimiz kimsenin durumu, hiç, karanlıklar içinde kalmış, bir türlü ondan çıkamamış kimsenin durumu gibi olur mu? İşte kâfirlere, işlemekte oldukları çirkinlikler böyle süslü gösterilmiştir.

10- (عند) Mânâsındadır.

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِمَنْ فِي أَيْدِيكُمْ) (Enfal, 8/70).

Ey Peygamber! Elinizde bulunanlara de ki:

(قَدْ)

1- Beklenen bir şeyin cevabıdır.

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ) (Mü'minun, 23/1) *Mü'minler gerçekten felah bulmuştur;*

2- Mazi fiilden önce gelirse tahkik manasında olur.¹⁷⁴

(قَدْ ذَهَبَ) O mutlaka gitti.

Bu harf şu manalarda da kullanılır:

1- Harf ve isim olarak genellikle mazi bir fiilin başına gelerek kesinlik (mutlakiyet) bildirir.

(قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا) (Mücadele, 58/1).

Allah (kocası) hakkında seninle tartışan kadının ne söylediğini işitti.

2- Olumsuzluk anlamında kullanılan (مَا) 'nın zıddıdır. Beklenen bir durumun cevabında kullanılır.¹⁷⁵

Bu harf mazi veya muzari fiilin başına gelir. Mazi bir fiilin başına geldiğinde de tahkik harfi olur.

Örnek: (قَدْ قَامَ زَيْدٌ) Zeyd mutlak şekilde kalktı. (kesin)

(هَلْ قَامَ زَيْدٌ أَوْ لَمْ يَفْعَمْ) Zeyd kalktı mı yoksa kalkmadı mı?

(قَدْ) Takdiri cevap olarak kalkma eylemini gerçekleştirmiş oluyor.

¹⁷⁴ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa*, s. 161.

¹⁷⁵ Muğni'l-Lebîb, c.1 s. 197.

Aynı şekilde muzari bir fiilin başına geldiği zaman ise azlık ve yakınlaştırma harfi olur;

(قَدْ يَقُومُ زَيْدٌ) Zeyd kalkar. Kalkma eylemi burada kesin değil ihtimal dâhilindedir. Aynı şey menfi içinde geçerlidir. ¹⁷⁶

Bu harf azaltma, çoğaltma ve tahkik ifade eder. Fiili mazi ve fiili muzarinin başına gelir ancak camid fiillerin başına gelmez.. (ليس, عسي) gibi. ¹⁷⁷

(قَطُّ)

Geçmiş zamandaki olumsuz fiillere vurgu yapmak için kullanılır.

لَمْ أَكْتُبْ إِلَيْهِ قَطُّ: Ona asla yazmadım.

Üç ayrı anlam ifade eder;

1- Geçmiş zaman için zarfı zaman olur özellikle nefiy anlamındadır.

(مَا فَعَلْتَهُ قَطُّ) Onu kesinlikle (asla) ben yapmadım.

2- Yalnız, (yeter) mânâlarına gelir. Fiile isim olur. (يَكْفِي) mânâsındadır.

3- (حَسْبُ) Mânâsındadır. Bu durumda ise (kaf) fetha (tı) ise sakin olur.

(وَقَطُّ زَيْدٌ دِرْهَمًا) Zeyd'in dirhemi kendine yeter. ¹⁷⁸

(كِي)

“Böylece, ... için” gibi manalara gelir. Genellikle başına ‘ل’ harfi eklenir. Olumsuz fiil için yapmak için sonuna ‘لا’ eklenir. Fiili **nasbeder**.

أَدْرُسُ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ لِكِي أَفْهَمَ الْقُرْآنَ الْكَرِيمَ : Arapça dili çalışıyorum böylece Kuran-ı Kerim'i anlıyorum.

(kef) fetha (ya) sakin. Sebep bildirir;

(يَجْتَهِدُ التَّلَامِيذُ لِكِي يَنْجَحُوا.) Öğrenciler başarmak için çalışıyor.

Arap dilinde bu harf iki durumda bulunur;

1- Cümle içinde herhangi bir şey sormak istenildiğinde harfi cer olur.

(كَيْمَهُ؟) Yani hangi sebepten dolayı yaptın. Bu durumda muzariyi nasbetmez.

Niçin manasında kullanılır.

Sondaki (م) soru edatı olan [ما]’ dan kısaltılmıştır. (كَيْمٌ ذَهَبٌ) niçin gittin?

2- Başına cer eden (ل) geldiği zaman nasb edatı olur.

(جِئْتُكَ لِكِي أُكْرِمَكَ) Sana ikramda bulunmak için geldim.

[كِي] harfi burada [ان] mânâsındadır. ¹⁷⁹

¹⁷⁶ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurufi'l-Meâni, s. 392.

¹⁷⁷ Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim, s.785.

¹⁷⁸ Muğni'l-Lebib, c. 1, s. 198-199.

¹⁷⁹ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurufi'l-Meâni, s. 215.

(كَمْ)

Anlamı Ve Kullanılışı; İstifhamiye ve haberiyye olmak üzere iki çeşit kullanımı vardır.

1: istifhamiye olarak kullanılması

Bu kullanımında cevaba ihtiyaç duyar ve kendisinden sonraki kelime mansup olur.¹⁸⁰ Temyizi devamlı müfred ve mansup olur. Edatın anlamı; temyiz sayılabilenlerden ise “kaç tane” “şayet sayılamayanlardan ise “ne kadar” şeklindedir.¹⁸¹ İstifham için de kullanılan (كَمْ) Arap dilinde çoğunlukla bildiri için kullanılır. Mekân için kullanıldığında این zaman için kullanıldığında (متى) hal için kullanıldığında (كيف) manasına gelir.¹⁸² Suyuti'ye (كَمْ) göre Kur'an'da istifham edatı olarak kullanılmamıştır.¹⁸³ e (من) in dâhil olması da mümkündür.

(وَكَمْ مِّنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ) “Nice memleketleri helâk ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken yahut gündüz istirahat hâlinde iken gelmişti.” (A’raf 7/ 4). Bu ayette (كَمْ) den sonraki kelimelere (من) dâhil olmuştur.

Bazen edattan önce (ب) harfî gelerek edatı (بكم) şekline sokarak manasını da “kaç” diye çevirir. Bunun temyizi de genellikle gizli gelir.¹⁸⁴

بكم اشتريت هذا القلم؟ bu kalemi “kaç” satın aldın?

2: Haberiyye olarak kullanılması.

Anlamı “nice, çok” demektir. Genellikle temyizine muzaf olarak gelir temyizi müfred veya cemi olabilir. Bazen muzaf olmaksızın geldiği de olur. Bu durumda temyizi (من) ile mecrurdur.¹⁸⁵

(وَكَمْ بَاءَس مَات جوعا) nice sefiller açlıktan ölmüştür!

(قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِّنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

(Bakara 2/249) “Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) şu cevabı verdiler.” Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah, sabredenlerle beraberdir.”

Bu harfi açıklamaya devam edelim;

1- Çokluğu haber verme mânâsındadır.

¹⁸⁰ Zerkeşi, age.,c, IV, s, 353.

¹⁸¹ Akdağ, age., s, 347.

¹⁸² Zerkeşi, age.,s, 353.

¹⁸³ Suyuti, age.,s, I,539

¹⁸⁴ Akdağ, age., s,348.

¹⁸⁵ Akdağ, age.,s, 348.

(كَمْ مِنْ قَلَمٍ عِنْدِي) Bende nice (çok) miktarda kalem var.

2- Sayı (aded) mânâsında sorudur.

(كَمْ لِيرَةٍ عِنْدَكَ) Kaç liran var?¹⁸⁶

Bu harf şu manalara da gelir.

1- (رُبَّ)'nin eş anlamlısı olarak çokluğa delalet eder.

Şöyle dersin (كَمْ مِنْ مَبْلَغٍ عِنْدِي) Yanımda çok para var.

2- İstifham olur, (كَمْ رَجُلٍ لَقِيتَ) Kaç adamla karşılaştın?¹⁸⁷

İstifham edatı olarak cinsin kapalılığını ve miktarını açıklar ve üç durumda gelir.

1- Haber olur.

(كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ) (Bakara, 2/249).

Nice az (sayıdaki) topluluk, (daha) çok (sayıdaki) topluluğa Allah'ın izni ile galip gelmiştir!

2- İstifham olur.

(فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِيتَ قَالَ لَبِيتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِيتَ مِئَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى) (Bakara, 2/259).

Bunun üzerine Allah o kimseyi yüz sene öldürdü (ölü bıraktı) sonra diriltti. Allah (kendisine melek vasıtasıyla); “- Ne kadar eğlendin kaldın?” diye sordu. O da;”- Bir gün yahud bir günden az kaldım” dedi. Allah ona; “- Hayır, yüz yıl ölü kaldın. Öyle iken bak yiyeceğine içeceğine henüz bozulmamış.

3-Hem haber hem de istifham konumunda gelir.

(سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمُ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ) (Bakara, 2/211).

İsrailoğullarına sor; biz onlara nice açık mucizeler verdik. Kendisine geldikten sonra kim Allah'ın nimetini değiştirirse, (bilsin ki) şüphesiz Allah, cezası pek çetin olandır.

(كَذَا)

1- İki ayrı kelimenin aslı üzerinedir. Bu harfler: (كاف) harfi teşbih içindir (ذَا) harfi ise işaret içindir. Şöyle dersin;

(رَأَيْتُ زَيْدًا فَاضِلًا وَرَأَيْتُ عَمْرًا كَذَا)

Zeyd'i erdem sahibi bir kişi olarak gördüm Amr'ı da aynı hal üzere gördüm.

2- İki ayrı kelimededen meydana gelir ve bir kelime olur, sayı olmaz.¹⁸⁸

¹⁸⁶ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s.207-208.

¹⁸⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 162.

(كَيْفَ)

Şartıye ve istifhamiye olmak üzere iki çeşit kullanımı vardır.¹⁸⁹

Bir şeyin halinden soru sorulurken kullanılır. Zatıyla ilgili soru sorulurken kullanılmaz. Örneğin Allah hakkında (كيف) ile soru sorulmaz. Bununla birlikte zarf konumuna indirgenerek soru sorulabilir. Örneğin: Zeyd nasıldır manasına gelen

(كيف زيد) denilebilir burada zeyd mupteda, كيف haber konumundadır. Bunun takdiri عالي اي حال زيد dir.¹⁹⁰

1: Şart anlamında kullanılması. Bu edat Kur'an-ı Kerim'de 83 ayeti kerimede zikredilmiştir.¹⁹¹

Bunlardan sadece üç ayette şart edatı olarak kullanılmıştır. (3/6 ,5/64 ,30/48) yukarıdaki ayeti kerimelerde كيف şart manasında kullanılmıştır. Bunların hepsinde makabline delalet etsin diye cevapları mahzuftur.¹⁹²

2: İstifham anlamında kullanılması.

İstifham anlamında kullanılırken bir şeyin zatıyla ilgili değil de hali ile ilgili soru sorulur.

(كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ) “İman ettikten sonra inkar eden bir toplumu Allah nasıl doğru yola eriştirir?” (Ali İmran 3/86.)

Bu harfi açıklamaya devam edelim;

1- Hal'den soru olur. (كَيْفَ أَنْتَ) Nasılsın?

Üç ayrı şıkta inceleyebiliriz.

a- Hal'den samimi bir durumdur.

(كَيْفَ زَيْدُ) Zeyd'e duyulan sevgi ve özlemden dolayı onun durumunu başkasına soruyorsun.

b- Haldir soru değildir.

(لَأُكْرِمَنَّكَ كَيْفَ كُنْتُ) Hangi durum ve halde olursan ol sana ikram ederim.

c- Taaccub içindir.

(فَقَتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ) Kahrolası nasıl ölçüp biçti! (Müddessir, 74/19).

2- Azarlama (tevbih) mânâsındadır.¹⁹³

¹⁸⁸ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 211-213.

¹⁸⁹ Suyuti, age.,c, I, s,540.

¹⁹⁰ Zerkeşi, age.,c, IV,s, 355.

¹⁹¹ Abdalbaki, Muhammed Fuad, el- Mucamu 'l- Mufehres li Elfazi'l-Kur-ani'l- Kerim, Daru'l-Hadis, Kahire 2001, 816–817.

¹⁹² Zerkeşi, age., C, IV, S,355.

(وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ)

(Al-i İmran, 3/101). *Size Allah'ın âyetleri okunup dururken ve Allah'ın Resûlü de aranızda iken dönüp nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sımsıkı bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir.*

Bu edat şart ve istifham olarak birçok mânâya delalet eder. Misal: Bir şeyin durumunu sormak öğrenmek için; (كَيْفَ صِحَّتْكَ) Sağlığın sıhhatin nasıldır? Bu hakiki istifhamdır.

Bu harften sonra gelen fiiller lafız ve mânâ olarak tam bir uyum içindedirler.

Örnek: (كَيْفَ تَعْمَلُ أَعْمَلُ) Sen nasıl yaparsan ben de öyle yaparım.

Şimdi bu harfin mânâlarını Kur'an'dan örneklerle daha iyi görelim.

1- Cezmetmeyen şart edatı olur:

(وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ)

(Maide, 5/64). *Yahûdiler, Allah'ın eli bağılıdır dediler, elleri bağlanasılar, söyledikleri söz yüzünden lânete uğrayasılar. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır, dilediği gibi ihsânda bulunur.*

2- İstifham hakiki olur:

(ثُمَّ جَعَلْنَاكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ) (Yunus 10/14).

Sonra, nasıl davranacağınızı görelim diye, onların ardından yeryüzünde sizi onların yerine getirdik.

3- İstifham mecazi olur: ¹⁹⁴

(ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَأِيهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ)

(A'raf, 7/103). *Sonra onların ardından Mûsâ'yı, apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu.*

(كَلًّا)

“Hiç bir vecihle, asla, hayır, hiçbir vakit, sakın, kılma o işi, söyleme o sözü, olmaz, vazgeç, öyle değildir” gibi manalara gelmektedir. (ك) teşbih harfidir. (لَا)'ise nefiydir. Ayrıca (لَا)'nın şeddeli olması mânâya takviyedir. Şayet ayet-i kerimelerin başında (كَلًّا) harfi gelirse Mekke'de nazil olan bir ayet olarak algılanılır. Çünkü orada tehdit ve ceza vardır. ¹⁹⁵

¹⁹³ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa*, s. 162-163.

¹⁹⁴ *Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 810.

¹⁹⁵ *Muğni'l-Lebîb*, s. 233.

(كَلًّا لِّئِنْ لَمْ يَنْتَه لَنْسَفَعًا بِالْأَصْبِيَةِ) (Alak, 96/15).

Hayır; eğer o, (bu tutumuna) bir son vermeyecek olursa, andolsun, onu perçeminden tutup sürükleyeceğiz;

İbn-i Fâris'e göre ise:

1- İddialı bir söze karşılık, olumsuz bir şekilde söylenen red ve cevaptır.

(لَقَيْتُ زَيْدًا) Zeyd'le karşılaştım. Dersin ki (كَلًّا) Asla.

2- O yemin için sıldadır.¹⁹⁶

(كَلًّا وَالْقَمَرِ) (Müddessir 74/ 32) *Hayır, aya andolsun.*

(بَيْدِ)

Bu harf , (غَيْرِ) mânâsındadır. Hadis-i şerif de olduğu gibi;

“Biz kendilerine kitap verilenlerin sonuncusu olmamıza rağmen kıyamet günü onların önünde olacağız.” (Müslim, Had, 855).

Yani mânâsı (غَيْرِ أُنْهَم) mânâsındadır.

“O bir isimdir gayeye ulaşmak için lüzümlüdür. İki mânâsı vardır.

1- (غَيْرِ) Mânâsındadır. O aynı anda hem merfu hemde mecrur olmaz bilakis sadece merfudur.

2- Sıfat olmadığı gibi istisna muttasıl da olmaz. İnkita-i has olur.¹⁹⁷

(بَلَّه)

(دَغ - سَوَى) terk (بَلَّه) manasına gelir.¹⁹⁸

Hadis-i kudsi de yüce Rabbimiz şöyle buyurur:

أَعَدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ دُخْرًا بَلَّهَ مَا أُطْعِمْتُمْ (عَلَيْهِ).¹⁹⁹

"Allah buyurdu ki, Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşerin hatırına gel-meyen nimetler hazırladım

(Buharî: Bedu't- Tefsir,17 Secde Suresi, Müslim: Cennet,27 Tirmizi: Tefsir, Vakıa Suresi, İbni Mace: Zuhd)

(تَمَّ)

Türkçe'de 'sonra, daha sonra' gibi karşılıklarla ifade edebileceğimiz bu edat iki unsuru bir sıralamaya bağlı olarak cemetmenin yanı sıra söz konusu iki unsur

¹⁹⁶ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 166.

¹⁹⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 150.

¹⁹⁸ Muğni'l-Lebîb, c.1, s. 179-180.

¹⁹⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 149.

(ma'tûf ve ma'tûfun) arasında bir zaman aralığının (terâhî) var olduğunu gösterir. Dolayısıyla ma'tûf ile ma'tûfun aleyh'in aynı anda gerçekleşmediğini, ma'tufun aleyh'in önce ma'tuf'un da daha sonra tahakkuk ettiğini gösterir. Bu atıf edatının bağladığı iki unsur arasındaki zaman kavramı, ف atıf edatının cümleye yüklediği zaman kavramına göre daha uzundur. Biraz önce örnek verilen cümleden hareketle açıklayacak olursak:

جاءت السيارة وركب الأب ثم ولده وخرجا إلى مركز المدينة
cümlesinde arabanın geldiği ve önce babanın arkasından/bir müddet sonra ise çocuğun bindiği, dolayısıyla iki unsur arasında zaman aralığının söz konusu olduğu anlaşılır.

Atıf harfidir ve üç kısımdır.

a- Hükme iştirak olur:

وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا
(مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ) (Tevbe 9/118)

Savaştan geri kalan üç kişinin de tövbelerini kabul etti. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, vicdanları da kendilerini sıklıkça sıkılmış, böylece Allah'(in azabın) dan yine O'na sığınmaktan başka çare olmadığını anlamışlardı. Sonra (eski hâllerine) dönsünler diye, onların tövbelerini de kabul etti. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhamet edendir.

b- Tertip bildirir.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا
(أَخْرَجَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ) (Mü'minun 23/12-13)

Sonra bu az suyu "alaka" hâline getirdik. Alakayı da "mudga" yaptık. Bu "mudga"yı da kemiklere dönüştürdük ve bu kemiklere de et giydirdik. Nihayet onu bambaşka bir yaratık olarak ortaya çıkardık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şâni ne yücedir!

c- Mühlet bildirir.²⁰⁰

ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ
(يُؤْمِنُونَ) (En'am 6/154)

Sonra, iyilik işleyenlere nimeti tamamlamak, her şeyi uzun uzadıya açıklamak, doğruyu göstermek ve rahmet olmak üzere Musa'ya Kitap'ı verdik. Rablerine kavuşacaklarına belki artık inanırlar.

1- Birinci kelime ile ikinci kelime arasında süre bildirir.

²⁰⁰ Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 135-136.

(جَاءَ زَيْدٌ ثُمَّ عَمْرُو) Zeyd geldi daha sonrada Amr geldi.

2- Atıf olur;

(فَالْيَنَّا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ) (Yunus 10/46)

Onların dönüşü bizedir (ahirette görürsün) Allah onların yaptıklarına şahiddir.

3- Taaccub mânâsında olur.

(ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ) (Müddessir 74/ 15)

Sonra da o hırsla daha da artırmamı umar.

4- (ثُمَّ) zaid olur.²⁰¹

(وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَّا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ) (Tevbe 9 /118)

*(Savaştan) Geri bırakılan üç (kişiyi) de (bağışladı). Öyle ki, bütün genişliğine rağmen yeryüzü onlara dar gelmişti, nefisleri de kendilerine dar (sıkıntılı) gelmişti ve O'nun dışında (yine) Allah'tan başka bir sığınacak olmadığını iyice anladılar. **Sonra** tevbe etsinler diye onların tevbesini kabul etti.*

(كَادَ)

Bu harf efal-i mukarebedendir: Türkçede yaklaşma fiilleri, bileşik fiiller içerisinde ele alınır. “İlk fiildeki eylemin meydana gelmesi için az kaldığını ifade eden fiiller” şeklinde tarif edilir. Anlamı değişikliğe uğrayacak fiilin istek kipi geniş zamanı üçüncü tekil şahsından sonra “yaz” getirmek suretiyle teşkil olunur.

Arapçada kısaca mukârabe fiilleri ya da (كَادَ) vb. adı verilen fiil grupları vardır. Bunlar (كَانَ) vb.ne benzemektedirler ve aynen (كَانَ) gibi isim cümlesinin başına gelerek, mübtedâ ve haberde hem isim hem de irâb yönünden değişiklik yaparlar. İsim cümlesinin mübtedâsı bu fiillerin ismi olarak merfû, haberi de bunların haberi olarak mansûb olur. Aradaki fark ise (كَانَ) nin haberi isim ya da fiil şeklinde gelebilirken, bunların haberleri dâima muzâri fiilden oluşan bir fiil cümlesi olmak zorundadır. Haberleri dâima (كَادَ) vb.nden sonra gelir. Bu harfin hem mâzîsi hem de muzârisi (يَكَادُ) kullanılır. Çekimli olarak da kullanılmaktadırlar.

Yaklaştırma için kullanılır; (إِنْ كَادَ لَيُضِلَّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَن صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ يَعْلَمُونَ حِينَ) (Furkan 25/42) «Şayet tanrularımıza inanmakta sebat göstermeseydik, gerçekten bizi **neredeyse** tanrularımızdan saptıracaktı» diyorlar. *Azabı gördükleri zaman, asıl kimin yolunun sapık olduğunu bilecekler!*

²⁰¹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 151-152.

Bir örnek daha verelim; (كَادَ حَسَنٌ يَبْكِي). Hasan az kaldı ağlayacaktı. Burada (هو) ile birlikte onun haberidir ve cümlede mahallen (bulunduğu yer itibariyle) mansûbtur. (كَادَ النَّعَامُ يَطِيرُ) Neredeyse onu bile göremez (Nur 24/ 40). Deve kuşu az kalsın uçuyordu,(yani uçmaya yaklaştı.)²⁰²

(كَانَ)

Cümleye oldu, idi, dır, olmak, var oldu, vardır” gibi anlamlar kazandırır: كَانَ اللهُ HASTA uyuyordu. كَانَ الْمَرِيضُ نَائِمًا Allah bağışlayan ve acıyandır. كَانَ أَحْمَدُ غَنِيًّا Ahmet zengin idi.

a- Geçmişte yapılmış bir eylemi bildirir. (كَانَ لَهُ مَالٌ) Onun malı mülkü vardı.

b- Kuvvet mânâsındadır: (فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَدْلٍ خَبِيرًا) (Nur 24/16) *Ki onunla (o suyla) gönül alıcı bahçeler bitirdik, sizin içinse bir ağacını bitirmek (bile) mümkün değildir. Allah ile beraber başka bir ilah mı? Hayır, onlar sapıklıkta devam eden bir kavimdir.* (Neml 27/60)

c- (يَنْبَغِي) (Gerekir) Mânâsında olur:²⁰³

(وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ) (Nur 24/16)

Hem onu duyduğunuz zaman: ‘Bu hususta konuşmamız bize yakışmaz! Haşa! Bu büyük bir iftiradır!’ demeniz **gerekmez miydi?**

(كَأَيِّن)

Bu harf (كَمْ) mânâsındadır.²⁰⁴ (وَأَعْرَابٌ عَرَابٌ مُّؤْتَنَةٌ مِنَ لُحُودِهِمْ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الضُّلْمِ أَنْ لَا يُقْبَلُ مِنْكُمْ جُزْءٌ مِمَّا كَفَرْتُمْ وَلَا يَتَّخِذُ اللَّهُ ظُلُمَاتِ الْبُحْرَيْنِ شُرَكَاءَ فِي تَعْبُدِهِمْ لِيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ) (Taluk, 65/8)

Nice kentlerin halkı Rablerinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azdılar. Bu yüzden kendilerini çetin bir hesaba çektik ve görülmedik bir azaba çarptırdık.

(كَأَنَّ)

a- Teşbih manasındadır.

(كَأَنَّ زَيْدًا أَسَدًا) Zeyd Aslan gibidir.²⁰⁵

(لَا)

1- Nehiy (olumsuzluk) olur:

(لَا تَقْرُبُ مِنَ النَّارِ) Ateşe yaklaşma!

²⁰² İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 164.

²⁰³ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 164-165.

²⁰⁴ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 165.

²⁰⁵ Muğni'l-Lebîb, c.1, s. 215.

2- Atıf olur.

(أَكْرَمَكَ مُحَمَّدٌ لَا أَحْمَدًا) Sana ikram eden Ahmed değil Muhammed tir.

3- Cevap olur.

(لَا) Bu harf evetin zıddı olan hayır manasında olur.

(أَذْهَبَ زَيْدٌ) Zeyd gitti mi? (لَا) Hayır.(gitmedi)

Görüldüğü gibi böyle bir soruya (لَا) hayır veya evet (نعم) karşılığını veririz.²⁰⁶

Ayrıca bu harf şu manalaragelir;

a- Fiili muzariyi nefiy eden bir atıf harfidir.

Örnek ;(لَايُخْرَجُ زَيْدٌ) Zeyd çıkmaz.

b- Mazi fiilin başına geldiğinde (لَمْ) mânâsında olur.

(فَلَا صَدَّقَ وَلَا صَلَّى) (Kıyamet, 75/31). *Tasadduk etmedi namazda kılmadı.*

c- Arap (لَا) harfini cümlede vurgu yapmak için getirdiği gibi (مَا) harfini de sözde vurgu yapmak ve kase için getirir.

(وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ) (Bakara 2/88)

(Yahudiler peygamberlerle alay ederek) «Kalplerimiz perdelidir» dediler.

Hayır; küfür ve isyanları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. O yüzden çok az inanırlar.

(لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) (Kıyame 75/ 1)

Yoo! Yemin ederim o kalkım gününe (kıyamet gününe)!²⁰⁷

(لَا تَ)

1-(نقص) Mânâsında eksiklik bildirir. Şöyle denilir. (لات, يليت) Nefiy olarak kullanır.²⁰⁸

(قَالَتِ الْأَعْرَابُ أَمَّا قُلٌّ لَمْ نُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُلُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْأَيْمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ) (Hucurat 49/14) (وَرَسُولُهُ لَا يَلْتَكُمُ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)

Bedeviler «İnandık» dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama «Boyun eğdik» deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

Bu harf (لَا) ve (ليس) konumundadır.²⁰⁹

²⁰⁶ Muğni'l-Lebib, c.1, s. 264.

²⁰⁷ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa.s.169-172

²⁰⁸ Muğni'l-Lebib c.1 s.281-282

²⁰⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 172.

(كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ فَنَادُوا وَاِلَاتٍ حِينَ مَنَاصٍ) (Sad, 38/3).

Biz onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. Onlar da feryat ettiler, ama artık kurtuluş zamanı değildi.

(لُوْ)

Edatı, aslında tereccî edatıdır. Tereccîde talep edilen imkân dâhilindedir. Ancak bu edat bazen asli mânasının dışına çıkarak umulmayan, beklenmeyen veya uzak ihtimalli bir şeyi talep etmede kullanılan “لَيْتَ” edatı yerine kullanılır. Mesela,

(لَيْتَنِي غَنِيٌّ) (Keşke zengin olsaydım) cümlesi bu kullanıma güzel bir örnektir. Zira sözkonusu eylemin gerçekleşmesi uzak ihtimal olduğundan tereccî edatı cümleye temennî anlamı katmaktadır.

Başka bir örnek:

(يُوقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ الْأَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى)

“Firavun dedi ki: ‘Ey Hâmân! Bana yüksek bir kule yap, belki yollara, göklerin yollarına erişirim de Mûsâ’nın ilâhını görürüm(!)” (Mü’min, 40/36-37) Beyzâvî: “Firavun bu tavrıyla, yeryüzünde cereyan eden olayları gösteren birer semavî sebep olan yıldızların durumunu incelemek ve bu sayede Musa (a.s.)’yı Allah’ın gönderdiğini gösteren bir belirti görebilir miyim düşüncesiyle yüksek bir yere bir gözlem yeri kurdurmak istemiş olmalıdır. Fakat böyle bir şey insanın gücü dahilinde değildir.”²¹⁰ diyerek Firavun’un isteğinin gerçekleşmesinin imkânsız olduğuna vurgu yapar ve âyette geçen tereccî (لَعَلَّ) edatının temenni (لَيْتَ) edatı yerinde kullanıldığına işaret eder. Zira tereccî, imkân dahilinde olan şeyleri, temenni ise, imkân dahilinde olmayan şeyleri talep etmektir.²¹¹

Firavun’un göklere ulaşacağı ve onların sırlarına vakıf olacağı yüksek bir bina talebî ile Musa’nın ilahını görme talebi de imkân dahilinde olmadığına göre (لَعَلَّ) edatının tereccî mânasından uzaklaşarak umulmayan, mümkün görünmeyen bir şeyi talep anlamında temenni edatı yerine kullanıldığı görülmektedir.²¹²

Bu harf ibni Hişama göre iki ayrı manada kullanılır:

1-Şarttır. (لَوْ جَاءَنِي لِأَكْرَمْتُهُ) Şayet o bana gelseydi bende ona ikram ederdim.

²¹⁰ Beyzâvî, c.5 s, 93.

²¹¹ Şeyhzâde, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa el-Kûcevî (Kocaelili), *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ‘alâ Tefsîri’l-Kâzî’l-Beyzâvî*, Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût 1999, c.17 s.61.

²¹² Kazvînî, *Îzâh*, s. 108

2- Temenni olur. (لَوْ تَأْتِي فَتَحَدَّثَنِي) Keşke bana gelsende bana bir şeyler anlatsan (konuşsan).²¹³

Bu harfin cümle içerisinde geldiği manalar şöyle açıklanır;

1- Olması imkânsız olan bir şeye delalet etmesidir.

(لَوْ حَضَرَ زَيْدٌ لَحَضَرْتُ) Şayet Zeyd gelirse bende gelirim. Yani olması mümkün olmayan bir durumu ileri sürmesidir. Burada da görüldüğü gibi Zeyd'in gelme imkânı olmamasına rağmen onu koşul olarak arz etmesidir. Zeyd gitmeyeceğine göre kendisinin gitme olasılığı yoktur.

2- (لَوْ) harfi (إِنْ) harfi konumundadır.²¹⁴

(يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ) (Tevbe 9/32)

Ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler istemese de Allah, kendi nurunu tamamlamaktan başkasını istemiyor.

Kâfirler istemese de (kerih görselerde) yani mânâsı (إِنْ كَرِهَ)' dir

(رَبِّ) Harfi gibi azaltma harfi olarak da kullanılır.²¹⁵

(وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ) (Nisa, 4/135).

Hattâ kendi aleyhinize yahut anayla babanın ve yakınların aleyhine bile olsa bu harf konusunda şu görüşe de yer verebilir;

(وَد) ve (حَب) fiillerinden sonra gelirse, mastar edatı (harfi) olur.

(أَوْدٌ لَوْ جَاءَ أَخِي) Kardeşimin gelmesini istiyorum.²¹⁶

Bu harf vazife ve delalet bakımından ihtilafa sebep olan harflerden birisidir.

Başlıca şu mânâlara da gelir.

1- Mazideki bir durumu şart olarak bildirir.

(لَوْ اجْتَهَدْتَ لَنَجَحْتَ) Eğer çalışsaydın başarırdın.

2- İmtina ifade etmeyen (إِنْ) mânâsındadır.

(لَوْ تَزُورُنِي أُكْرِمَكَ) Beni ziyaret etsen sana ikramda bulunurum.

3- Mastar olarak: "أَنْ" konumunda olduğu gibi istikbal konumunda da olur.

Fiili muzarinin başına gelerek onu istikbalde olacak bir duruma getirir. Ancak onu nasb etmez.

(يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْخَزِجِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ)

(Bakara, 2/96). *Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.*

²¹³ Muğni'l-Lebib, c. 1, s. 284-300.

²¹⁴ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 161.

²¹⁵ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi'l-Meâni, s. 294.

²¹⁶ Arapça Cüm. Kur.ve Ter.Tek., s. 301.

4- Temenni harfi olarak talep ifade eder.²¹⁷

(أَوْ تَقُولَ حِينَ تَرَى الْعَذَابَ لَوْ أَنَّ لِي كَرَّةً فَأَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ) (Zümer, 39/58)

Yahut azabı gördüğü zaman: **Keşke** benim için gerçekten bir kere daha (dünyaya dönüş) olsaydı da iyilik edenlerden olsaydım! Demesin (den evvel Kur'an'a tâbi olun).

(لَوْلَا)

a- Şart olur. (لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ) Zeyd olmamış olsaydı sana ikramda bulunurdum.

b- Temenni mânâsında olup, genellikle fiili muzari ile birlikte gelir.

(قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ لَوْلَا تَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) (Neml 27 /46)

Salih, onlara “Ey kavmim! Niçin iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorsunuz? Merhamet edilmeniz için Allah'tan bağışlanma **dileseniz ya!**”

d- Pişmanlık ve aşağılama manalarına gelir, bu durum özellikle mazi fiille birlikte iken olur.

(لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ) (Nur, 24/13).

Onlar (iftiracılar) bu iddialarına dair dört şahit **getirselerdi ya!** Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancıların ta kendileridir.

e- İstifham olur.

(لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظَلَمُونَ فَتِيلًا) (Nisa, 4/77).

Bizi yakın bir zamana ertelemeli **değil miydin?** dediler. De ki: "Dünyanın metayı azdır, ahiret, ise muttakiler için daha hayırlıdır ve siz 'bir hurma çekirdeğindeki ipince bir iplik kadar' bile haksızlığa uğratılmayacaksınız."

f- (لم) konumunda olumsuzluk bildirir:²¹⁸

(فَلَوْلَا كَانَتْ قَرِيبَةً أَمْنَتْ فَنَفَعَهَا إِيْمَانُهَا إِلَّا قَوْمٌ يُونُسَ لَمَّا آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ غَذَابَ الْخُرْيِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) (Yunus, 10/98). (وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ)

Yunus'un kavmi müstesna, (halkını yok ettiğimiz ülkelerden) herhangi bir ülke halkı, keşke (kendilerine azap gelmeden) iman etse de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yunus'un kavmi iman edince, kendilerinden dünya hayatındaki rüsvaylık azabını kaldırdık ve onları bir süre (dünya nimetlerinden) faydalandırdık.

Yine bu harfi şöyle açıklayabiliriz;

a- Başka birinin mevcudiyetinden dolayı o işin yapılamadığına delalet eder.

²¹⁷ Mu'cem Hurûfu'l-Meâni fi'l-Kur. Kerim, s.947-949.

²¹⁸ Muğni'l-Lebîb, c.1, s. 301-305.

(لَوْلَا زَيْدٌ أُنْصَرْتُكَ) Şayet Zeyd olmasa idi seni döverdim. Zeyd'in orada bulunması dövme işine engel olmuştur.

b- (لَوْلَا) harfi (هلا) Harfi mânâsındadır yani teşvik bildirir.²¹⁹

(فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) (En'am, 6/43).

Hiç olmazsa onlara azabımız geldiği zaman yakarıp tövbe etselerdi ya. Fakat (onu yapmadılar) kalpleri katılaştı. Şeytan da yapmakta olduklarını zaten onlara süslü göstermişti.

Ayrıca bu harfi şu şekilde de açıklayabiliriz:

a- Mazi bir fiilin önüne gelerek mânâyı muzari yapar.

(لَوْلَا قُمْتَ) Keşke kalksan.

b- Kınama bildirir.²²⁰

(فَلَوْلَا نَصَرَ هُمْ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْبَانًا آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَذَلِكِ إِفْكُهُمْ وَمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ)

(Ahkaf, 46/28) *Allah'ı bırakıp O'na yakınlık sağlamaları için edindikleri ilâhlar kendilerine yardım etseydi ya!? Aksine onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kayboldular. Bu, onların yalanı ve uydurmakta oldukları şeydir.*

Şu manalarda da kullanılır;

1- İmtina ve şart olur. Bir işin yerine getirilmemesi, yapılmaması o işe mani olan bir durumun var olması ile bağlantılıdır.

(لَوْلَا الْمَطَرُ لَذَهَبْنَا إِلَى السُّوقِ) Şayet yağmur yağmasa idi çarşıya giderdik. Görüldüğü gibi çarşıya gidilmemesinin nedeni yağmurun mevcudiyetine bağlıdır.

2- Teşvik, kınama ve temenni olur.²²¹

(فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُقُوفَ) (Vakıa, 56/ 83).

Can boğaza geldiğinde, onu geri döndürsenize! (kınama olur).

(لولا تجتهد) Çalışsaydın ya! (teşvik olur).

(لَوْ مَا)

(لَوْلَا) Konumundadır, teşvik mânâsındadır.²²²

(لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ) (Hicr 15/ 7)

"Eğer doğruyu söylüyor isen, bizlere melekleri getirmeli değil miydin?"

(لَمْ)

²¹⁹ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa, s. 161.

²²⁰ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfu'l-Mebâni, s. 292-295.

²²¹ Mu'cem Hurûfu'l-Meâni fi'l-Kur. Kerim, s. 954-956.

²²² Muğni'l-Lebîb, c. 1, s. 305-307.

(Nefiy Lem'i) Anlamını olumsuz yapmakla birlikte harekesini ve zamanını da etkiler. Geçmiş kalıcı, mutlak olarak olumsuzlaştırır. Fiili **cezmeder**.

مَا أَكَلَا الطَّاعِمَ : O ikisi yemeği yemedi. Aynıysı böyle de yazılabilir
لَمْ أَرِ صَدِيقِي وَلَمْ أَسْمَعْ أَخْبَارَهُ : Ne arkadaşımı gördüm ne de onun haberlerini işittim.

(ne böyle ... ne de böyle)

جَاءَ زَيْدٌ وَلَمْ يَدْرُسْ : Zeyd çalışmadan geldi. (Kendinden önceki marife ismin durumunu açıklarsa hal olur.)

Fiili muzariyi cezm edip nefi'y hale getirdikten sonra onun mânâsını maziye çevirir.

(لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) (İhlas, 112/3).

Doğurmadı ve doğurulmadı.

Fiili muzariyi olumsuzlaştırarak mânâsını maziye çevirir.

Şöyle deriz: (لَمْ يَغْمُ زَيْدٌ). Yani Zeyd kalkmadı mânâsındadır.

Şart harfi gelirse mânâsı müstakbele dönmez.

(إِنْ لَمْ تَقُمْ) Kalkmazsan.

Şayet şöyle denilirse; (قَدْ خَرَجَ زَيْدٌ) sende şöyle diyebilirsin (لَمَّا) böyle bir durum ise ancak fiili muzarinin başına gelebilir.

Dersin ki, (جِئْتُ وَلَمَّا يَجِيءُ زَيْدٌ بَعْدُ) Ben geldim Zeyd henüz gelmedi mânâsı (لَمْ) gibidir.²²³

(أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَدُوؤُوا عَدَابِ) (Sad 38/8)

"Zikir (Kur'an), içimizden ona mı indirildi?" Hayır, onlar Benim zikrimden bir kuşku içindedirler. Hayır, onlar henüz Benim azabımı tatmamışlardır.

Bu harf aynı zamanda:

1-Cezm harfidir. Çünkü fiili muzariyi cezm eder. Nefiy harfidir. Olumlu bir işi veya durumu olumsuz kılar. Muzari bir fiilin mânâsını maziye çevirir.

(لَمْ يَغْمُ) Kalkmadı. Görüldüğü gibi Muzari bir fiilin başına gelerek mânâsını maziye çevirdiği gibi aynı zamanda o fiilin mânâsını da olumsuzlaştırır.

2-Hemze-i istifham'dan sonra gelebilir.

(أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) (İnşirah, 94/1).

Göğsüne senin için (ilim ve hikmetle) inşirah vermedik mi (genişletmedik mi)?

3-Bu harfi tevbih (azarlama, paylama) olarak da görürüz.

(أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّبِيَهُ) Sana dikkatli ol demedim mi?²²⁴

²²³ İbn Fâris, *es-Sâhibî Fî Fıkhî'l-Luğa*, s. 168-169.

(لَنْ)

Fiili muzariyi olumsuzlaştıran nasb harfidir. Bunun aslı (لَمْ)ve (لَا) dır. ²²⁵

(Nefiy Len'i) Anlamını olumsuz yapmakla birlikte harekesini ve zamanını da etkiler. Geleceği mutlak manada olumsuzlaştırır. Fiili **nasbeder**.

لَنْ أَتَزَوَّجَ مِنْهُ: Onunla evlenmeyeceğim.

Bu harf gelecekte olan herhangi bir olayı ispatlamaya cevap olur. O olayı menfi duruma getirir. Eğer birisi şöyle derse;

(سَيَقُومُ زَيْدٌ) Zeyd kalkacak.

Sende şu şekilde diyebilirsin. (لَنْ يَقُومَ) kalkmayacak. ²²⁶

Başına geldiği fiili muzarileri olumsuzlaştırarak mânâsının gelecek bir zamanda olacağını bildirir. ²²⁷

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتِيبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ (Bakara, 2/120). (بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ)

Kendi dinlerine uymadıkça ne yahudiler ve ne de hristiyanlar senden asla hoşlanmayacaklardır. De ki; «Doğru yol, sadece Allah'ın yoludur': Eğer sana gelen bilgidir sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah tarafından ne bir dost ve ne de bir yardımcı bulamazsın.

(لَعَلَّ)

a- Şüphe ve istifham olur. Mânâsı (خلیق)' dir.

Yani uygun, münasip ve layık manalarındadır. Ayrıca (لَعَلَّمَا): (إنَّمَا كَانَتْمَا) mânâlarına da gelir

b- (عسى) mânâsına geldiği gibi (كي) mânâsına da gelir. ²²⁸

(وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيًا أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (Nahl 16/15)

Sizi sarsar diye yeryüzünde de (direkler hükmünde) sabit dağlar, hem maksatlarınıza ulaşasınız diye nehirler ve yollar koydu (yarattı)

Bu harf şu manalara da gelir:

a- Bir şeyin beklentisi içinde olmayı bildirir.

(لَعَلَّ الطُّلَّابَ قَادِمُونَ الْآنَ) Belki öğrenciler şimdi gelir.

b- Sebep ve gaye içindir.

(فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَيْبًا لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَحْتَشَى) (Taha, 20/44).

²²⁴ Mu'cem Hurûfu'l-Meâni fi'l-Kur. Kerim, s. 931.

²²⁵ Muğni'l-Lebîb, s. 312-313.

²²⁶ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 169.

²²⁷ Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi'l-Meâni, s. 285-290.

²²⁸ İbn Fâris, es-Sâhibî Fî Fıkhı'l-Luğa, s. 174.

Ona yumuşak söz söyleyin belki dinler veya korkar.

c- İstifham içindir.²²⁹

(Talak, 65/1) (وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعْنُ اللَّهِ يُحَدِّثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا)

Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.

Bu harf řu manalarda da kullanılır.

a- Nadiren de olsa (عَلَّ) şeklinde de gelir.

(عَلِّي أَجِدُ مِنْ بَيْنِهَا نَا صِرًا)

Belki onların arasından bir yardımcı bulurum.

b- (إِنَّ) ve benzerlerinde olduğu gibi (مَا) ile birleřerek

(لَعْلَمَا) şeklini alır. Cümleye (لَعْنًا) mânâsını kazandırır.

(لَعْلَمَا صَدِيقَكَ ذَهَبَ) Arkadařım belki gider.²³⁰

²²⁹ Muğni'l-Lebîb, s. 245.

²³⁰ Çörtü, a.g.e., s. 262.

I. HURÛFU'L-MEÂNÎ'NİN ÇOK ANLAMLILIĞA ETKİSİ

Kanaatimize göre tezimizin en önemli noktalarından ve mihenk taşlarından biri de bu konudur. Hurûfu'l-meâni'nin çok anlam taşıması, mânâlara ayrı ayrı anlamlar yüklemektedir. İşte bu durum nedeniyle o harfin kendi eksenini dışında kullanıldığı mânâ 'mânâ harfi' olarak telakki edilir.

es-Serahsî bu konu hakkında şu noktalara değinir; "Anlamların ortaya çıkarılmasında gerek içtihad ve gerekse te'vil yoluyla Kur'an'dan ve naslardan hüküm çıkarılması nedeniyle bu harflerin çok derin ve sağlam ilişkileri vardır."²³¹

Bu noktadan hareketle pek çok anlamsal ve fikhî problemlerin aşılıp anlaşılmasında harflerin cümlede ifade ettiği mânâların idrak edilmesi doğrudan bağlantılıdır.

Mahmud Sa'd, Hurûfu'l-meâniye olan ihtiyacı şöyle dile getirmektedir: "Şer'i nusuların doğru bir şekilde anlaşılması ancak bu harflerin manalarının doğru anlaşılabilmesiyle mümkün olur. Kur'an-ı Kerim ve Sünneti Nebeviye usulu fikhin olamazsa olmaz iki temel şarttır. Bu önemli husus ise fasih Arapça bilmekle doğru orantılıdır. Ancak böyle bir durumda naslardan hüküm çıkarılabilir"²³²

Hurûfu'l-meâni cümle içindeki fiilleri isimlere bağladığı gibi cümleye de önemli bir anlam katması nedeniyle dil bilimcileri tarafından "Mânâ harfleri" olarak adlandırılmışlardır.

İşte bu sebeple nahiv, usul ve kelâm uleması arasında bu harflerin gramer ve filolojik alanları ile ilgili ciddi mânâda fikir ayrılığı vardır. Bu harfler cümlede aynen diğer sözler gibi bir incelemeye tabi tutulurlar. Bu harflerin bir kısmı asli mânâda bir kısmı da mecâzi mânâda kullanılabilir.

Bu harflerin mânâlarını açığa çıkarırken söz üzerinde durup Kur'an ve hadislerdeki asıl mânâları üzerinde dikkatli ve son derece titiz bir şekilde düşünmek gerekir.

es-Suyuti bu harfler hakkında "Müfessirlerin ihtiyaç duyduğu edatlar" başlığında: "Farklı yerlerde gelip sözü ve ondan çıkarılacak hükmü değiştirmeleri nedeniyle bu konunun bilinmesi zaruri şeylerden olduğunu kastediyorum."²³³ der.

²³¹ es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed Ebu Sehl (ö.438 h.), *Usulu's-Serahsi*, (Tah: Ebu'l-Vefa el-Afgani), Neş: Daru'l-Ma'rife, Beyrut, c.1, s.250.

²³² Sa'd, Mahmûd Abdunnebi Hüseyin, *Mine'l-mebâhisi'l-Usûliyye en-Nahviyye: Hurufu'l-Meani beyne dekâiki'n-nahvi ve letâifi'l-fikh*, b.t.y, s.13.

²³³ es-Suyuti, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celaleddin (ö.911/1505), *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, (Tah: Muhammed Ebu Fadl İbrahim), Beyrut, c.1, s. 145.

Böyle söyleyerek bu alanın müfessirler, kelâmcılar, nahivciler için son derece büyük bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. İşte bunun için bu alanda yazılmış birçok eser vardır. Burada Kur'an-ı Kerim'den birkaç ayeti numune bazında ele alıp incelemenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Dil bilimciler bu sahada araştırmalar yapmışlardır. Biz de bu araştırmalardan elimizden geldiği kadar yararlanmaya çalıştık.

(وَ لَتَكُنَّ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)
(Al-i İmran, 3/104) "*Sizden; hayra çağıran, iyiliği (marufu) emreden ve kötülükten (münkerden) sakındıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır.*"

Ayette geçen (مِنْكُمْ) deki (مِنْ) burada harfi cerdir. İki ayrı delile işaret eder. Ya açıklama için ya da kısmilik içindir. Bu ikisinden birini tercih etmek için ise delile ihtiyaç vardır.

Buradaki (مِنْ) kısmilik içindir. Çünkü emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i an'il münker farz-ı kifayedir. Bu farz ise onu bilen ve nasıl uygulayacağından, nereden başlayıp nasıl ifade edeceğinden haberdar olan ulemanın görevidir. Zira İslami bilgisi yeterli olmayan cahil kişi belki iyiliğe mani olacak, kötülüğü emredecektir.²³⁴

Buradaki (مِنْ) harfi cerinin açıklama için olduğuna nass-ı karine olması bakımından şu ayet de delil getirilmiştir:

(كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ)

"Siz, insanlar için çıkarılmış hayırlı bir ümmetsiniz; maruf (iyi ve İslam'a uygun) olanı emreder, münker olandan sakındırır ve Allah'a iman edersiniz." (Al-i İmran 3/110)

Burada her mükellefin kendinden zararı uzaklaştırmak için mutlaka iyiliği emredip kötülüğü engellemesi gerektiği anlatılmaktadır.

Bu doğrultuda şu ayet de ele alınabilir: (ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظِمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ) (وَأَجَلْتُمْ لَكُمْ الْأَنْعَامَ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ) "*İşte böyle; kim Allah'ın haram kıldıklarını (gözetip hükümlerini) yüceltirse, Rabbinin katında kendisi için hayırlıdır. Size (haklarında yasaklar) okunanlar dışındaki hayvanlar helal kılındı. Öyleyse iğrenç bir pislik olan putlardan kaçın, yalan söz söylemekten de kaçın.*" (Hac, 22/3).

Râzî şu delillere dayanarak bunun kısmilik (teb'iziyye) mânâsında olduğunu ifade etmiştir; "Ümmet içerisinde kadınlar, hastalar ve yaşlılar gibi tebliğ görevini

²³⁴ ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Ahmed Carullah (ö.538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, Daru'l-Kitab Arabi, Beyrut, 1407 h., c.1, s. 452.

yerine getiremeyecek kimseler bulunmaktadır.” İşte bu sorumluluk bu nassın da delaletiyle alimlere mahsus önemli bir görevdir.²³⁵

İyiliğe davet ve şerden men işi üç önemli işle orantılıdır. Bunlar:

- 1- İlim,
- 2- Hikmet
- 3- Siyasettir."²³⁶

Şüphesiz ki bunlar ümmetin âlimleridir. Bu üç unsura takva ve güzel ahlakı ilave edenler de vardır. Bu tebliğ görevi âlimlerden önce nebilerin görevidir.

Örnek: (أَدْغِ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ) (بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel bir biçimde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin yolundan sapanı bilendir ve hidayete ereni de bilendir." (Nahl, 16/125)

İbn-i Hişâm bu harf için kısmilik (teb'iziyye) anlamını verirken şu ayeti delil getirir: (تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْوَيْدَانَ بِرُوحِ الْقُدُسِ ... الْبَيِّنَاتِ (Bakara, 2/253)

"İşte bu elçiler; bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. **Onlardan, Allah'ın kendileriyle konuştuğu ve dereceleri yükselttiği vardır. Meryem oğlu İsa'ya apaçık belgeler verdik ve O'nu Ruhu'l-Kudüs'le destekledik...**"

Abdullah İbn Mesud'un şu kıraatını da örnek getirmiştir:

(لَنْ تَتَّالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ)

"**Sevdiğiniz şeylerden infak edinceye kadar asla iyiliğe eremezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir.**" (Al-i İmran, 3/92).

Bu da ortaya koymaktadır ki ; (من) harfi çok değişik mânâlara gelir. Muhtemel bağlamlarda ifade ettiği anlamın tesbit edilmesi o kadar da kolay bir durum değildir. Zaten haflerin anlamları konusunda âlimlerin görüş ayrılığına düşmelerinin sebebi de budur.

Başka bir ayeti kerime'de harflerin mânâlarındaki ihtilafı da görelim:

(أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّقْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ) "Oruç gecesinde kadınlarınıza

²³⁵ er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Amr Fahreddin (ö.606), *Mefâtihi'l-Gayb et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-İhyai't-Turas el-Arabi, Beyrut, Üçüncü Baskı, c.3, s. 19.

²³⁶ *el-Keşşaf*, c. 1, s. 453.

yaklaşmak size helal kılındı. Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onlara örtüstünüz. Allah, gerçekten sizin, nefislerinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi, tevbenizi kabul etti ve sizi bağışladı. Artık onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazdıklarını dileyin. Fecir vakti, sizce beyaz iplik siyah iplikten ayırd edilinceye kadar yiyin, için, **sonra geceye kadar orucu tamamlayın.** Mescidlerde itikafta olduğunuz zamanlarda onlara (kadınlarınıza) yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır, (sakın) onlara yanaşmayın. İşte Allah, insanlara ayetlerini böylece açıklar; umulur ki sakınırlar." (Bakara2/187).

Buradaki soru şudur: Gaye hükme girer mi girmez mi? (إِلَى) harfi cerinin başına geldiği kelimeyi hükme dâhil edip etmediğini, o cümlenin içerisindeki karine belirler. Çünkü bu ayette geçen "صوم" kelimesi gecenin hepsini kapsamamaktadır. Hüküm açıktır o da orucun geceye kadar devam etmesidir. Eğer gece hükmün içeriğine dâhil edilse idi iş bu durumda başka naslarla yasak edilen "visal orucu" anlamına gelebilirdi. İşte bütün bunlar hükmün sınır olarak belirlenmiş olan sözü içerisine almadığına dair karine durumundadır.

Ancak sınırın hükme dâhil olduğunu abdest ayetinde görelim:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِن كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَهَّرُوا وَإِن كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ لَأْمَسْتُمْ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ

(حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) (Bakara, 2/187).

Ey iman edenler, namaza kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedin ve her iki topuğa kadar ayaklarınızı da (yıkayın.) Eğer cünüpseniz temizlenin (gusül edin); eğer hasta veya yolculukta iseniz ya da biriniz hacet yerinden gelmişse yahut kadınlara dokunmuşsanız da su bulamamışsanız, bu durumda, temiz bir toprakla teyemmüm edin (hafifçe) yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez, ama sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimeti tamamlamak ister. Umulur ki şükredersiniz.

Burada hüküm gayeye dâhildir. (إِلَى الْمَرَافِقِ) kelimesi eli (يد) sınırlamak için anılmıştır. (يد) lafzı parmak uçlarından dirseğe kadar olan kısmı karşılamaktadır. Çünkü bazı hal ve durumlarda (يد) lafzı parmak uçlarından koltuk altına kadar ki kısmı da karşılayabilir. Bu da Arapların bu kelimeye verdikleri anlamlardan birisidir. Burada ise sınırın zikredilmesi dirsekten sonraki geriye kalan bölümün yıkanması gereken yerlerden çıkarılma amacını taşımaktadır.

(إِلَى الْمَرَافِقِ) sözü yıkama değil, terketme yani dirseği yıkamamayı bildirir. Şayet harf bir kısım delillere dayandırılarak iki muhtemel anlamdan birisine delalet

ediyorsa geriye kalan diğer anlam için de delile ihtiyaç vardır. Bu durum ise bu şekilde devam eder durur.

Bu ayet-i kerimenin fikhi hükmünde İbn Kudâme ise şu görüşleri dile getirir;

“Temizlik bahsinde elleri yıkamanın vucubiyeti konusunda Ümmetin Âlimleri arasında her hangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Allah c.c.zikrettiğimiz ayet-i kerimesini delil getirmişlerdir. (وَأَيِّدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ) Âlimlerin çoğusu dirseklerinde bu yıkamanın içerisine girmesi vaciptir “derler. Bunlardan (Şafii, Maliki) zikredebiliriz.²³⁷

Abdulaziz Buhari ise bu hükümde şöyle der: (وَأَيِّدِيكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ) “Elden dirseklere kadarki kısım ve dirseklerde bu yıkamanın içine dahil olup dirsekden sonrasının yıkanması ise bu yıkamanın dışında kalır”.²³⁸

Bazen harf-i cerlerde iptal durumu söz konusu olabilir. Şu misalde olduğu gibi: (وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ) Bazıları burada (ب) ‘nin kısmilik ifade ettiğini iddia etmişlerdir. Araplar: مَسَحْتُ رَأْسِي وَمَسَحْتُ بِرَأْسِي olarak iki şekilde de arzularını ifade etmişlerdir. İki kullanım arasındaki fark sadece kısmiliktir. Ancak şöyle denildiği takdirde durum değişir. Araplar iki fiilden (ب) ile birlikte kullanılana gelişi güzel bir mânâ vermeyi uygun görmemişlerdir. Onu mesh aleti olarak belirlemişlerdir.

(مَسَحْتُ يَدَيَّ بِالْحَائِطِ) "Elimi duvarla sildim." denildiğinde rutubet yani ıslaklığın elde olduğu anlaşılır. (مَسَحْتُ الْحَائِطَ بِيَدِي) "Duvarı elimle sildim." denildiği zaman ise burada izale edilen nesnenin duvar olduğu ve elin silme aleti olduğu idrak edilir.

İmam el-Karafi'nin de dediği gibi bu durum Hurûfu'l-meâninin çok anlamlılığa olan etkisidir. Yoksa başımız veya diğer organlarımızdaki herhangi birşeyi silmemizin istenmesi değildir. Bu durum ve kaideye göre baş, eldeki ıslaklığı giderme aleti olmaktadır. Aksi bir durum söz konusu değildir. Bu durumda harf geçişlilik bildirişordur. Çünkü kısmilik bildirebilmesi için fiilin doğrudan harfsiz olması, müteaddi olması gerekir. Bazı âlimler (ب)'nin kısmilik arzettiği fikrindedirler. Bu fikirde olanlardan Kadı İbn Arabî bu hususta şöyle demektedir: (حَلَقْتُ رَأْسِي) "Başımı traş ettim." dediğin vakit genel örf ve adet gereği başın tamamını kapsar. (مَسَحْتُ الْجِدَارَ أَوْ رَأْسَ الْيَتِيمِ) "Duvarı sildim veya yetimin başını okşadım." dendiğinde ise; Başın veya duvarın bir kısmı anlaşılır. Çünkü duvarın tamamını mesh etmemiz

²³⁷ İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Dâru İbn Teymiye, 1392/1942, c.1 s.122.

²³⁸ el-Buhârî, Abdulaziz (ö.830 h.), *Keşfü'l-esrâr an usûli fahri'l-İslam*, 1394/1974, c.2 s.178.

imkânsızdır. Tamamını da kast etmemiz mümkün değildir. Yetimin başını okşamadaki maksat ise şefkat ve merhamettir.²³⁹

Kurtubi der ki: (ب) harfinin kısmilik bildirdiğine dair örneklerden biri de (اَمْسُحُوا) sözüdür. Bu söz kendisiyle mesh olmayı gerektirir. Birincide kastedilen yer baştır. İkincide ise el gibi mesh eylemi ile mesh edilen arasındaki bir alettir. Bu noktadan (ب) harfi kendisiyle mesh olunanı yani suyu ifade etmek için kullanılmıştır.²⁴⁰

Araplarda kalıp değiştirmek bilinen bir durumdur. Sanki başlarınızı su ile mesh ediniz denilmektedir. Harflerin mânâlarını anlamak bazen çok zordur.

Bu konuda bir ayeti kerime daha görelim:

(مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ)
) "Bunların örneği, ateş yakan adamın örneğine benzer (ki onun ateşi) çevresini aydınlattığı zaman, Allah onların aydınlığını giderir ve göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakır"(Bakara, 2/17).

Allah-u Teâla bu ayette nurla birlikte giden olarak vasfolunmaktadır.

Bu ayet : (وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا) "Rabbin(in buyruğu) geldiği ve melekler dizi dizi durduğu zaman" (Fecr, 89/22) ifadesi delil gösterilerek, Allahın kendisini "gelmek" ile vasfetmesinin caiz oluşuyla te'vil edilir. Bu zahiri bir durumdur. Geçişlilik bildiren (ب)'nin (اذْهَبَ اللَّهُ نُورَهُمْ) kıraatindeki hemze anlamında olması da bunu desteklemektedir.

İşte hurûfu'l-meâni'nin bu karşılıkları birçok defa başka terimlerle yer değiştirmektedir. Şüphe yok ki birinci karşılık Kur'an'daki bağlamlara uymamaktadır. (ب)'nin delaletleri arasında besmeledeki gibi fiile dâhil olan yardım, vasıta anlamı da sayılmıştır (ب)'nin sebep bildirdiği de söylenmiştir.²⁴¹

Buna göre harf aşağıdaki ayette olduğu gibi failin mecazen geçişli yaptığını ifade etmek için de getirilir.

(اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجْنَا بِهٖ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا اَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيَضٌ وَحُمْرٌ)
) "Allah'ın gökyüzünden su indirdiğini görmedin mi? **Böylece biz onunla, renkleri değişik olan meyveler çıkardık. Dağlardan da beyaz, kırmızı, renkleri değişik ve siyah yollar (kıldık).**" (Fatır, 35/27).

²³⁹ el-Karâfi, Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim, *Tenkihu'l-Fusul fi İhtirasi'l-Mahsul fi'l-Usul*, (Tah: Taha Abdurrauf Sa'd), Daru'l-Fikr, Kahire, 1393 / 1973, s. 104-105.

²⁴⁰ el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, c.3, s. 77.

²⁴¹ el-Murâdî, *el-Cene'd-dâni fi hurûfi'l-meânî*, s. 29-39.

Ayette ki çıkarma ile (◊) zamirinin işaret ettiği yağmura isnat kastedilseydi güzel olurdu. Fakat bu mecazendir.

Aynı şekilde; (كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ وَ قَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ) "Kalemle yazdım, bıçakla kestim." denir. Buradan anlaşılan şudur: (ب) harfi mecaz bildirmektedir. Nahiv âlimleri bu harfi isti'âne olarak belirtse de Allah'a nisbet edilen fiillerde "sebebiyye" terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Allah hakkında sebebiyye terimi kullanılması doğru olduğu halde, istiane teriminin kullanılması doğru değildir.

Bir tek harf için birden fazla terim kullanılması çok anlamlı harfin yerine göre başka harflere işaret etmesi, farklı anlamları göstermesini sağlayan bağlamın tayin ettiği delaletlerle Kur'an'da yer alması demektir.

İşte harflerin zahiri mânâlarını alanlar: "Allah zatını nasıl vasfettiyse biz de aynı şekilde vasfederiz" demektir. Bu durum te'vilden ictinab anlamına gelir.

Te'vil edenler de bağlama göre onlara farklı anlamlar yüklemektedir ki, doğru olanı da budur.

ez-Zemahşeri bu ayet hakkında şöyle der: Buradaki sebep aynen erkeğin bel suyunun çocuğun dünyaya gelmesi için bir sebep olması gibidir. Yağmur suyu da bitkilerin ortaya çıkması için bir sebeptir. Bütün bunlara rağmen Allah, varlıkları hiçbir sebep olmadan yaratmaya kadirdir. Bu işte nice sebepler, ibretler Allah'ın kudretine ve hikmetine bir işarettir.²⁴²

ez-Zemahşeri ayetteki (مِنْ) harfinin anlamına değinmiş ve bu harfin burada kısmilik belirttiğini ifade etmiştir. Bu harfin kısmilik anlamına geldiğini şu ayetlerde de görebiliriz.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ (فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ) "O, sizin için yeryüzünü bir döşek, gökyüzünü bir bina kıldı. Ve gökten yağmur indirerek bununla sizin için (çeşitli) ürünlerden rızık çıkardı. Öyleyse (bütün bunları) bile bile Allah'a eşler koşmayın." (Bakara 2/22). Yine: (فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ) "Onunla meyveler çıkardık" (Fatır 17) ayeti de böyledir.

Bundan dolayı bir lafzın daha önce sahip olmadığı bir anlamı terkipte birlikte elde edebileceği ifade edilmiştir. İşte bu durumdaki yargıda şer'i ve akli karineler aktif rol oynar. Bu durumun delili ise lafız ve harfin ilk konulduğu anlama hamledilmesinin birçok metinde işe yaramamış olmasıdır.

²⁴² el-Keşşaf, c. 1, s. 234.

Bu durumda (مِنْ) harfi şu ayette olduğu gibi (عَنْ) anlamına gelmektedir: (أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ) (Kureyş, 106/4). "Onları açlıktan doyurdu." Şüphesiz ki açlığın giderilmesinde (مِنْ) kullanılmaz.

أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden bir nûr üzerinde değil midir? Allah'ı anmak hususunda kalpleri katılaştırmış olanlara yazıklar olsun! İşte bunlar apaçık bir sapıklık içindedirler." (Zümer 39/22). Burada da (مِنْ) harfi (عَنْ) anlamındadır.

ez-Zemahşeri burada (مِنْ) ile (عَنْ) arasındaki fark nedir? diye sorar. Eğer (فَسِنَا) (قَلْبِهِ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ) denilirse bunun anlamı bahsedilen katılığı zikretmek sebebiyledir. Eğer (عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ) denilirse, zikri kabulden uzaklık ve kasvet kastedilir.

Bu durumun benzeri (سَقَاهُ مِنَ الْعَيْمَةِ) cümlesinde de görülür. Anlam ona susuzluğu nedeniyle su verilmesidir. Ancak (وسقاه عن العيمة) kullanımı ise susuzluğu ondan uzaklaştırma gibi bir anlama haizdir. Değiştirme kuralına dayandığımızda ise (مِنْ) harfinin anlamını doğru olarak ortaya çıkaramayız. Bundan hareketle Allah'ı zikretmenin kalplerin katılığına sebep teşkil ettiğini söylemiş oluruz. Malum olan şudur ki Allah'ı zikretmek ancak nur, hidayet ve kalp huzuruna sebep olur.²⁴³

er-Râzî şöyle demiştir: "Eğer nefsin cevheri habis kendisi manevi şeylerle münasebetten uzak ve hayvani içgüdülere ve ahlaksızlığa meyilli ise Allah'ın zikrini duydukça katılığı büsbütün artar." Bunun delili şudur: Bir tek failin kabiliyetlerin farklılığına bağlı olarak birbirinden farklı fiilleri olabilir. Nitekim Güneş ışınları mumu eritirken tuzu sertleştirir. Yine aynı meclisteki bir söz birinin hoşuna giderken bir diğersinin hoşuna gitmeyebilir. Bunlar hep nefislerin farklılığındandır. Allah'ı zikretmek imanlı yüreklere huzur verirken şeytani kalplere ise kasvet verir.²⁴⁴

er-Râzî; (عَنْ-ب-مِنْ) harflerini birbiri yerine kullanmaksızın açıklamaya çalışmıştır. İşte bu durumda tahriften kaçınarak metnin zahirine bağlı kalmış ve ona müdahil olmamıştır. Aynı anda metin üzerinde tasarrufta bulunup (مِنْ) harfinin (عَنْ) anlamına geldiğini söyleyerek zahiri anlamı terk edenler de Arapların bu genel kullanışlarından kopmuş degillerdir.

Şu önemli noktayı biliyoruz ki; Allah kelâmını Arapların dildeki geleneklerine müracat etmeden doğru olarak anlamamız mümkün değildir. Harflerin birbiri yerine kullanılması ve esas dayanağa uygun olarak te'vil yoluna gidilmesi şık

²⁴³ el-Keşşaf, c. 3, s. 394.

²⁴⁴ Tefsir-i er-Râzî, c. 7 s.242

olan bir durumdur. Şayet "Kur'an-ı Kerim harflerini niçin birbirlerinin yerlerine kullanırız?" şeklinde bir soru sormak istersek, cevap olarak şunu diyebiliriz: Araplar bu harfleri bu şekilde kullanmak istemişlerdir veya Allah-u Teala böyle murad etmiştir. Ya da her iki durumdan dolayı böyle kullanılmıştır.

Bu sözlerden te'vilin rastgele yapıldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü onun nevi şahsına münhasır kuralı vardır.²⁴⁵

İşte İmam Gazali bunları "Te'vilin Şartları" diye vasıflandırmıştır. Böylece Arapların kendi aralarında kullandıkları Arap dilini, gramerini, sözün sarih ve zahirini, aslını ve mecazını genelini ve özelini muhkem ve müteşabihini mutlak ve mukayyetini birbirinden ayırma yollarını saymıştır.

Te'vil olarak görülen şeyler birer ihtimaldir. Ve bunlar Arabın söz kurallarına bağlıdır. Bir örnek daha takdim edelim:

(يَا قَوْمَنَا أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ وَآمِنُوا بِهِ يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُجِرْكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ) (Ahkaf, 46/31).

"Ey kavmimiz, Allah'a davet edene icabet edin ve O'na iman edin ki, **günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi acı bir azaptan korusun.**"

İbn-i Hişâm burada (مِنْ) harfini zaid olarak telakki eder.

(يَغْفِرُ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ) denilirken (مِنْ) gayenin başlangıcıdır. Durum sanki şu şekildedir: Affetmenin günahla başlayacağı kast edilmiştir.²⁴⁶

Bahsedilen bu bağışlamanın bazı günahlar için söz konusu olduğunu ve nihayetinde zulüm gibi günahların bağışlanmasında imanın yeterli olamayacağını arz etmiştir.²⁴⁷

Te'vil üzerinde etkisi olan filolojik olgulardan birisi de Hurûfu'l-atıftır. Bu alanda en çok kullanılan (و) harfidir. Bu nedenden dolayı bu harf i'raba ve hükme ortak olmaktadır. Özellikle onun Eş'ari ve Mutezili kelâmcıların te'vil anlayışındaki tesirini de ortaya çıkarma amacındayız. Her iki ekolün de metinlere binaen giriştikleri tartışmayı arz etmek suretiyle konuyu inceleyebiliriz. Bu metinlerden birisi de şu ayettir: (وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَلَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ) "Yoksa (makbul) tövbe, kötülükleri (günahları) yapıp yapıp da kendisine ölüm gelip çatınca, "İşte ben şimdi tövbe ettim" diyen kimseler ile kâfir olarak ölenlerinki değildir. Bunlar için ahirette elem dolu bir azap hazırlamışızdır." (Nisa, 4/18).

²⁴⁵ el-Gazalî, Ebu Hamid, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, (Tah: Muhammed Süleyman el-Eşger), Neş: Müessesetür-Risale, 1997, c. 1, s. 103.

²⁴⁶ *Muğni'l-Lebib*, c. 1, s. 324.

²⁴⁷ *el-Keşşaf*, c. 3, s. 527.

Bu ayet ölüm vaktine kadar günahta ısrar edenler için tevbenin geçersiz oluşunu (الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ) "kötülük yapanlar" sözünü (الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ) "küfür üzere ölenler" (الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ) sözü üzerine atfederek açıklar.

Burada (الَّذِينَ) şu ayete atıf yapıldığı için mecrur konumundadır:

(وَلَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ حَتَّىٰ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ)

Razi, ayetin tefsirini, bunun tehdit anlamına geldiğini savunanların görüşlerini takdim ettikten sonra bu yaklaşıma itiraz mahiyetinde şöyle demiştir:

(الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ) ayeti (الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌ) sözüne atıf yapılmıştır. Matuf ile matufun aleyh birbirinden farklıdır. Bilindiği gibi birinci grup kâfirlerden değildir. Sonra Allah-u Teâla bu günahkâr grupların hepsi hakkında (أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) diye buyurmuştur. Bu, sözün hem kâfirler hem de fasıklar için geçerli olduğu anlamına gelir. Allah ölüm anında onların tevbelerinin kabul olmayacağını haber vermiştir. Eğer tevbe etmedikleri halde onları bağışlayacak olsaydı o zaman haber vermenin bir anlamı olmazdı.²⁴⁹

Râzî bu genel yaklaşım tarzını reddetmiştir Kelbî ise yukarıdaki görüşe katılarak şöyle demiştir: "Azap kâfirler için kesin ve sabittir." Şu ayet gereği de müslümanlardan günah işleyenler için mensuttur. Müslümanlara azap edilmesi dileme ile mukayyettir: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدِ) (افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا) "*Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.*" (Nisa 4/48)

Bunun arasında mutlak, mukayyet amm ve hass gibi dini söylemler vardır. Bu kuralların nahiv incelemesinde göz önünde bulundurulması önemlidir. Çünkü Allah'ın kitabında bu elzendir. Yukarıda arz edilenleri Kur'an metnine yönelip değişik zaviyelerden inceleyen ve pek çok akide konularına değinen mutezile tefsir ekolu karşısında Eş'ariler ve Ehl-i sünnet ekolu belirgin hale gelmektedir. Ehl-i sünnet âlimlerini aktif hale getiren asıl amaç tevhid dini İslamı sağlamlaştırmak ve bu sağlam akide inancının kökleşmesini sağlamaktır.²⁵⁰

Bu durumda Mutezile ekolünün filolojiye yönelik değişik metodları izlemelerinin sebebini açıklamışlar ve diğer ekoller gibi mutezilenin de filoloji ve Hurûfu'l-meâni durumunu ahkâm ayetleri bazında değerlendirmişlerdir. (انْفِقْ عَلَىٰ حِفَاظِ)

²⁴⁸ Ebû Bekir el-Enbârî, *el-Beyân min i'râbi'l-Kur'ân*, Tah: Taha Abdulhamit Taha, Daru'l-Kitabu'l-Arabi, Beyrut, 1389/1969, s. 247.

²⁴⁹ Fahrudin Er-Razi *Tefsir-i Kebir Mefatih'ul Gayb* c.3, s.173.

²⁵⁰ Aynı yer.

(الْقُرْآنِ وَأَوْقَفَ عَلَى طُلَّابِ الْعِلْمِ إِلَّا الْمُقِيمِينَ) “Kur’ân hafızlarına infak et, mukim olanlar hariç ilim talebelerine yardım et.” Bu misalde olduğu gibi (وَ) harfi ile birbirine bağlanmış sözlerden sonra istisna yöntemiyle anlamın tahsis edilmesi durumunda usul uleması ihtilaf durumundadır. (إِلَّا) burada istisna harfi olarak bu harften önceki cümlelerin hepsine mi aittir, yoksa en son cümleye mi aittir? Bu hususta ihtilaf vardır. Kastedilen son cümleye ait bir delil yoksa bu durumda istisna harfi önceki cümleye de aittir.²⁵¹

İşte bu durumda anlamda bozukluk olur ve olay te’vile gider. Bu arz ettiğimiz konu hakkında pek çok misal verme imkânımız var ancak konunun anlaşıldığı kanaatinde olduğumuz için bununla yetinelim. Bütün naslardan istinbat etmede Hurûfu’l-meâni’nin doğru anlaşılması çok önemli ve zaruridir.

²⁵¹ el-Mu’tek, Avvâd b. Abdillâh, *el-Mu’tezile ve usûlihîm el-hamse ve mevkifu ehli Sünneti minhâ*, Mektebetü’l-Vakfiyye, 1416 /1995, c. 1, ss. 224-225

İKİNCİ BÖLÜM

NECM SURESİ VE HURÛFU'L-MEÂNİLER

I. ANA HATLARIYLA NECM SURESİ

Kur'an-ı Kerim'in elli üçüncü suresi. Altmış iki ayet, üç yüz altmış kelime ve bin dört yüz beş harften ibarettir. Fâsılası "elif", "nun", "vav", "te" ve "ya" harfleridir. Mekkî surelerden olup, İhlâs suresinden sonra nâzil olmuştur. Otuz ikinci ayeti medenîdir. Adını ilk ayetinde geçen "necm" kelimesinden almıştır. Ancak bu kelimenin surenin muhtevası ile doğrudan bir ilgisi yoktur.

İçinde secde ayeti bulunan ve Mekke'de Resulullah (s.a.s)'ın açıkça herkese karşı okuduğu ilk suredir. Buhârî'nin İbn Abbas (r.a)'dan rivayet ettiği bir hadiste şöyle denilmektedir: "Peygamber (s.a.s), Necm sûresini okudu ve sonra secde etti. Onunla birlikte müslümanlar, müşrikler ve cinler, hepsi birden secde ettiler. Sadece Umeyye bin Halef secde etmekten kaçındı ve yerden bir avuç toprak alıp alnına sürerek şöyle dedi: "Bana bu yeter"²⁵²

Habeşistan'a hicret eden müminler bu hadiseyi duydukları zaman, Mekke'deki müşriklerin topluca iman ettiklerini zannetmişler ve bazıları Mekke'ye geri dönmeye karar vermişti. Mekke'ye bir saatlik bir mesafeye geldiklerinde Kinâne kabilesinden birisi ile karşılaştılar ve Mekke'deki olayı sordular. Meselenin hiç de kendilerinin haber aldıkları gibi olmadığını ve müslümanlara işkencenin devam ettiğini öğrendiler. Bunun üzerine Habeşistan'a birincisinden daha kalabalık bir ikinci hicret yapıldı²⁵³

Bu rivayetlerden surenin risaletin beşinci yılında nazil olduğu anlaşılmaktadır. Sure, müşriklerin Peygamber (s.a.s)'e yönelttikleri itirazlarının asılsız olduğunu, onun bir peygamber, okuduklarının ise Cibrîl vasıtası ile indirilmiş Allah kelâmı olduğunu ve Allah'dan başka tapılanların anlamsızlık ve güçsüzlüklerini ulvî bir ahenkle sıralanmış ayetlerle ortaya koyuyor. Allah Teâlâ, Kur'an'a "insan sözüdür" diyenlere sadece ayetlerin manaları ile değil, o eşsiz üslubuyla da cevaplar vermiştir. Kur'an'a "insan sözüdür" diyenler onun ilâhî yapısı karşısında acze düşmüşler, iddialarını ispata çağrıldıkları halde buna cesaret bile edememişlerdi: "*Kulumuz Muhammed'e indirdiğimizden şüphede iseniz, onun benzeri bir sure meydana getirin. Eğer iddianızda samimi iseniz, Allah dan başka şahitlerinizi de çağırınız*" (el-Bakara, 2/23)

²⁵² El-Kurtubi *el-Cami' li-Ahkamil-Kur'an* Beyrut.1996 c.17 s.81

²⁵³ İbn.Sa'd *et-Tabakatül-Kübra* Beyrut ty.1. 205-207

Hz. Muhammed (s.a.s), müşriklerin iddia ettiği gibi ne kötü bir yola sapmış ve ne de hakkı çiğneyerek azanlardan olmuştur: Arkadaşınız (Muhammed) ne doğru yoldan sapmış, ne de azmıştır" (Necm, 53/2). O, sadece Rabbinin kendisine vahyettiğini insanlara bildirmektedir. Söylediklerinden hiçbirisini kendi arzu ve hevasından söylememiştir: "O, kendiliğinden konuşmaz" (Necm, 53/3).

Bu ayet, sadece Kur'an ayetlerinin değil, Resulullah (s.a.s)'in kendi söz, fiil ve davranışlarının da Allah Teâlâ'nın yönlendirmesi ve kontrolü dahilinde cereyan ettiğini ortaya koymaktadır. Bunun içindir ki, İslâm hukukçuları, Sünneti teşriin ikinci kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Peygamberin söylediği her söz, yaptığı her iş ve onayladığı her davranış, müslümanlar için örnek alınıp, uyulması gereken kuralları ihtiva eden, teşriin kaynaklarından birer kaynaktırlar. Bu, bir sonraki ayette daha açık bir şekilde dile getirilmektedir: *"Onun her konuştuğu, Allah tarafından vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir" (Necm, 53/4).*

Yani Allah Teâlâ, kusursuz bir örnek olsun diye, Kur'anı ona vahyetmiş ve pratik hayata uygulanışını, onun yaşantısı ile bütün insanlığa göstermiştir. İnanan insanlar, İslâm'ı Resulullah (s.a.s)'ın yaşadığını örnek alarak hayatlarına tatbik etmek zorundadırlar.

Bunun peşinden, vahyi Peygamber (s.a.s)'e getiren Cebrâil (a.s)'dan ve müşriklerin onun hakkında yaptığı tartışmalardan bahsediliyor. Cebrail (a.s)'ın her yönüyle mükemmel bir varlık olduğu, vahyi Peygamber'e getirirken görevini eksiksiz olarak yerine getirdiği haber verilmekte ve onun Resulullah (s.a.s)'a aslı suretinde bir kaç defa görüldüğünden söz edilmektedir: *"Andolsun, onu diğer bir defa daha gördü" (Necm, 53/13).*

Resulullah (s.a.s), Mirac'a çıktığı zaman Allah Teâlâ, büyük ayetlerinden bir kısmını göstermiş, onu ilâhî azamet hakkında bilgilendirmişti: *"Şüphesiz Muhammed orada Rabbinin, delillerinden en büyüğünü gördü" (Necm, 53/18).*

Allah'ın büyüklüğü, varlığın üzerindeki tahakkümü ve her şeyin O'nun emrine boyun eğişi çeşitli şekillerde tebliğ edildikten sonra, halâ iman etmeyip, hiçbir anlamı olmayan ve kendi elleriyle yaptıkları putlara tapan müşriklere hayret ifade eden bir üslûbla şöyle soruluyor: *"Şimdi siz ilâh olarak Lât'ı, Uzzâ' yı ve diğer üçüncüleri olan Menât'ı mı görüyorsunuz?" (Necm, 53/19-20).*

Mekkeli müşrikler tapındıkları bu dışı ilâheleri Allah'ın kızları olarak görüyorlardı. Allah Teâlâ, onların bu akıl dışı ve hiçbir mantık ölçüsüne sığdırılması mümkün olmayan inançlarını tenkid ederek, ne kadar büyük bir açmazın içerisinde

bulduklarını gözler önüne sermektedir: *"Erkekler sizin de, kızlar Allah'ın mı? Öyleyse bu insafsızca bir taksimdir"* (Necm, 53/21-22).

Yani siz bu ilâheleri Allah'ın kızları olarak kabul ediyorsunuz. Bu ne kadar saçma ve anlamsızdır ki, kendiniz için kız çocuğu edinmeyi bir zül telakki ederken, utanmadan onları Allah'a nisbet edebiliyorsunuz.

Müşrikler, tapındıkları putları, Allaha karşı kendilerine birer şefaathçi olarak telakki ediyor, zor zamanlarında onların korumasına sığınıyorlardı. Bir dertleri olduğu zaman, bugün de bazı putperest topluluklarda örnekleri görülen tarzda gidip onlara şikâyetçi oluyorlardı. Hâlbuki bu putlar, hiç bir anlamı olmayan ve kimseye ne fayda ne de zarar veremeyecek olan, kendi elleriyle yaptıkları cansız varlıklardı.

Onlar, ellerinde hiç bir delilleri olmadığı halde, atalarından işitip gördükleri minval üzere, yaptıklarını hiç bir tenkide tabi tutmadan aynıyla devam ettiriyorlardı: *"Taptığınız bu putlar sizin ve atalarınızın uydurduğu boş isimlerden başka birşey değildir. Allah onların hak olduğu hususunda hiç bir delil indirmemiştir"* (Necm, 53/23).

Bu şekilde putlar edinip onlara saygı göstererek tapınma olayının bu günkü "ilkel toplum" anlayışıyla izah edilecek bir tarafı yoktur. Çünkü günümüzde, kendilerinin çağdaş ve yüksek kültür seviyesinde olduklarını iddia eden bir takım topluluklar, halâ o eski çağların ilkel anlayışlarının devamı niteliğinde olan bir tarzda, kendi düşünceleriyle üretip ilahlaştırdıkları bir takım tağutların, heykellerini dikerek, şikâyet, istek ve arzularını gidip onlara arz edebiliyor ve onlardan medet umabiliyorlar.

İcra edilen tapınma olayı incelendiğinde bugün yapılanla yüzlerce yıl önce icra edilen tapınmanın mahiyet itibarıyla birbirinden hiç de farklı olmadığı görülecektir. Bu da, cahiliyye anlayışının geleneksel olduğunu, görüntü itibarıyla farklı gibi görünse bile, binlerce yıl öncesinin yöntemlerinin aynıyla kullanıldığını göstermektedir.

Bu varlıklardan, yardım ve şefâat dilemenin hiçbir mantikî dayanağı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın dilemesi olmadan, hiç bir şeyin bir başkasına faydası ve zararı dokunamaz. Allah'ın nezih kulları olan melekler bile O'nun izni olmadan hiç kimseye bir yardım edemezken, Allah'a şirk koşulan cansız şeyler; nasıl bir fayda sağlayabilir?

Bu gerçekler ifade edildikten sonra; inkârcıların inkâr ettikleri şey hakkındaki bilgisizliklerinden bahsedilerek, onların Allah tarafından mutlaka cezalandırılacakları gerçeği zikredilir.

İman edip iyilikte bulunanlar ise, en güzel şekilde mükâfatlandırılacaklardır. Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan şiddetle kaçınırlar. Küçük günahları ise Allah tarafından bağışlanacaktır. Bütün bunlar, inkârcıların veya başkalarının istek ve arzuları doğrultusunda gerçekleşecek değildir. Bu kararı, her şeyi hakkıyla bilen Allah Teâlâ verecektir. Bu hususu Allah Teâlâ şöyle ifade etmektedir: *"O iyi amellerde bulunanlar küçük kusurları hariç, büyük günahlardan ve hayasızlıklardan kaçınırlar. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması bol olandır. Kimin takva üzere olduğunu da O çok iyi bilir"* (Necm, 53/32).

Bunun peşinden, Hz. İbrahim (a.s) ve Musa (a.s)'a verilen sahifelerde açıklanmış olan dinin temel prensipleri zikredilir: *"Kimse kimsenin günahını yüklenmez. İnsan için çalıştığıın karşılığında başka bir şey yoktur. İnsan yaptığı amelinin karşılığını mutlaka görür"* (Necm, 53/38-40).

Bu ayetler, çok büyük gerçekleri ihtiva etmektedir: Her insan, işlediği kötü amel için yalnızca kendisi ceza görür. Yani suçların şahsiliği prensibi getirilmiştir. Hiç kimse, başkasının işlediği bir suçtan dolayı sorgulanamaz.

Ayrıca insan, mükâfat ve ceza olarak, yalnızca kendi işlemiş olduğu şeylerin karşılığını bulacaktır. Yani göreceği cezalandırma, yaptığı şeylerin karşılığı olacaktır. Mükâfatlandırma için de aynı prensibe göre karşılık görecektir Daha sonra, Allah Teâlâ'nın mevcudatta cereyan eden bütün hareketlerin halikı olduğu vurgulanmaktadır.

İnsan bütün varlığıyla Allah Teâlâ'ya bağımlıdır. Yaptığı her hareketin ve yaşadığı her duygunun tek müsebbibi O'dur: *"Şüphesiz ki, güldüren de ağlatan da O'dur. Öldüren de, dirilten de O'dur..."* (Necm, 53/43-44).

İnsanlar, Âd'ın, Semud'un ve onlardan önceki Nuh kavminin helâklerine dair haberleri değişik şekillerde yorumlayabilirler. Bu günkü materyalist kafaların iddia ettikleri gibi tabii afet diye nitelendirebilirler. Ama Allah Teâlâ, bu helâkleri onların küfürlerinde diretmeleri sonucu başlarına getirdiğini mutlak şekilde beyan ediyor:

Âd ve Semud kavimlerinden önce Nuh kavmini helâk eden de O'dur. Onlar daha zâlim ve daha azgın idiler. Lût kavminin altı üstüne gelen memleketini yere gömen de O'dur" (Necm, 53/52-53).

Bu zalim toplulukların takip ettiği yolu izleyenler de onlar gibi yok edilecek ve ilâhî cezalandırma ile karşılaşacaklardır: *"Onları o kuşatan azap kuşatmıştı"* (Necm, 53/54).

Surenin sonuna doğru, Hz. Muhammed'in evvelki peygamberler gibi yaklaşan kıyamet ve cehennem azabıyla uyaran bir uyarıcı olduğu tekrar vurgulanarak, kıyamet anının yaklaştığı ve onun ne zaman vaki olacağını Allah Teâlâ'dan başka hiç kimse tarafından bilinemezliği gerçeği ortaya konuluyor:

"Bu peygamber de önceki uyarıcılardan biridir. Kıyamet yaklaştı. Kıyameti Allah'dan başka kimse açığa çıkaramaz" (Necm, 53/56-58).

Kâfirlerin bu haberler karşısında takındıkları tavırları, tehdit ifade eden bir usluba dile getirilmektedir: *"Siz, bu söze şaşıyor musunuz? Güliyor da ağlamıyor musunuz? Gaflet içinde oyalanıyorsunuz"* (Necm, 53/59-61).

Sure, Allah'a secde edilip, kulluğun sadece O'na tahsis edilmesini emreden ayetle son buluyor: *"Artık Allah'a secde edin ve sadece O'na kulluk yapın"* (Necm, 53/62).

Resulullah (s.a.s) bu sureyi okuyup, son ayetini tilavet ettikten sonra secdeye kapanmış ve oradaki müşrikler de dahil herkes birlikte secdeye kapanmıştı. Bazı İslâm düşmanları bu olay üzerine bir takım uydurma rivayetlere dayanarak, vahyin gelişindeki güvenilirlik hakkında şüphe uyandırmaya çalışmışlardır.

Surenin İniş Sebebi

Ayetlerin iniş sebepleri irdelenirken vahiy sürecinin ve bu süreçteki gelişmelerin daima göz önünde bulundurulması gerekir. Bu yaklaşım surelerin mesajları hakkında mantıklı sonuçlara ulaşmak bakımından oldukça önemlidir. Bu yaklaşıma bağlı kalınarak Necm Suresinin iniş sebebi de aynı şekilde daha önceki vahiy süreci göz önünde tutularak incelenecektir.

Bütün Mekkeliler gibi sıradan bir hayat yaşayan Hz. Muhammed (as), bir gün halkın karşısında çıkarak kendisine vahiy geldiğini [peygamber olduğunu] ilân etmiş, buna karşılık Mekkeliler de onun delirdiğini, cinlendiğini, sapıtığını ileri sürmüşlerdir. Mekkeliler bununla da kalmamış, Hz. Muhammed (as)'in vahiy ile aldığı söylediği sözleri kendisinin uydurduğunu, bunu da kendi hevasına, kuruntularına ve çıkar beklentilerine kapılarak yaptığını iddia etmişlerdir.

Necm suresi, bu çerçevede özetlenebilecek sosyal ve dinî olayların devam ettiği bir sırada inmiştir. Sure, Hz. Muhammed (as)'in vahyi nasıl, nerede ve ne zaman almaya başladığını Arapların anlatım tarzıyla açıklamış, müşriklerin ileri sürdükleri inkâra dayalı ithamlara kanıtlar göstererek cevap vermiştir.

Müfessirler bu sure-i celilenin Mekke'de indirildiği konusunda ittifak halindedirler.

Taberî bu sure hakkında şöyle der: Necm Suresi altmış iki ayettir Otuz ikinci ayet Medine’de diğerleri Mekke’de nazil olmuştur. Surede diğer Mekki sureler gibi esas olarak inanç mevzusu, vahiy meselesi, Allah’ın birliği ve ahiret konusu işlenmektedir.

İslam inancının sağlamlığı, Rasulullah’a gelen vahyin şüphesiz olarak Allah’tan geldiği ve şirkin sakatlığı, temelsiz ve dayanaksız olduğu beyan edilmektedir. Bu sure-i celilede Resulullah (s.a.v)’ın vahyi Cebrail (a.s)’ı görerek ondan aldığı şu ayetlerde beyan edilmektedir.

“Şimdi siz onun gözleriyle gördüğü şey hakkında münakaşa mı ediyorsunuz?. Muhakkak ki Muhammed (s.a.v) onu (Cebraili) birkere daha sidretül münteha denilen yerde gördü.”²⁵⁴

Bu açıklamalardan sonra Necm Suresindeki Hurufu'l-Meânileri inceleyebiliriz:

²⁵⁴ et-Taberi, Muhammed b. Cerir (ö. 310 h.), *Câmiu'l-Beyân ‘an Te’vîli'l-Kur’ân*, (Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî), Daru'l-Hicr, 1422 / 2001, c.24, s. 247.

II. NECM SURESİNDEKİ HURÛFU'L-MEÂNİLER VE MÂNÂYA KATKISI

1- (وَ النَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ) “*Battığı zaman yıldızla and olsun ki*”

Bu ayette meâni harflerinden (وَ) ve (إِذَا) yer almaktadır.

(وَ) harfi kasem için kullanılmıştır.²⁵⁵

(إِذَا) Zarf edatı olarak yer almıştır.²⁵⁶ Mahzûf olmuş fiile müteallik olarak zarftır.²⁵⁷ Yani bu zarfta amel; mahzûf olunmuş kasem fiilidir: (أَفْسَمَ بِالنَّجْمِ).²⁵⁸

Se‘âlibî bu ayet hakkında: “Necm” kendisine yemin edilen bir cins isimdir. Burada ki murad yıldızlardır²⁵⁹ der.

ed-De‘âs bu ayeti şöyle irab eder: (وَ النَّجْمِ) car ve mecrur, mahzûf olan fiile müteallıktır, (إِذَا) müstakbel için zaman zarfıdır, (هَوَىٰ) mazi fiildir.²⁶⁰

en-Nahas (وَ النَّجْمِ) (وَ) kasem vavıdır takdiri yıldızın Rabbi’dir: (وَرَبُّ النَّجْمِ)²⁶¹ der.

2- (مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ) *Arkadaşınız (Muhammed) ne sapmış ne de azmıştır.*

Ayette meâni harflerinden (مَا) vardır. Nefiy edatıdır. Fiil ise mazidir.

(مَا ضَلَّ) (وما غوي) ye matuftur.²⁶²

(مَا ضَلَّ).Muksemun aleyhtir. Allah Rasulüne şahitlik eder. Şüphesiz ki, O hakka tabidir asla delalette değildir.²⁶³ Yani (مَا ضَلَّ) kasemin cevabıdır, geneldir ve özele atıftır. Kâfirler, Peygamber’e (s.a.v.) hitaben ‘Muhammed atalarının dininden dönerek dalalete düştü’ dediklerinde Allah (c.c.) efendimizin şanını yüceltip Kureyşlilere bunun doğru olmadığını belirtmiş ve onun hakka tabi olduğunu ispat etmiş ve şahidi olmuştur.²⁶⁴

3- (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ) *Şüphesiz ki o (peygamber) heva ve hevesinden konuşmaz.*

²⁵⁵ el-Kurtubi, *el-Camiu'l-Ahkamul-Kur'an*, c.17, s.84; Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa (ö. 1403 h.), *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânihi*, Dâru'l-İrşad, Humus 1415 h., c.9, s.343.

²⁵⁶ el-Kurtubi, *el-Camiu'l-Ahkamul-Kur'an*, c. 9 s.343.

²⁵⁷ el- Harrât, Ahmed b. Muhammed, *el-Müctebâ min müşkil-i i'rabi'l-Kur'ân*, Medine-i Münevvere, 1426 h., c.4, s.1248.

²⁵⁸ Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânihi*, c.3 s.343

²⁵⁹ es-Se‘âlibî, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf (ö.786 h.), *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsiri'l-kurân*, (Tah. Abdulfettah Ebu Sunneh), Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi Beyrut, c. 5, s. 321.

²⁶⁰ ed-De‘âs, Ahmed Ubeyd, *İ'râbu'l-Kur'an*, Daru'l-Munir, Dımeşk, 1425 h., c.3, s.275.

²⁶¹ en-Nahhâs, Ebu Cafer (ö.338 h.), *İ'râbu'l-Kur'an* (Tah. Menşurati Muhammed Ali Beyrut) Neş. Daru'l-Kütübi İlmiye Beyrut, 1421 h., c.4, s.179.

²⁶² es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c.3, s.275; *el-Cevâhiru'l-hisân fî tefsiri'l-kurân*, c.5, s. 32.

²⁶³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774 h.), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (Tah: Sami b. Muhammed Selame), 1420 / 1999, c. 7, s. 442.

²⁶⁴ Bursevî, İsmail Hakkı (ö. 1127 h.), *Rûhu'l-Beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, c. 9, s. 210.

Ayette harufu'l-meânî'den (ما) nefiy edatı olarak kullanılmıştır.²⁶⁵ (عن) harfi ceri ise (ب) harfi ceri ile eş mânâda geçmiştir.²⁶⁶ Cümle, yeminin cevabı üzerine matuftur.²⁶⁷

4- (اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُوحَى) "Onun konuştuğu, sadece vahiydir."

(اِنْ) olumsuzluk bildirir.²⁶⁸ Olumsuzluk edatı olarak burada (ليس)'ye benzeyen harftir ve istisna edatı olan (اِلَّا) ile kullanılmıştır.²⁶⁹

(ما)'nın şart makamında kullanıldığı gibi (اِنْ) de (ما) makamında nefiy için kullanılmıştır.²⁷⁰

(هُوَ) mübtedadır, (اِلَّا) hasr harfidir, (وَحْيٌ) haberdir, (يُوحَى) fiili muzaridir ve meçhuldur, (وَحْيٌ)'un cümle olarak sıfatıdır.²⁷¹ (وَحْيٌ) isimdir, mânâsı ise kitaptır, yani gönderilen Kur'ân'dır,²⁷² masdar da denmiştir.²⁷³

5- (عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى) "Ona bu vahyi son derece kuvvetli (üstün akıla sahip bir melek) öğretti."

Zemahşeri ayet hakkında şöyle der: "Arkadaşımıza o konuştuklarını müthiş kuvvetleri olan üstün akıl sahibi, egemenlik kurmuş biri öğretti."

(شَدِيدُ الْقُوَى) "kuvvetleri çok güçlü olan" ifadesi (قَدِير) sözcüğünün başka bir ifadesidir. Yani çok güçlü olan anlamındadır. Kuvvet kökünden gelen bir sözcükle ifade etmek gerekirse, mübalağalı ismi fail kalıbıyla olur.²⁷⁴

6- (ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَى) O, büyük güce sahiptir. Hemen (asıl şekline) doğruluverdi.

(ذُو) önceki ayette geçen (شَدِيدٌ)'in sıfatıdır. (مِرَّةٌ) muzafun ileyh'tir. (فَاَسْتَوَى)'daki (ف) atıf harfidir, (اسْتَوَى) ise fiili mazidir.²⁷⁵

Zemahşeri'ye göre; (ذُو مِرَّةٍ) "Üstün akıl sahibi" anlamında olup, Allah'ın Rab olarak gücü yeten, herşeyin inceden inceye hesabını yapan olduğunu beyan eder. (استوي) İstiva eden Allah'tır. Çünkü istiva Allahın sıfatlarından. Meleğin veya

²⁶⁵ es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 5, s. 322; Sâfi, Mahmud, *el-Cedvel fi İ'rabi'l-Kur'âni'l-Kerim, Darü'r-Reşid, Dimeşk 2011, c.27 s.37*

²⁶⁶ es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 5, s. 322.

²⁶⁷ *el- Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân*, c.4 s.1248.

²⁶⁸ *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3 s 275.

²⁶⁹ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c.1 s.502.

²⁷⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.28, s. 235.

²⁷¹ *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3 s 275.

²⁷² es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'ân*, c.5, s. 322.

²⁷³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, c.28, s. 235.

²⁷⁴ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c.4 s.416.

²⁷⁵ *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3 s 275.

kulların sıfatı değildir. (ذُو) sahiplik bildiren bir edat olarak kullanılmıştır. Burada da “O büyük güce sahiptir” mânâsında kullanılmıştır.²⁷⁶

Başkalarına göre ise; (ذُو مِرَّةٍ) kuvvet sahibi olan melektir. (ف) daki (فَاسْتَوَى) harfi üzerine atıftır.²⁷⁷ (فَاسْتَوَى) da kast edilen Cibril'dir. “Allah onu en güzel şekilde yarattı” manasını taşır.²⁷⁸ (فَاسْتَوَى) insanın yaratılış suretinde²⁷⁹ manasını da taşıyabilir.

7- (وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى) *Ve o en yüksek ufukta idi.*

Burada (و) vav-ı – haliye, (ب) ise harfi cerdir. (هُوَ بِالْأُفُقِ) failden haldir.²⁸⁰

(هُوَ) mübtedadır. (بِالْأُفُقِ) haberidir. (الْأَعْلَى) ise ufuğun sıfatıdır. Cümle hal cümlesidir.²⁸¹ Ufuk, Güneşin doğduğu yerdir ve yedi kat göktedir.²⁸²

8- (ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى) *Sonra yaklaştı ve yere sarktı.*

(ثُمَّ) “sonra” mânâsında kullanılmış atıf harfidir. (ف) Atıf harfidir.²⁸³

Fiilin faili müstetirdir. Cümle ise kendinden öncekine matuftur.²⁸⁴

(ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى) Cebrail'in Hira mağarasında bulunan Muhammed'e (s.a.v) yaklaşmasıdır.²⁸⁵

9- (فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى) *Derken araları iki yay aralığı veya daha az kadar kısaldı.*

(قَاب) 'nin mânâsı. (قَاب) dır.²⁸⁶ (كَانَ) 'nin ismi ise müstetirdir. (قَاب) ise (كَانَ) 'nin haberidir ve muzaftır. (قَوْسَيْنِ) muzâfun ileyhtir. Cümle kendinden önceki (ف) 'ye matuftur. (أَوْ) Atıf harfidir. (أَدْنَى) ise (قَاب) üzerine matuftur.²⁸⁷

Taberi'ye göre; ”Burada aralarında iki yay aralığı kadar mesafe kaldı”

ifadesinden maksat bir yayın iki ucunun birbirine uzaklığı kadar bir mesafenin kalmasıdır. Veya iki arşın kadar bir mesafenin kalmasıdır.²⁸⁸

²⁷⁶ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, c.4 s.416

²⁷⁷ *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*,

²⁷⁸ Abdullah b. Abbas (r.a.), *Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri İbni Abbâs*, (Toplayan: Meduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub Fîruzabâdî (ö. 817 h.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 1, s. 561.

²⁸⁰ *el-Mücteba min Müşkil-i İ'râbu'l-Kur'an*, c.4 s.1248

²⁸¹ *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm* c.1 s.502

²⁸² *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, s. 561.

²⁸³ et-Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, c. 22, s. 25.

²⁸⁴ *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3 s.275

²⁸⁵ es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'an*, c.5 s. 323.

²⁸⁶ es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'an*, c.5 s. 323.

²⁸⁷ en-Nahhas, *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3 s.275

²⁸⁸ et-Taberi, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, c. 11, s. 507-508.

Zemahşeriye göre; iki yay mesafesi uzunluğundan daha kısa bir mesafede birbirlerine daha yakın olmuşlardır. (و) edatı olayı çeşitlendirmektedir. (ف) harfi (و) anlamındadır. (و) harfi ise atıf harfi olarak gelmiştir.²⁸⁹

en-Nahas bu ayet hakkındaki görüşünü beyan ederken der ki: “Buradaki i’rabda sıkıntı vardır. Çünkü (و) ’in (و) mânâsında olmasının imkânı yoktur.

İkisi arasında ihtilaf vardır. Zikredildiği gibi bu harf (ب)) mânâsında da kullanılamaz.”²⁹⁰

10- (فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ) Allah kulu Muhammed’e vahyedeceğini vahyetti.

(ف) atıf harfidir. (أَوْحَىٰ) fiili mazidir,

(إِلَىٰ) harfi cer, (عَبْدِهِ) ise mecrurudur.

(مَا) İsmi mevsul olarak mef’ulu bihtir.

(أَوْحَىٰ)’nın başındaki (ف) harfi (مَا) mânâsında yani (الذِي) mânâsındadır.²⁹¹

Görüldüğü gibi (مَا) harfi ismi mevsul makamında mef’ulun bihtir.²⁹²

Taberi: “Allah kulu Muhammed (s.a.v)’e vahyedeceği şeyi vahyetti, yani namazın farz olduğunu bildirdi” der.²⁹³

11- (مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ) Onun gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.

(مَا كَذَّبَ) deki (مَا) harfi nafiye, fiili de mazidir.

İkinci (مَا) ismi mevsul olarak mefulun bihtir.

(رَأَىٰ) fiili mazi, failide müstetirdir. Cümle sıladır ve irabda mahalli yoktur.²⁹⁴

(مَا كَذَّبَ الْفُؤَادُ) ayetinde (فؤاد) kelimesiyle kastedilenin Muhammed (s.a.v) olduğu belirtilir.

Burada kasemin cevabıdır. Sonraki (مَا) ismi mevsul dür .²⁹⁵

Taberi şöyle der: “Muhammed (s.a.v)’in kalbi gördüğünü yalanlamadı. Yani Muhammed Rabbini bizzat gözü ile görmedi, Allah onun kalbine nur verdi. O’da kalbinin nuruyla Rabbini gördü.”²⁹⁶

12- (أَفْتَمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ) Şimdi siz onun gördüğü şey hakkında münakaşa mı ediyorsunuz?

(ف) harfi isti’naf (yeni cümleye başlama harfi) ²⁹⁷,

²⁸⁹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, c. 4, s. 416.

²⁹⁰ en-Nahas, *İ’rabu’l-Kur’ân*, c. 4, s. 180.

²⁹¹ Zekeriya el-Ensari, *İ’rabu’l-Kur’âni’l-A’zim*, c.1 s.502

²⁹² *el-Mücteba min Müşkili İ’rabu’l-Kur’ân*, s. 123

²⁹³ *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîl’l-Kur’ân*, c. 22, s. 27.

²⁹⁴ *İ’rabu’l-Kur’ân*, c. 3, s. 275.

²⁹⁵ *Tenviru’l-Mikbas*, s. 561.

²⁹⁶ *Câmi’u’l-Beyân an Te’vîl’l-Kur’ân*, c. 22, s. 28.

Atıf harfidir.²⁹⁸

Soru hemzesi tevbihidir, azarlama maksadıyla gelmiştir.²⁹⁹

(تَمَارُونَ) fiili muzari, faili cem-i vav-ıdır.

(عَلَى مَا) ise fiile mutaallıktır.³⁰⁰

Cümle soru cümlesi olarak İsti'nafiyyedir.³⁰¹

Taberi'nin bildirdiği gibi; müşrikler, Resulullah'ın isra ve mirac esnasında Allah'ın ona gösterdiği şeylere inanmamışlar ve bu hususta Resulullah ile tartışmaya girmişlerdir. İşte bu ayet müşriklere cevap vermektedir. Ayet onları Resulullah'ın gördüğünü söylediği şeylere inanmaya davet etmektedir.³⁰²

13- (وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى) *Andolsun ki, o, onu (Cebrail'i) bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü.*

(رَأَى) fiili mazi, (و) mef'uludür. Faili müstetirdir. Cümle kasemin cevabıdır.³⁰³

(و) harfi müste'nifedir de denmiştir. (نَزْلَةً) ise mef'ulu mutlaktır.³⁰⁴

(و)'ın atıf olma ihtimali olduğu gibi hal olma ihtimali de vardır.³⁰⁵

14- (عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى) *Sidretü'l Müntehâ'nın yanında.*

(عِنْدَ) mekân zarfıdır.³⁰⁶ ve (رَأَاهُ)' ya mutaallıktır.³⁰⁷

İbn. Adil: “Bu ayet zarfı zaman mı yoksa zarfı mekân mı olur? Bu durumda şüphesiz o zarfı mekândır.” der. Başka bir görüşe göre ise o zarfı zamandır.³⁰⁸

Kurtubî'ye göre; Şüphesiz ki Muhammed (s.a.v) Rabbini “sidret-ul munteha” denilen yerde kalp gözü ile görmüştür. Ayette geçen “sidretü'l- munteha” ifadesi sidre ve münteha kelimelerinden meydana gelmiştir. Sidre bir ağaç adı Münteha ise son noktada bulunan demektir. Rasulullah (s.a.v) miraçta yedinci katta “sidre” denilen ağacın bulunduğu son noktaya varmış ve orada Allah'tan emirler almıştır. Sidre

²⁹⁷ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 276.

²⁹⁸ *el-Cedvel fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 27, s. 42.

²⁹⁹ *el-Cedvel fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 27, s. 42.

³⁰⁰ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 276.

³⁰¹ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1249.

³⁰² *Câmi 'u'l-Beyân an Te'vîlî'l-Kur'ân*, c. 22, s. 29.

³⁰³ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 276.

³⁰⁴ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbu'l-Kur'ân*, c.4, s. 1249.

³⁰⁵ İbn Âdil, Ebu Hafs Ömer b. Ali (ö. 880 h.), *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab*, c.18, s. 169-170.

³⁰⁶ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 276.

³⁰⁷ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1249.

³⁰⁸ İbn Âdil, *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab*, c. 22, s. 40.

ağacının bulunduğu bu yere “son nokta” denilmesinin sebebi hakkında çeşitli görüşler zikredilmiştir.³⁰⁹

15- (عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَى) *Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır.*

Bu cümle Sidre'den hal'dir.³¹⁰ (عِنْدَ) zarfı mekân olarak mukaddem haber olur.³¹¹ es-Seâlibî; Allah'ın bu ayette Sîdrenin mekânını yücelttiğini ve müminlere vaad olunan Cennet'ül-Me'va'nın onun yanında olup şeref bulduğunu söyler.³¹²

16- (إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَى) *O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı.*

(إِذْ) zaman edatıdır³¹³, zarftır ve manası (جِئْنَ) dir. (مَا) harfi (يَغْشَى) muzari fiilinin failidir³¹⁴ ve ismi mevsuldur.³¹⁵

Taberi, Sidre'yi kaplayan şeylerin, altından kelebekler olduğunu söylemiştir. Şey anlamını veren ise ismi mevsulun (مَا) sıdır.³¹⁶

17- (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى) *Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı.*

(مَا زَاغَ الْبَصَرُ) müste'nifedir (yani evvelki cümlelere bağlı değildir).³¹⁷ (مَا زَاغَ) cümlesi genele işaret eder. (وَمَا طَغَى) cümleinin atfı konumundadır. Cümle takdir olunmuş atıftır.³¹⁸ Yani (وَمَا)'daki (vav) harfi atıf harfidir. (مَا) ise nafiye dir.³¹⁹

Taberi; Muhammed (s.a.v)'in gözü o gördüğü şeylerden ne sağa kaydığı ne de sola. Ne de onun gözünün alacağı sınırları aştı³²⁰ derken Kurtubi; Gözleri sağa da sola da kaymadığı³²¹ açıklamasını yapar.

18- (لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ كُبْرَى) *Andolsun, O, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.*

(لَقَدْ) harfi kasemin cevabıdır. (قَدْ) tahkik harfidir.³²² (لَقَدْ رَأَى) takdir olunmuş kasemin cevabıdır.³²³ (مِنْ آيَاتِ) haldir.³²⁴

19- (أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّى) *Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı?*

³⁰⁹ et-Taberî, *el-Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'an*, c.17, s. 92.

³¹⁰ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, c. 4, s. 1249.

³¹¹ *İ'râbu'l-Kur'an*, c. 3, s. 75.

³¹² es-Seâlibî, *İ'râbu'l-Kur'an*, c. 5, s. 325.

³¹³ *el-Keşşaf*, c. 4, s. 416.

³¹⁴ *İ'râbu'l-Kur'an*, c.3, s. 276.

³¹⁵ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, c. 4, s. 1250.

³¹⁶ *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, c. 22, s. 343.

³¹⁷ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, c. 4, s. 1250.

³¹⁸ *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab*, c. 12, s. 173-174.

³¹⁹ *İ'râbu'l-Kur'an*, c. 3, s. 276.

³²⁰ *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'an*, c. 22, s. 43.

³²¹ *Câmi'u'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 17, s. 92.

³²² Derviş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyanuhu*, c. 10, s. 126.

³²³ *el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'an*, c. 4, s. 1250.

³²⁴ *İ'râbu'l-Kur'an*, c. 3, s. 276.

(أَفَرَأَيْتُمْ) ibaresi onların sözlerinin iptaline işarettir. (ل) ve (ا) gerekli olan zaidlerdir, putun adıdır. (ء) istifham-ı inkari'dir.³²⁵

(ف) atıf harfidir.³²⁶

(رايتم) fiili mazidir. (اللات) ise mef'uldur.

(العزى) ise (اللات)'ye matuftur. (و) atıf harfidir.³²⁷

20- (وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى) *Ve diğer üçüncüleri olan menatı.*

(ومناة) ibaresi (العزى) üzerine matuftur.

(و) ise atıf harfi olarak gelmiştir.³²⁸

21- (أَلَكُمْ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنثَى) *Erkekler sizin, dişiler onun mu?*

Taberi bu ayeti; "Lat kelimesinin Allah lafzının müennesi, uzza kelimesinin ise Allah Teâlâ'nın "aziz" sıfatının müennesi olduğunu ve müşriklerin, putlarına Allah'ın isimleriyle isim takmaya çalıştıkları" şeklinde yorumlar.³²⁹

(ء) İstifhami inkaridir.³³⁰

(ء) istifhami inkari harfidir, (لكم) mukaddem haber, (الذَّكَرُ) ise mübteda muahhardır. Yine (و) atıf harfi, (له) mukaddem haber, (الانثى) mübteda muahhardır.³³¹ Cümle istifham ve tahkiridir.³³²

22- (تِلْكَ إِذَا قَسَمَةٌ ضِيزَى) *O takdirde bu, insafsızca bir paylaştırmadır.*

Burada (تِلْكَ) mübteda, (إِذَا) ceza harfidir, (قَسَمَةٌ) ibaresi haberdir. (ضِيزَى) ise (قَسَمَةٌ)'ün sıfatıdır. Cümle isim cümlesi ve isti'nafiyedir.³³³

(تِلْكَ) Bu taksim, (قَسَمَةٌ ضِيزَى) adaletten yoksun ve hakkın dışında bir taksimdir.³³⁴

Kendinden önceki istifhamın açıklaması olup cezanın cevabıdır.³³⁵

Paylaşım âdil değildir. Hâşâ Allah'a kız nisbet etmelerine cevaptır.³³⁶

Yapılan bu taksimat insaf dışıdır.³³⁷

23- (إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا) *Taptığınız bu putlar, sizin ve atalarınızın*

³²⁵ Câmî'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 51.

³²⁶ İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm, c. 3, s. 277.

³²⁷ İ'râbu'l-Kur'an ve Beyanuhu, c. 9, s. 353.

³²⁸ İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm, c. 3, s. 277.

³²⁹ Câmî'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 55.

³³⁰ Cami'u'l-Ahkâmu'l-Kur'an, c.17, s. 99.

³³¹ İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm, c. 3, s. 277.

³³² el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 183.

³³³ İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm, c. 3, s. 277.

³³⁴ Cami'u'l-Ahkâmu'l-Kur'an, c. 17, s. 99.

³³⁵ İ'râbu'l-Kur'an ve Beyanuhu, s. 177-177.

³³⁶ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 183.

³³⁷ Câmî'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 55.

uydurduğu boş isimlerden başka birşey değildir. Allah onların hak olduğu hususunda hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna, nefislerinin arzularına uyarlar. Oysa onlara Rablerinden şüphesiz bir hidayet rehberi gelmiştir.

(ن) Nafiye harfidir. (هي) mübtedadır, (إلا) harfi hasr, (أَسْمَاء) isimlerin haberi, cümle isim cümlesidir. Yine (ما) nâfiyedir, (بِهَا)'ise fiil üzerine mütealliktir. (وَلَقَدْ)'daki (و) kaseem harfidir ve cerdir, (ل) vakıadır, (قَد) tahkik harfidir.³³⁸

İbn Adil şöyle der: Onlar Lat, Uzza ve Menat isimleriyle ilahlarının isimlerini kastediyorlar. Yani bu isimler nedir ki siz onları hiçbir delil ve sıhhat olmadığı halde heva ve heveslerinizle isimlendirdiniz. (وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمْ الْهُدَى) bu ibarenin failden hal olması caizdir. (وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ) daki (و) harfi (الظَّنَّ) üzerine atıftır, (ما) masdariyedir. Burada kastedilen durum nefislerinin heva ve hevesi yani şeytanın bu ameli onlara süslü göstermiş olmasıdır.³³⁹ (وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ) cümlesindeki (ما) için ismi mevsuldur ve (ظن) üzere matuftur da denmiştir.³⁴⁰

24- (أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى) Yoksa insan (kayıtsız şartsız), her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır?

Bu ayetteki (أَمْ) harfi (بَل) mânâsındadır, (لِلْإِنْسَانِ) haber mukaddemdir, (ما)'ise mübteda muahhardır,³⁴¹

Yani ismi mevsuldur ve mahzup olunmuş (ف)'ye döner.³⁴²

Cümle müste'nife cümlesidir.³⁴³

Taberi der ki: “Yoksa Muhammed (s.a.v) bir insan olarak peygamber olmayı temenni etmiş de Allah'da kendisine peygamberlik mi vermiştir? Peygamberliği elde etmek temenni ile olmaz. Ahiret yurdunda olan şeyler de sadece Allaha aittir.

O, onlardan, yarattıklarından dilediğine dilediği kadarını verir ve dilediğini de mahrum eder.³⁴⁴

25- (فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى) Oysa ahiret de dünya da Allah'ındır.

Ayette geçen (ف) Harfi ist'inaftır.³⁴⁵

³³⁸ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 277.

³³⁹ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c.18 s. 175-177.

³⁴⁰ el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân, c. 4, s. 1250.

³⁴¹ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 277.

³⁴² el-cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 227.

³⁴³ el-mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân, c. 3, s. 1251.

³⁴⁴ Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 56.

³⁴⁵ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 277.

(وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَاوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى) -26

Göklerde nice melekler vardır ki Allah, dilediğine ve razı olduğuna izin vermedikçe şefaatleri hiçbir fayda vermez.

(و): İsti'naf harfidir. (كَمْ) Kem-i haberiyye harfi çokluk içindir, mübteda olup mahallen merfudur. (لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ) cümlesi ise haberdir, cümle olarak mahallen merfudur. (شَيْئًا)'ise mastardır. (كَمْ مِنْ مَلَكٍ) Burada kast edilen durum çokluktur.³⁴⁶

(من) harfi cer ve zaidir (لا) ise nafiye dir.³⁴⁷

Taberi der ki: Allah bu ayet ile puta tapan müşrikleri kınamaktadır.

أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ (زümer 39/ 3) (بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ

İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler, "Biz onlara sadece, bizi Allah'a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz" diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve nankör olanları doğru yola iletmez.

Bu itibarla ona ortak koşulan putların kendilerine tapanlara herhangi bir fayda sağlayamayacaklarını beyan etmektedir.³⁴⁸

Kurtubi ise şöyle der: Bu, Allah'tan, meleklerle ve puta tapanlara bir azarlamadır. İddia ettiklerine göre bu durum onları Allah'a yakınlaştırıyor. Oysa Melekler dahi Allahın izni olmadan kimseye şefaatçi olamazlar. Kimin için izin verilirse ancak o zaman şefaatçi olurlar.³⁴⁹

27- (إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنثَى) Ahirete iman etmeyenler melekleri dişi olarak isimlendirirler.

(إِنَّ) tekit ve nasb harfidir, (الَّذِينَ) ise (إِنَّ)'nin ismi olup nasb mahallindedir. (لَا) nafiye dir, (بِ) harfi cerdir.³⁵⁰

Kurtubi eserinde şu satırlara yer verir: Onlar kâfirlerdir ve şöyle demişlerdir: "Melekler Allah'ın kızları, putlarsa oğullarıdır." Onların meleklerin nasıl yaratıldığından herhangi bir haberi olmadıkları gibi buna şahit de olmadılar.³⁵¹

³⁴⁶ el-Lübab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 12, s. 188. İ'rabu'l-Kur'ân, c. 3, s. 277; el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân, c. 4, s. 1251.

³⁴⁷ İ'rabu'l-Kur'ân, c. 3, s. 277.

³⁴⁸ Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 58.

³⁴⁹ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 103.

³⁵⁰ İ'rabu'l-Kur'ân, c. 3, s. 278.

³⁵¹ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 107.

28- *Halbuki* وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا () onların buna dair bilgileri yoktur. Onlar ancak zanna uyarlar. Zan ise şüphesiz hak adına hiçbir şey ifade etmez.

(بِهِ) haber mukaddemdir. (لَهُمْ) ise nefiy harfidir. (وَمَا لَهُمْ) deki (و) haliye, (مَا) ise nefiy harfidir. (بِهِ) car-mecrur, (مِنْ) zaid harfi cer, hale mütealliktir, (عِلْمٍ) lafzan mecrur mahallen merfu mübteda muahhar, (إِنَّ) nefiy harfi, (إِلَّا) istisna harfi, (وَإِنَّ الظَّنَّ) deki (و) ise haldir.³⁵² () da hale mütealliktir.³⁵³

29- (فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) *O halde zikrimize sırtını dönen ve dünya hayatından başkasını istemeyen kimselerden sen de yüz çevir.*

Taberi ayet hakkında şöyle der: Öldükten sonra dirileceklerine iman etmeyen kâfir ve müşrikler, Allah'ın kızları olduklarını iddia ederek onlara dişilerin isimlerini verirler. Hâlbuki onların, melekleri bu şekilde adlandırmalarına dair kesinlik ifade eden hiçbir bilgi yoktur. Onlar bu sözlerini sadece tahminlere dayanarak söylerler. Tahminleri de gerçek adına hiçbir şey ifade etmez. O halde “Ey Muhammed sen bizi anmaktan yüz çeviren, bize inanmayan, bizden sadece dünya hayatını isteyen, ahirete dair hiçbir şey yapmayan kimseleri bırak, onlardan uzak dur.”³⁵⁴

Zemahşeri'ye göre ayet; Bu zihniyetlerle fazla meşgul olunmamasını istemektedir. Ayette ki (فَأَعْرِضْ) sözcüğü onlarla mücadele etmek, onları zorlamak anlamında değil, onlara fazla zaman harcamamak, geçici bir süre onları ihmal etmek, onlara biraz mesafeli durmak anlamındadır. (وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) Haşrı inkâr ettiklerinin işaretidir.³⁵⁵

(فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ) de ki (ف) fasih'e,(açıklama) harfidir ve emir için bağlaçtır. Faili ise müstetirdir (gizlidir). Cümle önceki şart cümlesinin cevabıdır. (وَلَمْ) deki (و) haliyedir. (إِلَّا) ise hasr harfidir.³⁵⁶

30- ذَلِكَ مَبْلُغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّٰ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَىٰ

Onların ilimde varabildikleri son nokta işte budur. Şüphesiz Rabbin yolundan sapanı da en iyi bilendir, hidayet bulanı da en iyi bilen O'dur.

Taberi der ki: İşte meleklerin Allahın kızları olduklarını iddia ederek, onları dişilerin isimleri ile isimlendirenlerin bilgileri bu kadardır. İlim zannettikleri bu kuruntularıyla Allaha ortak koşar ve onu inkâr etme durumuna düşerler. Ey

³⁵² *I'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 27.

³⁵³ *el-Mücteba min Müşkili I'râbi'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1251.

³⁵⁴ *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, c. 22, s. 58.

³⁵⁵ *el-Keşşaf*, c. 4, s. 424.

³⁵⁶ *I'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 279.

Muhammed! Şüphesiz ki senin Rabbin, ezeli ilmi ile kimin sapıklığa düşeceğini bilir.³⁵⁷

Zemahşeri'ye göre ise, ayette hidayet üzerinde olmayanların ilimde ulaşabilecekleri düzey küçümsenmekte ve Kur'andan geri duranlar ile hidayet üzerinde olanların ayırt edilmesinin Allah'a bırakılması istenmektedir.³⁵⁸

(ذَلِكَ) Zanna işaretidir.³⁵⁹

(إِنَّ) mübteda ve haberdir. (مِنَ الْعِلْمِ) kendisinden öncekine mütealliktir. (عَنْ سَبِيلِهِ) fiile İnne ve ismidir, (هُوَ) fasıl zamiri (اعلم) 'nin haberidir. (رَبِّكَ) mütealliktir. (وَهُوَ أَعْلَمُ) deki (وَ) ise vav-ı haliyedir.³⁶⁰

31- (وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا) (بِالْحُسْنَى) Göklerdeki her şey, yerdeki her şey Allah'ındır. (Bu) kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, iyilik edenleri de daha güzeliyle mükafatlandırması için (böyle)dir.

(وَ) İsti'nafiye, (لِلَّهِ) haberi mukaddemdir, (مَا) ismi mevsul olarak mübteda muahhardır, (لِ) ta'lil (sebeb) içindir. (يَجْزِي) fiili muzaridir. (لِ)'dan sonra gizli bir (ان) ile mansubtur ve fail'i zamir-i müstetirdir. Lafzı celale döner. (مَا) harfi masdariyedir. (الَّذِينَ) İsmi mevsul, arkadan gelen cümle ise sıla cümlesidir.³⁶¹

32- (وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعٌ الْمَغْفِرَةِ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ) (وَإِذْ أَنْتُمْ أَجْنَةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ فَلَا تَزْكُوا أَنفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى)

O, iyi amellerde bulunanlar, küçük kusurları hariç, büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar. Şüphesiz Rabbin, bağışlaması bol olandır. Sizi topraktan yarattığı zaman ve sizler annelerinizin karnında bir cenin iken sizin ne durumda olduğunuzu o çok iyi bilir. Kendinizi temize çıkarmayın, kimin takva üzere olduğunu da o çok iyi bilir.

(الَّذِينَ) önceki (الَّذِينَ)'den bedeldir, ismi mevsul nasb mahallindedir. Beyan veya n'aat olması da caizdir. (يَجْتَنِبُونَ) muzari fiil cümlesi sıladır. (كَبَائِرِ) mef'ulun bih olarak isme muzaaftır. (وَالْفَوَاحِشِ) atıf harfi ve matuftur. (إِلَّا) ise istisna harfi³⁶² ya da hasr harfidir. (اللمم) istisna'i munkati olarak mansubtur.

³⁵⁷ Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, c. 22, s. 58.

³⁵⁸ el-Keşşaf, c. 4, s. 424.

³⁵⁹ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 190.

³⁶⁰ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 278.

³⁶¹ el-Cedvel fî İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 48; İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyanuhu, c. 9, s. 362.

³⁶² el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 194-195.

(إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ) deki (إِنَّ) tekit ve nasb harfi, (رَبَّكَ) ile (وَاسِعَ) 'nin ismi ve haberidir. (المَغْفِرَةَ) ise muzafun ileyhtir. (هُوَ) mübteda (اعلم) ise haberdir. (بكم) ise (اعلم) 'ye mutaallıktır. Cümle isti'nafiye isim cümlesidir. (إِذْ) geçmiş zaman zarfıdır. (أَنْشَأَكُمْ) fiili mazi, mef'ulu ise (كم) 'dir. (من الْأَرْضِ) car ve mecrur fiile mutaallıktır. (وَإِذْ) Daha önce geçen zaman zarfına matuftur. (أَنْتُمْ) mübteda (أَجِنَّةً) ise haberdir. ³⁶³ (فِي) harfi cer, (بَطُونِ) mecrur isim, muzaf, (أُمَّهَاتِكُمْ) muzafun ileyh, mecrur, muzaf, (كُم): muzafun ileyhtir, muttasıl zamir cer mahallindedir. (ف) bağlaç, (لَا) nahiye'dir. ³⁶⁴

(إِذْ) Zaman zarfı olarak yaratılıştan bahseder. ³⁶⁵ (إِلَّا) harfi ise burada (لكن) mânâsındadır. (إِنَّ رَبَّكَ) 'deki zamir "Ey Muhatab veya Ey Muhammed!" anlamında olup ihtimam bildirir. (إِذْ) Yani sizin hal ve durumlarınızdan hiçbir şey Allah'a gizli değildir, diyerek zamandan yaratılıştan bahseder. ³⁶⁶

er-Râzî ise der ki: (الَّذِينَ) 'nin muhsinlerden bedel olma ihtimali vardır. Kelâmın başlangıcı olarak o muhsinler ki büyük günah işlemekten sakınırlar. Allah da onları bağışlar. (إِنَّ رَبَّكَ) kendinden önceki hale (yani) muhsinlere ve mücrimlere döner... Çünkü muhsin kendini korur, günahkâr ise bağışlanır, büyük günahlardan sakınılırsa küçükleri de Allah bağışlar. ³⁶⁷

er-Râzî devamla: (إِذْ) 1- Geçen sözün takriridir. Çünkü kâfirler "Biz en koyu karanlıkta olanı biliriz, bunu (haşa) Allah nasıl bilebilir" dediklerinde Allah da, "Siz daha anne karnında iken sizin hallarinizi biliriz." buyurmuştur.

2- O hidayette olanla dalalette olana işarettir. Şüphesiz bu iki grubun da takdiri Allah'ındır. Çünkü Allah yarattığı kulların hallerini anne karnında bildiği için onlardan kimini dalalette kimini de hidayet üzere yazdı.

3- Cezanın beyanı için tekiddir ve zaman bildirir. ³⁶⁸

33- (أَفَرَأَيْتَ الَّذِي تَوَلَّى) Şimdi gördün mü yüz çevireni?

(ء) İstifham harfidir. (ف) ise isti'nafiyedir. ³⁶⁹ (الَّذِي) ismi mevsuldur. ³⁷⁰

34- (وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأُخَذَى) *Ve az birşey verip sınıksız tutanı.*

Bu cümle kendinden önceki cümlenin tertibidir. ³⁷¹

³⁶³ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1252.

³⁶⁴ en-Neseffî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsirü'n-Neseffî*, Daru'l-Kahraman, İstanbul 1984, c. 3, s. 198.

³⁶⁵ *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab*, c.18, s. 194-196.

³⁶⁶ Sancar, Bedreddin, *Tefsir-i Ebdeu'l-Beyân li-Cemü Ayi'l Kur'ân*, Dâru'n-Nil, İzmir, 1413/1992, s. 565.

³⁶⁷ er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, c.29, s. 7-10.

³⁶⁸ *er-Râzî, a.g.e., c.29, s.268.*

³⁶⁹ *el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân*, c. 27, s. 52.

³⁷⁰ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1252.

(وَأَعْطَى) cümlesi (تولي) üzerine matuftur.³⁷²

35- (أَعْنَدَهُ عِلْمُ الْغَيْبِ فَهُوَ يَرَى) *Gayb'ın ilmi kendi yanında da o (gerçeği) mi görüyor?*

(ع) istifham-ı inkaridir, (عنده) zarftır ve haber mukaddemdir, (عِلْمُ) mübteda muahhar ve muzafdır, (الْغَيْبِ) muzafun ileyhdır. (ف) ise atıf harfidir, (هو) mübteda, (يَرَى) ise ref mahallinde muzari fiil cümlesi olarak haberdır.³⁷³

(ف) sebep içindir³⁷⁴ dendiği gibi atıf harfidir³⁷⁵ de denmiştir. 36- (أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى) *Yoksa Musa'nın sahifelerinde olan kendisine haber verilmedi mi?*

(أَمْ) atıf harfidir (بَل) mânâsındadır. (لَمْ يُنَبِّأْ); cahd-ı mutlak; (لَمْ):nefiy ve cezm harfi, (يُنَبِّأْ): meçhul fiili muzari, naibi faili (هُوَ) gizli zamiridir. (بِمَا) cer-mecrur , (فِي صُحُفِ) sıla cümlesi olarak ismi mevsule müteallıktır. (مُوسَى) muzâfun ileyhtir, cümle ise isti'nafiyedir.³⁷⁶

37- (وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى) *Ve vefa eden İbrahim'in (sahifelerinde) olan...*

(وَإِبْرَاهِيمَ) ibaresi (مُوسَى) üzerine atıftır.³⁷⁷ (الَّذِي) ismi mevsul, sılası ise (وَفَّى) mazi fiilidir.³⁷⁸

38- (أَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى) *Doğrusu, hiçbir günahkar, bir başkasının günah yükünü yüklenmez.*

(أَلَا)'nın aslı (ان لا) dır. (لا) ise nefiy harfidir.³⁷⁹

(أَنَّ):tekid ve nasb harfi olan (أَنَّ)'nin tahfifidir. Fiilin önünde geldiği için şeddeli değil hafifletilmiş olan cezimli hali gelmiştir, (أَنَّ)'nin ismi ,şan zamiri olup mahzuf'tur, (لَا): nefiy harfidir.

39- (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى) *Şüphesiz insana kendi emeğinden başkası yoktur.*

(وَأَنْ) atıf harfidir, (أَنَّ) tekid ve nasb harfi olan (أَنَّ)'nin tahfifidir, (لَا) harfi cerdir, (إِلَّا) harfi hasr'dır. (مَا) mastardır.³⁸⁰ (مَا سَعَى) geleceğe yönelik olmayan mazi sigasındadır, (إِلَّا) istisna harfidir.³⁸¹

40- (وَأَنْ سَعِيَهُ سَوْفَ يَرَى) *Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir.*

³⁷¹ Câmi'u'l-Beyân an Te'vîlî'l-Kur'ân, c. 22, s. 59.

³⁷² İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 279.

³⁷³ el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 53; İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 280.

³⁷⁴ Rûhu'l-Beyân, c. 9, s. 245.

³⁷⁵ es-Seâlibî, İ'râbu'l-Kur'ân, c. 5, s. 330.

³⁷⁶ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 279; el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 55.

³⁷⁷ el-Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 113.

³⁷⁸ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 280; el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 55.

³⁷⁹ el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 55; Câmi'u'l-Beyân an Te'vîlî'l-Kur'ân, c. 22, s. 70.

³⁸⁰ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 4, s. 1253.

³⁸¹ Tefsir-i Fahreddin er-Râzî, s. 16-18.

(و) atıf harfidir, (أَنَّ) tekid ve nasb harfidir, (سَعِيَّةُ)'nin ismi, geriye kalan cümle de ref mahallinde olarak (أَنَّ)'nin haberidir. (سَوَّفَ) istikbal harfidir, (يُرَى) muzari fiil ve meçhuldur.³⁸²

41- (ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى) *Sonra yaptıklarının karşılığı ona tamamen verilecektir.*

(ثُمَّ) atıf harfidir, söz veya (mükâfat) için terahi olur. (هُ) zamir olarak (السَّعْيِ)'a döner.³⁸³ (هُ)'nun iki ayrı vecih olması mümkündür:

1- Bu zamir merfudur ve insana döner.

2- Zamirin ceza için olması da caizdir.³⁸⁴

42- (وَأَنَّ إِلَىٰ رَبِّكَ الْمُنْتَهَىٰ) *Elbette son varış Rabbine olacaktır.*

(و) atıf harfidir. (أَنَّ) tekid ve nasb harfidir.

(إِلَىٰ رَبِّكَ); (أَنَّ)'nin mukaddem haberi, şibhi cümle ref mahallindedir;

(إِلَىٰ): harfî cer, (رَبِّ): mecrur isim, muzaaftır.

(كَ): muzafun ileyh, muttasıl zamir cer mahallindedir.

(الْمُنْتَهَىٰ); maksur isim olarak (أَنَّ)'nin muahhar ismidir.

Yani (إِلَىٰ) Son varış yeridir (gayenin sonudur).³⁸⁵

Sonunda herkes O'na dönecektir.³⁸⁶

Mana olarak toplu bir şekilde Musa'nın ve İbrahim'in (a.s) sayfalarına döner de denmiştir.³⁸⁷

43- (وَأَنَّ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَىٰ) *Şüphesiz ki güldüren de ağlatan da O'dur.*

(و) atıf harfidir³⁸⁸

(هُ): tekid ve nasb harfi, (هُ): (أَنَّ)'nin ismi, muttasıl zamir nasb mahallinde, (هُ) fasıl zamiri,

(أَبْكَىٰ); (أَنَّ)'nin haberi, mazi fiil cümlesi ref mahallindedir, (و) atıf harfi, (أَبْكَىٰ); (أَضْحَكَ)'ye matuftur.

(هُ) pekiştirmek için zaid olur³⁸⁹.

44- (وَأَنَّ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا) *Öldüren de dirilten de Odur.*

Ayette takdim ve te'hir vardır. Hayat ve ölüm yani müstakbel mânâsındadır.

390

³⁸² *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 4, s. 1254.

³⁸³ *er-Râzî, a.g.e., c. 29, s. 17.*

³⁸⁴ *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 18, s. 206.

³⁸⁵ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 280.

³⁸⁶ *er-Râzî, a.g.e., c.29, s. 19.*

³⁸⁷ *el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab*, c. 18, s. 209-210; *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl'l-Kur'ân*, c. 22, s. 74.

³⁸⁸ *İ'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 280.

³⁸⁹ *İ'râbu'l-Kur'ân li Nehhâs*, c. 4, s. 187.

(و) atıf harfidir. (أَنَّ): tekid ve nasb harfidir.

(هُوَ): fasıl zamiri, (أَمَاتَ); (أَنَّ)'nin haberi, mazi fiil cümlesidir.

Mânâ olarak müstakbel için kullanılmıştır.³⁹¹

(وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ) Bu dünyada vuku bulacaktır, (أَحْيَا) Kıyamette vuku bulacaktır.³⁹²

45- (وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى) Doğrusu, çiftleri; erkek ve dişi, yaratan

O'dur.

(وَأَنَّهُ خَلَقَ) Bu ibare önceki cümleye matuftur. (الزَّوْجَيْنِ) ise mef'ulun bihtir.

(الذَّكَرَ) bedel, (وَالْأُنثَى) matuftur.

46- (مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى) Bir damla sudan (döl yatağına) meni döküldüğü zaman.

(مِنْ) harfi cer, sonra gelen isim mecrurdur.

(إِذَا); Bu harf şart olduğu gibi aynı zamanda da zarftır.³⁹³

Takdir olunmuş cevaba mütealliktir.³⁹⁴

47- (وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّشَأَ الْآخِرَى) Şüphesiz tekrar diriltmek de O'na aittir.

(و) atıf harfi (أَنَّ) tekit ve nasb harfidir.

(عَلَيْهِ) car-mecrurdan oluşan şibhi cümle (أَنَّ)'nin mukaddem haberidir.

(النَّشَأَ) de muahhar ismidir.³⁹⁵

48- (وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَى وَأَقْنَى) Şüphesiz O, başkalarına muhtaç olmaktan kurtardı ve

varlık sahibi kıldı.

(و) atıf harfidir. (أَنَّ): tekid ve nasb harfi, (هُوَ): (أَنَّ)'nin ismi, (هُوَ); fasıl zamiridir.

(أَقْنَى); (أَنَّ)'nin haberi, mazi fiil cümlesidir.³⁹⁶ (و) atıf harfi, (أَقْنَى) da matuftur.

49- (وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشَّعْرَى) Doğrusu, “Şi'ra (yıldızı)nın” Rabbi O'dur.

eş-Şi'ra: Arapların lisanında yıldız demektir.³⁹⁷

(و) atıf harfidir. (أَنَّ): tekid ve nasb harfi, (هُوَ): (أَنَّ)'nin ismi, (هُوَ); fasıl zamiri,

(رَبُّ); (أَنَّ)'nin haberidir, muzaftır,³⁹⁸ (الشَّعْرَى) muzafun ileyhtir.

Bu ayet genel olarak inkar eden ve fesad çıkaran başka bir topluluğa işaret etmekte olup onları inkar etmektedir.³⁹⁹

³⁹⁰ Câmi 'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 9, s. 116.

³⁹¹ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 213.

³⁹² Tenviru'l-Mikbas min Tefsir-i İbni Abbas, c. 1, s. 563.

³⁹³ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 280.

³⁹⁴ el-Mücteba min Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân, c. 4, s. 1254.

³⁹⁵ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 281.

³⁹⁶ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3 s.281.

³⁹⁷ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, s. 215-217.

³⁹⁸ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3 s.281.

³⁹⁹ er-Râzî, a.g.e., c. 29, s. 23-24.

Araplar “Sirius” diye adlandırdıkları bu parlak yıldızla tapıyorlardı. Bu sebeple ayet-i kerime, Şi’ra’nın rabbinin de Allah Teala olduğunu açıklamakta ve onu bırakıp Allah Tealaya kulluk etmelerini emretmektedir.⁴⁰⁰

(Ve muhakkak ki, O'dur) O âlemlerin Rabbidir. (Şi’ra’nın) bu isimdeki parlak bir yıldızın (Rab’bi O'dur.) başkası değildir.

Şiddetli sıcaklık zamanlarında Cevza yıldızının arkasından doğan pek ışıklı bir yıldızla "Şi’ra" denilmektedir. Câhiliye devrinde Hımyer ve Huzâe kabîleleri bu yıldızla ibâdet ederlermiş, bir kısım Arablar, buna saygı gösterirler, bunun âlemde tesiri olduğuna inanırlar, bunun doğuşu zamanında gaybla ilgili şeyler üzerine lâkırdılarda bulunurlar imiş. İşte bu gibi câhillerin kötü itikatlarını teşhir için bu yıldız zikredilmiştir. Yoksa ondan daha nice büyük, ışıklı gök cisimleri vardır. Hepsisi de Allah’ın birer mahlûkudur. Bu da onbirinci, bir dinî esastır.⁴⁰¹

50- (وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَى) *Doğrusu, önce gelen Ad (halkını) O yıkıma uğrattı.* N(و) atıf harfidir. (أَنَّ): tekid ve nasb harfi, (ه): (أَنَّ)’nin ismi, (أَهْلَكَ); (أَنَّ)’nin haberidir.

51- (وَتَمُودَ فَمَا أَبْقَى) *Semûd’u da (O helâk etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı.*

(و) ve (ف): atıf harfidir. (ما) ise nefiy harfidir.⁴⁰²

(ف)’nin Nuh ve Ad kavmleri üzerine atıf olması caizdir.⁴⁰³

52- (وَقَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَأَطْعَى) *Daha önce de Nûh’un kavmini helâk etmişti. Şüphesiz onlar daha zalim ve daha azgın kimselerdi.*

(وَقَوْمَ نُوحٍ) ibaresindeki (و) atıf harfi olarak Ad ve Semud kavmine döner.⁴⁰⁴

(إِنَّهُمْ) Özellikle zamir Nuh kavmi içindir. (كَانُوا هُمْ) Buradaki (هُمْ) zamiri üç şekilde açıklanır:

- 1- T’ekid içindir.
- 2- Ara (yani fasıla) içindir.
- 3- Bedel içindir.

Tercih olunan ise takdiri mahzûf olunmuş Ad ve Semud kavimlerine dönmesidir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ et-Taberi, a.g.e., c.8 s.54.

⁴⁰¹ Bilmen, Ömer Nasuhi (ö.1971), *Kur’an-ı Kerim Türkçe meali âlisi ve tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, c.7, ss.3539-3540.

⁴⁰² en-Nisâburî, Mahmud b. Ebu el-Hasan b. el-Hüseyin (ö. 550 h.), *Îcâzu’l-Beyan an Meâni’l-Kur’ân*, (Tahkik: Hanif b. Hasan el-Kasimî), Beyrut, 1415 h., c. 2, s. 775.

⁴⁰³ et-Taberî, a.g.e., c. 22, s. 82.

⁴⁰⁴ *Î’râbu’l-Kur’ân*, c. 3, s. 1255.

⁴⁰⁵ *el-Lubab fî Ulûmi’l-Kitab*, c. 18, s. 221-223; *Î’râbu’l-Kur’ân li Nehhâs*, c. 4, s. 189.

(و) harfinin Ad kavmine atıf olması caiz olduğu gibi⁴⁰⁶ "Ve Nuh kavmini de helak etti"⁴⁰⁷ anlamını da taşır.

Buradaki (هُم) zamiri daha önce sözü edilen Ad, Semud ve Nuh kavimlerine gitmektedir. Yani bu kavimler Arap müşriklerinden daha ileri derecede kâfir ve daha azgın idiler. Bu durumda bu ifade Peygamberimizi (s.a.v) teselli anlamını taşımaktadır. Sanki ona;

(تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ)

(Hud11/ 49)

*İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun, ne de kavmin. O hâlde sabret. Çünkü (iyi) sonuç, Allah'a karşı gelmekten sakınanların olacaktır.*⁴⁰⁸ Denilmektedir.

53- (وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى) (Lut kavminin) Şehirlerini kaldırıp yere attığını.

(و) atıf harfidir.⁴⁰⁹

Şehirleri kaldırıp yere attığını buyurduğundan kasıt Lut kavminin içindekilerle birlikte alt üst olmasıdır. Yani bu şehirlerin üst tarafı aşağıya çevrilmişti.⁴¹⁰

54- (فَعَشَاهَا مَا غَشَى) Örttüğü şeylerle onları örttüğünü.

(ف) atıf harfi (أهوى) üzerine matuftur. (ما) ise ismi mevsul'dur,⁴¹¹ kendinden öncekine matuftur.⁴¹²

(ها) Zamiri bütün bu ümmetlere aittir. Yani yüce Allah bu toplumları onları örten azab ile örttü. Zamir'in mübhem gelmesinin sebebi ise her birinin diğerinden farklı bir azab türüyle helak edilmiş olmasıdır. Bu ifadenin büyüklüğünü anlatmak için böyle kullanıldığı söylenmiştir.⁴¹³

55- (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى) Öyleyse, Rabbinin hangi nimetlerinden şüphe ediyorsun?

(ف) atıf harfidir. (بِأَيِّ): car-mecrur, muzaf, (آلَاءِ); muzafun ileyhtir. (فَبِأَيِّ) ibaresi (تتماري)'ya mütealliktir. Cümle ise takdir olunmuş şarta cevaptır.⁴¹⁴ (فَبِأَيِّ) ibaresi zarftır ve (في) mânâsındadır.⁴¹⁵

⁴⁰⁶ et-Tibyan fî I'râbi'l-Kur'ân, c. 2, s. 1191.

⁴⁰⁷ Zekerîyya el-Ensari, I'râbu'l-Kur'ân el-Azim, c. 1, s. 504.

⁴⁰⁸ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 118.

⁴⁰⁹ I'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 281.

⁴¹⁰ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 118.

⁴¹¹ el-Mücteba min Müşkili I'râbi'l-Kur'ân, c. 4, s. 1255.

⁴¹² I'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴¹³ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 118.

⁴¹⁴ I'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴¹⁵ el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab, c. 12, s. 221-222.

56- (هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النَّذْرِ الْأُولَى) Bu önceki uyarıcılardan bir uyarıcıdır.

İsim cümlesi olarak İsti'nafiyedir.⁴¹⁶ (من): harfi cerdir.

57- (أَزَفَتْ الْأَزْفَةُ) Yaklaşmakta olan (Kıyamet iyice) yaklaştı.

(أَزَفَتْ) fiili mazidir. Cümle ise İsti'nafiyedir.

(ت) müenneslik içindir, geçiş için kesra ile harekelenmiştir.⁴¹⁷

58- (لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ كَاشِفَةٌ) Onu Allah'ın dışında ortaya çıkaracak başka (hiçbir güç yoktur).

(لَيْسَ) fiili mazidir ve nakıstır. (لِهَا)'nin haber mukaddemidir, car-mecrurdan oluşan şibhi cümle ref mahallindedir. (مِنْ):harfi cer, (دُونِ): mecrur isim, muzaf, (اللَّهُ): muzafun ileyhdır. (كَاشِفَةٌ)'nin muahhar ismidir, (الْأَزْفَةُ)'den hal olan isim cümlesi nasb mahallindedir.⁴¹⁸

Kurtubi der ki: Allah'tan başka onu öne alacak veya erteleyecek yoktur. (كَاشِفَةٌ) isimdir mânâsı ise mastardır. (هَا) gelecekte olacak olanı bildirir.⁴¹⁹

59- (أَفَمِنْ هَذَا الْحَدِيثِ تَعْجَبُونَ) Şimdi siz bu söze (Kur'an'a) mı şaşıyorsunuz?

Buradaki hadis kelimesinin mânâsı Kur'an'dır. (ء) istifham-ı tevbihi yani inkaridir.⁴²⁰ (ف) İst'inaf harfidir.⁴²¹ (مِنْ) harfi cerdir. es-Safî de ed-Deâs ile aynı görüşü paylaşır.⁴²²

60- (وَتَضْحَكُونَ وَلَا تَبْكُونَ) Ve güliyorsunuz da ağlamıyorsunuz.

Cümledeki (و)lar atıf harfidir. (لَا) ise nefiy harfidir.

Kurtubî bu ibare hakkında: İstihzadır ve bu cümle öncekine matuftur⁴²³ der. en-Nesefî de (وَتَضْحَكُونَ) istihza içindir.⁴²⁴ der.

Yani kıyametin yakın olduğunu bildiğiniz halde hala güler misiniz?⁴²⁵

61- (وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ) Ve siz gaflet içinde oyalanmaktasınız!

Buradaki (و) haliyedir.⁴²⁶ Bu cümlenin müste'nife olma ihtimali de vardır.⁴²⁷

62- (فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا) Haydi artık, Allah'a secde edin ve ibadet edin.

Bu emir geneli kapsar.⁴²⁸

⁴¹⁶ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴¹⁷ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴¹⁸ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴¹⁹ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 12, s. 121.

⁴²⁰ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 122.

⁴²¹ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 282.

⁴²² el-Cedvel fi İ'râbi'l-Kur'ân, c. 27, s. 61.

⁴²³ Câmi'u'l-Ahkâmu'l-Kur'ân, c. 17, s. 122-123.

⁴²⁴ Tefsir-i en-Nesefî, c. 3, s. 200.

⁴²⁵ el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 226.

⁴²⁶ İ'râbu'l-Kur'ân, c. 3, s. 283.

⁴²⁷ el-Lubab fi Ulûmi'l-Kitab, c. 18, s. 226.

(ف) bağlaçtır, (ل) harfi cer, (و) da atıf harfidir.⁴²⁹

Burada so olarak hangi harflerin Necm suresinde geçtiğini, kaç defa geçtiğini sonunda da suredeki harflerin toplamını bir cetvel halinde vermenin fayda mülâhaza edeceği kanaatindeyiz.

Harfin adı	Kaçdefa geçtiği
(و)	35
(اذا)	2
(ما)	14
(عن)	4
(ان) (Elif fetha) (nun sakin)	3
(الا) (Elif kesra)	
(Lam müşeddede fetha)	7
(نو)	1
(ف)	14
(ثم) (se damme mim müşeddede)	2
(او)	2
(الي)	2
(ء)	6
(علي)	1
(قد)	3
(عند)	3
(اذ)	3
(من) (mim kesra nun sakin)	12
(ام) (elif fetha mim sakin)	2
(كم) (kef fetha mim sakin)	1
(لا)	3
(بعد)	2
(لم) (lam fetha mim sakin)	1
(في)	3
(من) (mim fetha nun sakin)	4
(كان)	2
(ان) (elif fetha nun müşedde fetha)	9

⁴²⁸ *el-Lubab fî Ulûmi'l-Kitab*, c. 18, s. 227.

⁴²⁹ *Î'râbu'l-Kur'ân*, c. 3, s. 289.

(الذین)	3
(سوف)	1
(ای) (elif fetha ya müşeddede)	1
(لیس)	2

Genel toplam: 149

SONUÇ

Kapsamlı araştırmalar neticesinde bilim dünyasına kazandırdığımız bu eserin özellikle İslami ilimlerde ilerlemek isteyenlere katkı sağlayacağını temenni ediyoruz.

Harflerin tanımını yaptıktan sonra haruf'ul-meanileri inceledik. Bu harfleri incelerken bu harflerin buldukları cümlelere olan etkisini, o cümleyi mana olarak ne kadar şekillendirdiklerini ve o harfin çok çeşitli manalara geldiğini inceledik. Örnek olarak bir “(الي)” harfinin çok çeşitli manalara geldiğini diğer harflerin de aynı şekilde olduklarını detaylı inceledik.

Bu harflerin İslami ilimlerde, fıkıh, kelam, hadis ve benzeri diğer ilimlerde taşıdıkları mana olarak son derece önemli olduğunu ve ilim ehli insanlar tarafından taşıdıkları çeşitli manalar itibari ile tartışma konusu olduğunu verdiğimiz ayet örnekleri ile gördük.

Tezimizin son bölümünde ise Hurufu'l-meani ve mebani harflerinin Necm suresi örneğinde ayet ayet dil bilimcilerinin bu harflere verdikleri manaları örnekleriyle yine detaylı bir şekilde ele almaya çalıştık.

Bu önemli konuda kapsamlı bir eserin Tükçe olarak kaleme alınıp yazılması hemen hemen yok gibidir. Bu durum ise bizi son derece mahzun etmiştir. Bu önemli eseri hazırlamadaki temel düşüncemiz tezimizin başında da arz ettiğimiz gibi Arapça ve İslami ilimlerde ilerlemek ve bu alanda uzmanlaşmak isteyenlere kaynak olmasıdır.

Üzerinde son derece titizlikle durup aylarca süren bir çalışmayla hazırlamaya çalıştığımız ve Harfler'in taşıdıkları manaları daha çok Kur'an-ı Kerim'den örnek ayetler yazarak bu eserle yardımcı olmak ümidindeyiz. Çünkü karanlık bir gecede yola koyulan bir yolcu için ufacık bir ışığın önemi ne ise, İslami ilimlerde ilerlemek isteyenler içinde çalışmasını yaptığımız bu tez aynı öneme sahiptir.

Mübalağasız olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki daha önemli ve daha değerlidir. Bu çalışmamızın birçok nesile ışık tutmasını Rabbimizden niyaz ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdullah**, Abdullah Hasan, *Hurûfu'l-Meâni beyne'l- edâi'l-luğavi ve'l-vazîfeti'n-Nahviyye*, Yayınlanmamış doktora tezi, Güney Afrika Üniversitesi, 2010.
- Abdullah b. Abbas** (r.a.), *Tenviru'l-Mikbâs min Tefsir-i İbni Abbâs*, (Toplayan: Meduddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakûb Fîruzabâdî (ö. 817 h.), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Abdullatif**, Muhammed Hamâse, *Binâü'l-Cümleti'l-Arabiyye*, Kahire 2003.
- Abdubaki**, Muhammed Fuad, *el- Mucamu'l- Mufehres li Elfazi'l-Kur-ani'l- Kerim*, Daru'l-Hadis, Kahire 2001.
- Abdurrahim**, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mesâil en-Nahviyye ve's-Sarfîyye el-Vâride fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mecmeu'l-Melik Fahd li-Tibâati'l-Mushafi's-Şerîf, Medine-i Münevvere, t.y.
- Akdağ**, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitapevi, Konya, 1987.
- Atar**, Fahreddin, *Fıkıh usulü*, (4. Bölüm: Delalet Yönünden Lafızlar), MÜİFAV Yay., İstanbul 2013.
- el-Beydâvî**, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1416/1996.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi (ö.1971), *Kur'an-ı Kerim Türkçe meali âlisi ve tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- Bolelli**, Nusrettin, *Belağat*, İ.F.A.V Yay. İstanbul 2001.
- el-Buhârî**, Abdulaziz (ö.830 h.), *Keşfü'l-esrâr an usûli fahri'l-İslam*, 1394/1974.
- el-Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm (ö. 256/ 870), *el-Câmiu's-Sahîh*, Beyrut, 1415/ 1995.
- Bursevî**, İsmail Hakkı (ö. 1127 h.), *Rûhu'l-Beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- el-Carim**, Ali – Emin, Mustafa, *el-Belağatü'l-Vadiha*, Mektebetü'd-Dar, Şam 1999.
- el-Cevherî**, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *es-Sihâh*, 1-6, tah. Ahmed Abdulgafûr Attâr, 4.bs., Dâru'l-ilm li'l-melâyn, Beyrut 1987.
- el-Curcânî**, Abdülkahir, *Kitabü't-ta'rifat*, Daru'l-Kitabul Arabi Beyrut,1403/1983.
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Bs., İstanbul 2014.
- ed-De'âs**, Ahmed Ubeyd, *İ'rabu'l-Kur'an*, Daru'l-Munir, Dımeşk, 1425 h.
- Derviş**, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa (ö. 1403 h.), *İ'rabu'l-Kur'ân ve Beyanihi*, Dâru'l-İrşad, Humus 1415 h.
- Dizdaroğlu**, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, T.D.K. Yay., Ankara 1976.
- Durmuş**, İsmail, "Harf maddesi", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, c. 16.
- el-Fîrûzâbâdî**, Mecdüddîn Ebû Tâhir, *el-Kâmûsu'l-Muhît, tah: M.Nuaym el-Araksûsî, Mektebetu tahkiki't-turâs, Muessesetu'r-risâle, 8.bs. Beyrut 2005.*
- el-Gazalî**, Ebu Hamid, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, (Tah: Muhammed Süleyman el-Eşger), Neş: Müessesetür-Risale, 1997.
- el-Halil b. Ahmed** el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, t.y.

- el- Harrât**, Ahmed b. Muhammed, *el-Müctebâ min müşkil-i i'rabi'l-Kur'an*, Medine-i Münevvere, 1426 h.
- İbn Abbad**, Ebu'l-Kasım es-Sahib İsmail, *el-Muhit fil-luğa*, Nşr. Matbaatu'l-Mearif, Bağdat 1395/1975.
- İbn Fâris**, Ebu Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya, *es-Sâhibî fi Fıkhı'l-Luğati'l-Arabiye ve Meseiluha ve Süneni'l-Arabi fi Kelamiha*. (Tah: Ömer Faruk), Dâru'l-Mektebetü'l-Mearif, Beyrut, 1434/2013.
- İbn Hişam**, Cemaleddin Abdullah b. Yusuf el-Ensârî, (ö. 761 h. 1360 m.), *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, (Tah. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Neş. el-Mektebetü'l Asriye, Beyrut, 1411 / 1991.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (ö. 774 h.), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (Tah: Sami b. Muhammed Selame), 1420 / 1999.
- el-Karâfî**, Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim, *Tenkihu'l-Fusul fi İhtirasi'l-Mahsul fi'l-Usul*, (Tah: Taha Abdurrauf Sa'd), Daru'l-Fikr, Kahire, 1393 / 1973.
- İbn Kudâme**, Ebu Muhammed Abdilllah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Dâru İbn Teymiye, 1392/1942.
- İbn Manzûr**, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn, *Lisânu'l-Arab*, 1-15, 3.bs. Dâru sâdır, Beyrut 1414.
- İbn Sîde**, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zâm*, (1-12), 1. bs., Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, 1421/2000.
- el-Kazvîni**, el-Hatîb, *Telhisü'l-Miftâh*, terc. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çöğenli, Huzur Yay. İstanbul tsz.
- el-Kurtubî**, Ebû Abdilllah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Cami' li-Ahkâmil-Kur'an* Beyrut.1996
- el-Mâlekî**, Ahmed b. Abdinnûr, *Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfu'l-Meâni*, (Tah: Ahmed Muhammed el-Harrât), Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye
- Matlûb**, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâğiyye ve Tetavvuriha*, Matbuatu'l-'İrak, 1407/1987.
- el-Merâğî**, Ahmet Mustafa, *Ulumu'l- Belağa*, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1993.
- el-Mu'tek**, Avvâd b. Abdilllah, *el-Mu'tezile ve usûlihim el-hamse ve mevkifu ehli Sünneti minhâ*, Mektebetü'l-Vakfiyye, 1416 /1995.
- Murâdî**, Hasan b. Kâsım (ö. 749/1348), *el-Cene'd-Dânî fi hurûfi'l-meânî*, thk. Muhammed Nedim Fâzıl, Fahrüddîn Kabâve, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- el-Mutarrızî**, Burhaneddin, *el-Misbah fi İlmi'n-Nahv*, tah. Abdulhamid es-Seyyid, Mektebetüşşebab, Kahire t.y.
- en-Nahhâs**, Ebu Cafer (ö.338 h.), *İ'râbu'l-Kur'an* (Tah. Menşurati Muhammed Ali Beyrut) Neş. Daru'l-Kütübi İlmiye Beyrut, 1421 h.
- en-Nesefî**, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsirü'n-Nesefî*, Daru'l-Kahraman, İstanbul 1984.

- en-Nisâburî**, Mahmud b. Ebu el-Hasan b. el-Hüseyn (ö. 550 h.), *Îcâzu'l-Beyan an Meâni'l-Kur'ân*, (Tahkik: Hanif b. Hasan el-Kasımî), Beyrut, 1415 h.
- Özdoğan**, M. Akif, "Haberî Cümlede Tekid Edatlarının Rolü" *KMSİÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 17, Kahramanmaraş 2011.
- Sa'd**, Mahmûd Abdunnebi Hüseyn, *Mine'l-mebâhisi'l-Usûliyye en-Nahviyye: Hurufu'l-Meani beyne dekâiki'n-nahvi ve letâifi'l-fikh*, b.t.y
- er-Râzî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Amr Fahreddin (ö.606), *Mefâtihu'l-Gayb et-Tefsiru'l-Kebir*, Daru'l-İhyai't-Turas el-Arabi, Beyrut, ty.
- Sâfî**, Mahmud, *el-Cedvel fi İ'rabi'l-Kur'âni'l-Kerim, Darü'r-Reşid, Dımeşk 2011.*
- Sancar**, Bedreddin, *Tefsir-i Ebdeu'l-Beyân li-Cemûi Ayi'l Kur'ân*, Dâru'n-Nil, İzmir, 1413/1992.
- es-Se'âlibî**, Abdurrahman b. Muhammed b. Mahluf (ö.786 h.), *el-Cevâhiru'l-hisân fi tefsiri'l-kurân*, (Tah. Abdulfettah Ebu Sunneh), Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi Beyrut, ty.
- es-Sekkâkî**, Ebu Yakub, *Miftâhu'l-ulûm*, Daru'l- Kütübil-İlmiyye, Beyrut, ty.
- es-Serahsî**, Muhammed b. Ahmed Ebu Sehl (ö.438 h.), *Usulu's-Serahsi*, (Tah: Ebu'l-Vefa el-Afgani), Neş: Daru'l-Ma'rife, Beyrut.
- Sîbeveyhi**, Ebû Bişr Amr b. Osmân, *el-Kitâb, 1-5, thk. Abdusselâm Hârûn, 3.bs. Mektebetu'l-hâncî, Kahire 1988.*
- es-Suyuti**, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkan fi Ulumi'l- Kurân, Daru İbn Kesir, Beyrut.1420 h.*
- Şerîf**, Muhammed Hasan, Mu'cemu'l-Hurûfi'l-Meâni fi'l-Kur'ân-ı Kerim, (Tah. Abdurrahman en -Necdî), *Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1417/1996.*
- Şeyhzâde**, Muhammed b. Muslihiddîn Mustafa el-Kücevî (Kocaelili), *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde 'alâ Tefsiri'l-Kâzî'l-Beyzâvî*, Muhammed Abdülkadir Şahin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.
- et-Taberî**, Muhammed b. Cerîr (ö. 310 h.), *Câmiu'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'ân*, (Tah. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî), Daru'l-Hicr, 1422 / 2001.
- Tanriverdi**, Eyyüp, "Hasîrîzâde Mehmed Elîf Efendi'nin Muhtârü'l-Enbâ Adlı Eseri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Akader Yay., yıl: 14, sayı: 27.
- ez-Zebîdî**, Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed el-Murtadâ, *Tâcu'l-arûs, 1-40, tah. Abdussettâr Ahmed Ferrâc, Vizâretu'l-irşâd ve'l-enbâ, Kuveyt 1965.*
- ez-Zemahşeri**, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer Ahmed Carullah (ö.538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, Daru'l-Kitab Arabi, Beyrut, 1407 h.
- ez-Zerkeşi**, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kuran*, Daru'l - Fikr, Beyrut 2001.
- Zihni**, Mehmed, *El-Muktadab mine'l-Müntehab fi Talim-i Lûgati'l-Arab*, İstanbul 1304/1888.